

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23

Özel Sayı: IERFM

Ağustos 2021

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 23

Special Issue: IERFM

August 2021

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 23 Özel Sayı: IERFM Ağustos 2021

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 23 Special Issue: IERFM August 2021

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:23 Özel Sayı: IERFM Ağustos 2021

TRAKYA UNIVERSTİYİ
Journal of Social Science
Volume:23 Special Issue: IERFM August 2021

Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Baş Editör / Editor-in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Sedef ZEYREKLİ YAŞ

Editör / Editor

Doç. Dr. Gökhan ILGAZ

Yardımcı Editör/ Assistant Editors

Öğr. Gör. Müge ATAKAN

Alan Editörleri/ Field Editors

Dil Editörleri- Prof. Dr. Handan KÖKSAL Öğr. Gör. Dr. Kutay UZUN
Dil, Tarih, Edebiyat - Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN
Eğitim Bilimleri ve Psikoloji- Doç. Dr. Gökhan ILGAZ
Etik Editörü- Mukadder SEYHAN YÜCEL
Güzel Sanatlar- Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Sosyal, Beşeri, İktisadi, İdari Bilimler- Dr. Öğr. Üyesi Ebru Z. BOYACIOĞLU

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members

Prof.Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Doç Dr. Gökhan ILGAZ
Dr. Öğr. Üyesi Sedef ZEYREKLİ YAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout

Gonca GÜLVODİNA

Kapak Dizayn / Cover Design

Duygu YÜREK

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE

Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@trakya.edu.tr

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-
Sarayıçı Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:
Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

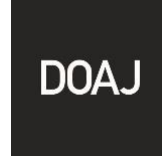
TÜBİTAK/ULAKBİM TR Akademik Dizin
Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

EBSCO Publishing Inc.

SOBIAD

Directory of Open Access Journals

İSAM

Türk Eğitim İndeksi

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

(Unvan ve isim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet YARAŞ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Webster University Geneva

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof. Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Uluslararası Fındık Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Altınbaş Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Dragi GJORGİEV
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof. Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ASUTAY
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya GÜVENÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kerima FİLAN
University of Sarajevo

Prof. Dr. Marieta PETROVA
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi)

Prof. Melihat TÜZÜN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
University of Prishtina

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof. Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Assoc. Amir DURANOVIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Hristo SALDZHIEV
Trakia University

Doç.Dr. Nurten ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
"Alexandra Ioan Cuza" University of Iaşi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
İstanbul Ayvansaray Üniversitesi

Prof. Tunay TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Afrim HOTI
University "Hasan Prishtina"

Assoc. Prof. Dr. Berkay ÖZCAN
London School of Eco. and Political Science

Prof. Assoc. Mirzana PAŠIĆ KODRIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Sypros GİKONTİS
Ionian University

Prof. Assoc. Dr. Teodor SEDLARSKI
Sofia University

Doç. Dr. Seda TAŞ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA
Trakya Üniversitesi

Bu sayının hakemleri/Reviewers of the Issue
(*Unvan ve isim alfabetik sırasına göre verilmiştir.*)

Unvan-Ad ve Soyad

Prof. Dr. Adnan Çelik,
Prof. Dr. Ayhan Aytaç,
Prof. Dr. Bekir Gövdere,
Prof. Dr. Gökhan Sönmezler,
Prof. Dr. Hasan Hüseyin Yıldırım,
Prof. Dr. İsmail Orçun Gündüz,
Prof. Dr. Osman Peker,
Prof. Dr. Rasime Ayhan Yılmaz,
Doç. Dr. Taner Güney,
Doç. Dr. Ayşe Durgun Kaygısız,
Doç. Dr. Bora Yenihan,
Doç. Dr. Engin Şahin,
Doç. Dr. Gökben Bayramoğlu,
Doç. Dr. Harun Yakışık,
Doç. Dr. Oğuz Öcal,
Doç. Dr. Süleyman Açıkalin,
Doç. Dr. Yavuz Yıldırım,
Dr. Öğr. Üyesi Erhan İşcan,
Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga Gümüş,
Dr. Öğr. Üyesi Ziya Çağlar Yurttançıkılmaz,

Kurum

Selçuk Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
İstanbul Rumeli Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Kayseri Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Buket ALTINÖZ, Alican UMUT (1-13)

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Finansal Gelişme İle İnsani Gelişme Arasındaki İlişki: Panel Vector Autoregression Yaklaşımı

The Relationship Between Financial Development And Human Development In Emerging Market Economies:Panel Vector Autoregression Approach

Funda YALIM (15-36)

Finansal Halkla İlişkilerde Web Sitesi Kullanımı: Borsa İstanbul 30 (BİST 30) Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma

Website Use In Financial Public Relations: A Research On Istanbul Stock Exchange 30 (BIST30) Companies

Hüseyin SEVGİ (37-51)

Analysis Of The Digital Economy And Society Index (Desi) Through A Cluster Analysis

Dijital Ekonomi Ve Toplum Endeksinin (Desi) Kümeleme Algoritması İle Analizi

Mehmet ALTUNTAŞ, Emre KILIÇ, Nedim MERCAN, Ersin YAVUZ (53-72)

Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Yöntemiyle Analizi: Oecd Ülkelerinden Kanıtlar

Analysis Of Tax Revenues And Economic Growth Relationship Through Panel Data Method: Evidence From Oecd Countries

Mehmet KAPLAN (73-86)

Özümleme Kapasitesinin İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Kobi'lerde Bir Araştırma

The Effect Of Absorptive Capacity On Business Performance: A Research In Smes

Merve BOZDEMİR, Bülent GÜLÇUBUK, Zeki BAYRAMOĞLU (87-106)

Kırsal Alandaki Kadınların Girişimci Niteliklerinin Ve Girişimcilik Becerilerinin Belirlenmesi: Konya İli Araştırması

Determination Of Entrepreneur Qualifications And Entrepreneurship Skills Of Women In The Rural Area: A Research Province Konya

Selcen ALTINBAŞ (107-131)
Türkiye’de Siyasal Partilerin Ekonomi Politikaları Üzerinden Yeniden Okunması
Rereading Political Parties Through Economic Policies In Turkey

Sümevra GAZEL, Turgay MÜNYAS (133-148)
Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksinin Çeşitli Endekslerle İlişkisi: Bist Üzerine Bir Uygulama
The Relationship Between Real Estate Investment Trust Index And Various Index: An Application On Bist

Zeynep KARACA (149-160)
Refah Düzeyi Patent Sayısını Etkiler Mi?
Does The Welfare Affect The Number Of Patents?

**YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNDE FİNANSAL GELİŞME İLE
İNSANİ GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ:
PANEL VECTOR AUTOREGRESSION YAKLAŞIMI**

*THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND HUMAN
DEVELOPMENT IN EMERGING MARKET ECONOMIES:
PANEL VECTOR AUTOREGRESSION APPROACH*

Buket ALTINÖZ*, Alican UMUT**

*Geliş Tarihi: 25.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmanın amacı en iyi 10 yükselen piyasa ekonomisinde finansal gelişmişliğin insani gelişim üzerindeki etkisini panel vector autoregression (PVAR) yaklaşımı kullanarak 1990-2018 dönemi için ele almaktır. Bu amaçla özel sektöre sağlanan krediler ve M2 para arzı temel finansal gelişim göstergeleri olarak benimsenmiştir. Elde edilen sonuçlar özel sektöre sağlanan kredilerin GSYH içindeki payında meydana gelen bir birimlik artışın insani gelişmişliği yaklaşık yüzde 0,2 artırdığı görülürken, M2 para arzındaki bir artışın istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Ayrıca nedensellik testi sonuçlarından insani gelişme ile finansal gelişme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilirken, M2 para arzı ile insani gelişim arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, refah, PVAR, Nedensellik

ABSTRACT: The aim of this study is to discuss the impact of financial development on human development in the top 10 emerging market economies for the period from 1990 to 2018 using panel vector autoregression (PVAR) approach. For this purpose, credits to private sector and M2 money supply are adopted as main financial development indicators. The results obtained showed that a one-unit increase in the share of credits to private sector in GDP increased human development by about 0.2 percent, while the effect of M2 money supply is statistically insignificant. In addition, while there is a bidirectional causality between human development and financial development, causality relationship has not been found among M2 money supply and human development.

Keywords: Financial Development, Welfare, PVAR, Causality.

EXTENDED ABSTRACT

Financial development can generally be defined as quantity, quality and efficiency in financial intermediation services (Choong and Chan, 2011: 2019) It provides the savings of the economy to profitable investments. It reduces the cost of information. This results in better capital allocation. However, corporate governance costs also decline with financial development. (Guru and Yadav, 2018: 114).

* Öğr. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, buket.altinoz@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4276-4821

** Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, alican.umut@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4184-3015

Therefore, while savings rates and investments increase with financial development, it is predicted that there will be an increase in capital accumulation. This approach puts forward the "supply-leading" function of financial development in economic literature. However, there is also a perspective in the literature that financial development is actually the result of economic growth. This approach is evaluated from a "demand following" perspective. In an economy, An improvement in economic growth increases the demand for financial services.

In addition, it is effective in the emergence, renewal and development of financial instruments and financial institutions (Aslan and Korap, 2006: 5). Contrary to supply-leading and demand following explanations, the McKinnon-Shaw approach is based on the view that financial development will damage economic growth as a result of government intervention (McKinnon, 1973; Shaw, 1973). The aim of this study is to determine the relationship between financial development and human development in the 10 best emerging market economies. The human development index calculated by the United Nations is used as a human development indicator. This index includes health and education indicators as well as economic growth. Thus, the basic motivation of the study compatible with the existing literature is established. The general view on the relationship between financial development and human development is easy to access financial resources and finance, contributing to economic growth by increasing the entrepreneurship and risk management capacity in the society. In addition, efficient resource allocation, innovation, and proliferation of productive investments caused by a well-functioning financial system are regarded as factors that increase human welfare (Tekin, 2020: 74). In this study, the hypothesis that financial development will contribute positively to human development is discussed by adopting the panel vector autoregressive (PVAR) approach. In this direction, one of the contributions made to the literature regarding the study is methodical. Accordingly, some of the advantages of the panel VAR approach confirm this contribution. First of all, this method is effective in analyzing the transfer of shocks that may occur in unit and time. In addition, panel VAR models are suitable for generating mean effects in samples of non-homogeneous units and analyzing specific differences relative to the mean. Another contribution is to analyze this relationship for emerging market economies. The sample selection was based on the definition of emerging market economy as a result of the financial liberalization of these countries in the 1980s and opening their national financial markets against international capital. Because of their nature, these countries have experienced a rapid financial liberalization process. This study reveals how these countries are affected by this process in terms of human development. In this study, the relationship between financial development and human development has been analyzed with the panel VAR approach using the 1990-2017 annual data of 10 emerging market economies. The results of the analysis showed the effect of domestic loans provided to the private sector increasing the human development index in the long term, while the negative effect of the increase in money supply on human development was revealed. In addition, bidirectional causality relationship between credits and human development has been determined. Therefore, the findings show that these countries face a positive welfare effect with the loans provided to the private sector in the period under consideration. However, the increase in money supply, which is used as another indicator of financial development, has a negative effect on welfare. In domestic loans

provided to the private sector, it is essential that the contracts between the borrower and the lending institution are established to guarantee the payment of debts. Because this positive welfare effect may lose its sustainability due to problems in repayment of debts. The loans provided to the private sector should be made available in more efficient places. This requirement is provided by loan agreements. In this way, a positive contribution towards the welfare will be guaranteed, which contributes particularly to capital accumulation, thus increasing productivity and production. These measures are important in terms of achieving a sustainable economic growth in emerging market economies that aim at rapid economic growth and focus more on economic policies. However, avoiding monetary expansion as much as possible is another issue that needs to be addressed in policy making processes.

The results achieved make a contribution to the literature on the link between financial development and human development. In addition, it opens the door for new studies that are likely to be carried out in the future using different econometric methods and / or financial development indicators.

1. GİRİŞ

Finansal gelişme genel olarak finansal aracılık hizmetlerinde nicelik, nitelik ve verimlilik artışı şeklinde tanımlanabilmektedir (Choong and Chan, 2011:2019). Gelişmiş bir finans piyasası bir ekonominin tasarruflarını karlı yatırımlara dönüştürme imkanını kolaylaştırır, bilgi maliyetini azaltır ve böylece daha iyi sermaye tahsisine yol açar ve bununla birlikte kurumsal yönetim maliyeti de finansal gelişme ile birlikte geriler (Guru and Yadav, 2018: 114). Dolayısıyla finansal gelişme ile birlikte tasarruf oranları ve böylece yatırımlar artarken, sermaye birikiminde bir artışın gerçekleşeceği de öngörülmektedir. Bu ise uzun vadede ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır. Bu yaklaşım ekonomi yazınında finansal gelişmenin “arz öncüllü” işlevini gündeme getirmektedir. Bununla birlikte, finansal gelişmenin aslında ekonomik büyümenin bir sonucu olduğu şeklinde bir bakış açısı da literatürde mevcuttur ve bu yaklaşım “talep takipli” bir perspektiften değerlendirilmektedir. Şöyle ki, bir ekonomide büyümede ortaya çıkan bir iyileşme finansal hizmetlere olan talebi artırarak finansal araçların ve finansal kurumların ortaya çıkmasında, yenilenmesinde ve gelişmesinde etkili olmaktadır (Aslan ve Korap, 2006:5). Arz öncüllü ve talep takipli açıklamaların tersine McKinnon-Shaw yaklaşımı finansal gelişmenin hükümet müdahalelerine maruziyet neticesinde ekonomik büyümeye zarar vereceğini görüşüne dayanmaktadır (Mckinnon, 1973; Shaw, 1973).

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıların teorik olarak açıklanması bu konuda yapılan ampirik çalışmalara da zemin hazırlamakta ve söz konusu ilişkinin literatürde yaygın bir şekilde araştırıldığı gözlenmektedir. Aslan ve Korap (2006) Türkiye için finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisini nedensellik bağlamında ele almışlar ve finansal gelişmişlik göstergelerine göre nedenselliğin yönünün değiştiği sonucuna varmışlardır. Buna göre ekonomik büyüme M2 para arzı genişlemesinin nedeni iken, özel sektör kredi hacmindeki

değişiklik ekonomik büyümenin nedenidir. Keskin ve Karşıyakalı (2010) Türkiye’de 1987-2007 veri döneminde talep takipli hipotezin geçerliliğini ortaya koymuşlardır. Tunalı ve Onuk (2017) Türkiye’ye ait 2003-2015 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları Granger nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Türkiye için yapılmış olan bir başka çalışma Kılıç vd. (2019)’dir. 1968-2017 yıllarını kapsayan veri dönemine ait tahmin sonuçları M2 para arzı ve özel sektöre sağlanan krediler ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Buna ek olarak, bir diğer finansal gelişme göstergesi olarak benimsenen bankalar tarafından sağlanan özel sektör kredilerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir. Güneş (2013) ise Türkiye’de finansal gelişmenin ekonomik büyümenin nedeni olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bayram (2016) tarafından yapılan çalışmada ise, hisse senedi piyasalarında görülen pazar kapitalizasyonu büyümesi ile döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Ulusal literatürde olduğu kadar uluslararası literatürde de büyüme ve finansal gelişme ilişkisi geniş bir yere sahiptir. Hassan vd. (2011) gelişmekte olan ülkeler için yaptığı analiz sonucunda finansal gelişmenin büyümeyi artırıcı etkisini tespit etmiştir. Benzer bir sonuç Jung (2017) tarafından Güney Kore için elde edilmiştir. Masoud ve Hardaker (2012) yükselen piyasa ekonomileri için yaptıkları çalışmada hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin büyümeyi önemli ölçüde pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Durusu-Çiftçi vd. (2017) 40 ülkeden oluşan bir örneklem grubuna ait 1989-2011 dönemi verileri ile AMG ve CCE tahmin yöntemlerini benimseyerek bir araştırma yapmışlardır. Elde edilen bulgular hem bankacılık sektörü hem de sermaye piyasası gelişmelerinin büyümeye olumlu bir katkısı olduğunu göstermiştir. Guru ve Yadav (2018) BRICS ülkeleri için söz konusu ilişkiyi GMM yaklaşımı ile araştırmışlardır. Ulaşılan sonuçlar bankacılık sektörüne ilişkin olarak seçilen göstergelerin büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Bunlara ek olarak finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğine veya herhangi bir etkisi olmadığına yönelik sonuçlar elde eden çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Kar vd. (2011) MENA ülkelerinde iki değişken arasında anlamlı bir nedensel ilişkiye rastlamamışlardır. Narayan ve Narayan (2013) 65 gelişmekte olan ülke için yaptıkları incelemede banka kredilerinin büyümeye negatif etkisini tespit etmişlerdir.

Finansal gelişme ve büyüme ilişkisine literatürde yaygın bir şekilde tartışma alanı bulmasına rağmen, finansal gelişmenin önemli bir refah göstergesi olan insani gelişim ile ilişkisi daha sınırlı sayıda çalışma tarafından ele alınmıştır. Zaman vd. (2012) Pakistan için söz konusu ilişkiyi ele aldıkları çalışmada finansal gelişmenin beşerî sermayeye pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Akhmat vd. (2014) SAARC ülkeleri için yaptıkları araştırmada finansal gelişme ve insani gelişme

arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmişlerdir. Kaya (2017) Türkiye için yaptığı çalışmada insani gelişmenin finansal gelişime neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye için bir başka çalışma Tekin ve Gör (2019) tarafından yapılmıştır. Analiz bulguları finansal gelişmeden insani gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Şenol (2019) 42 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye ait 1990-2015 dönemi verileri ile yaptığı analiz ile gelişmekte olan ülkelerde insani gelişimden finansal gelişmeye doğru, örneklemin tamamında ise finansal gelişimden insani gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşmıştır. Tekin (2020) gelişmekte olan ülkelere ait 1970-2016 dönemi verilerini kullanarak Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme testlerini ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testini benimsediği çalışmada farklı finansal gelişme göstergelerinin insani gelişmeye etkisini tespit etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre özel sektöre sağlanan krediler, M3 para arzı ve bankalar tarafından özel sektöre sağlanan kredilerin temsil ettiği finansal gelişme ile insani gelişim arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Bu çalışmanın amacı 10 en iyi yükselen piyasa ekonomisinde finansal gelişme ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. İnsani gelişim göstergesi olarak Birleşmiş Milletler tarafından hesaplanan insani gelişim endeksi esas alınmıştır. Söz konusu endeks ekonomik büyümeyi de içine almakla birlikte sağlık ve eğitim göstergelerini de kapsamı bakımından çalışmanın mevcut literatür ile uyumlu temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Finansal gelişme ve insani gelişme ilişkisine yönelik genel kanı finansal kaynaklara ve finansmana erişim kolaylığının toplumdaki girişimciliği kolaylaştırarak ve risk yönetimi kapasitesini artırarak büyümeye katkıda bulunmasıdır. Ayrıca, iyi işleyen bir finansal sistemin neden olduğu etkin kaynak tahsisi, yenilikçilik ve üretken yatırımların yaygınlaşması insan refahını artırıcı birer etken olarak kabul görmektedir (Tekin, 2020:74). Bu çalışmada finansal gelişmenin söz konusu bağlamda insani gelişmeye olumlu katkısı olacağı hipotezi panel vector autoregressive (PVAR) yaklaşımını benimsenerek ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışma ile ilgili literatüre sağlanan katkılardan biri yöntemselidir. Buna göre panel VAR yaklaşımının sahip olduğu birtakım avantajlar bu katkıyı doğrular niteliktedir. Öncelikle bu yöntem birim ve zaman içerisinde oluşabilecek şokların aktarımının analiz edilmesinde etkilidir. Ayrıca panel VAR modelleri homojen olmayan birimlerden oluşan örneklemlerde ortalama etkiler oluşturmak ve ortalama göre spesifik farklılıkları analiz etmek için uygundur. Bir diğer katkı yükselen piyasa ekonomileri için söz konusu ilişkinin analiz edilmesidir. Örneklem seçiminde bu ülkelerin 1980'li yıllarda finansal serbestleşmeye giderek ulusal finans piyasalarını uluslararası sermayeye karşı açmaları neticesinde yükselen piyasa ekonomisi tanımına tabi tutulmaları esas alınmıştır. Zira, bu ülkeler doğası gereği hızlı bir finansal serbestleşme süreci deneyimlediğinden bu ülkelerin söz konusu süreçten insani gelişme bakımından ne yönde ve ölçüde etkilendiğini bu çalışma ile ortaya koymaktadır. Buna göre söz konusu ülkelerin finansal

serbestleşme ile birlikte küresel statüsü bakımından refah açısından konumu tespit edilerek güncel politika çıkarımları yapılmaktadır.

Temel amaç ve literatüre sağlanan katkılar doğrultusunda bu çalışmanın izleyen bölümünde oluşturulan temel ekonometrik model tanıtılarak, kullanılan veri seti ve ekonometrik metot anlatılmıştır. Bir sonraki bölümde analiz bulguları sunularak temel ampirik bulguların yorumlarına yer verilmiştir. Son olarak, sonuç bölümünde çalışmadan genel bir çıkarım yapılarak çeşitli politika önerileri geliştirilmiştir.

2. MODEL, VERİ SETİ VE YÖNTEM

Yükselen piyasa ekonomilerinde 1990-2017 döneminde finansal gelişmenin insani gelişme endeksi ile arasındaki bağlantının ele alındığı bu çalışmada benimsenen temel fonksiyon aşağıdaki gibidir:

$$HDI_{it} = f(FDI_{it}, CAP_{it}, TRA_{it})$$

(1)

Burada HDI insani gelişme endeksini, FD finansal gelişme göstergelerini, CAP brüt sermaye oluşumunu ve son olarak TRA ticari açıklığı temsil etmektedir. Finansal gelişme göstergesi olarak hem M2 para arzı hem de yurtiçi kredilerin dikkate alındığı bu çalışmada söz konusu finansal gelişme vekilinin insani gelişme endeksine etkisini analiz etmek amacıyla oluşturulan iki farklı panel veri modeli şöyledir:

$$HDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 CRED_{it} + \beta_2 CAP_{it} + \beta_3 TRA_{it} + \varepsilon_{it}$$

(2)

$$HDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 BROAD_{it} + \beta_2 CAP_{it} + \beta_3 TRA_{it} + \varepsilon_{it}$$

(3)

Her iki modelde bağımlı değişken olarak yer alan HDI değişkeni insani gelişme seviyesini ölçen bir endekstir ve Birleşmiş Milletler veri tabanından temin edilmiştir. İlk modelde finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan CRED açıklayıcı değişkeni özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerin GSYH'ya oranını temsil ederken, ikinci modelin temel açıklayıcı değişkeni olan BROAD toplam M2 para arzının GSYH içindeki payını ifade eder. Modellerde kontrol değişken olarak dahil edilen CAP ve TRA sırasıyla brüt sermaye oluşunun GSYH içindeki payını ve toplam ticaret tutarının GSYH içindeki payını temsil etmektedir. Modellerin bağımsız değişkenleri Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir ve tüm seriler logaritmik dönüşümleri yapıldıktan sonra analize dahil edilmiştir.

Çalışmanın analiz kısmında öncelikle serilerin birim kök içerip içermediği, serilerdeki yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik olması halinde yaygın olarak tercih edilen, Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CIPS ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Testin boş hipotezi birim kökün varlığını ima eder. Serilerin durağanlık sınavasının ardından uzun dönem katsayı tahmini, nedensellik analizi ve

kısa dönem etki-tepki fonksiyonları panel VAR yöntemi ile araştırılmıştır. Panel VAR yaklaşımı temel olarak aşağıdaki eşitlik ile ifade edilebilir (Abrigo and Love, 2015):

$$Y_{it} = Y_{it-1}A_1 + Y_{it-2}A_2 + \dots + Y_{it-p}A_{p-1} + Y_{it-p}A_p + X_{it}B + u_{it} + e_{it} \quad (4)$$

Burada Y_{it} bağımsız değişkenlerin vektörünü, X_{it} dışsal değişkenlere ilişkin vektör olarak tanımlanmaktadır. u_{it} ve e_{it} ise sırasıyla bağımlı değişkene özgü panel sabit etkiler vektörünü ve hata vektörlerini temsil etmektedir. Panel VAR yaklaşımında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmeye yönelik uygulanan prosedür Granger (1969) çalışmasına dayanmaktadır ve aşağıdaki şekilde sembolize edilir:

$$y_{it} = \delta_i + \sum_{n=1}^N \gamma_i^{(n)} y_{it-n} + \sum_{n=1}^N \beta_i^{(n)} x_{it-n} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Burada x ve y t dönem ve i birim için durağan değişkenleri ifade eder. Bu testte bireysel etkilerin sabit olduğu ve gecikme uzunluğunun (N) ortak olduğu varsayılır. Ayrıca $\gamma_i^{(n)}$ otoregresif parametreler ve $\beta_i^{(n)}$ eğim katsayıları olarak tanımlanmaktadır.

3. AMPİRİK BULGULAR

Analizin ilk aşamasında uygulanan CIPS birim kök testi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1 incelendiğinde BROAD değişkeninin sabit modelde, CAP değişkeninin ise sabitsiz ve trendsiz modelde düzeyde durağan olduğu gözlenirken, testin tüm modellerinde tüm serilerin birinci farkta durağan hale geldiği ve dolayısıyla ortak entegrasyon derecesine $I(1)$ sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç panel VAR yaklaşımının uygulanması için gerekli olan önkoşulun sağlanması anlamına gelmektedir.

Tablo 1. Birim kök testi sonuçları

Değişken	Sabitli		Sabitli ve Trendli		Sabitsiz ve Trendsiz	
	Düzye	Fark	Düzye	Fark	Düzye	Fark
HDI	-1.673	-2.042	-1.528	-2.191***	-1.477	-2.011*
CRED	-1.650	-2.555**	-1.771	-3.030**	-1.077	-2.561*
BROAD	-2.259***	-2.921*	-2.641	-4.691*	-0.286	-2.265*
CAP	-1.892	-2.437**	-2.600	-3.722*	-1.643***	-2.735*
TRA	-2.195	-3.661*	-2.607	-5.328*	-1.802	-3.930*

*, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Uzun dönemde finansal gelişme ile insani gelişme endeksi arasındaki ilişkinin sınanmasında panel VAR yaklaşımı için uygun entegrasyon koşulu sağlandıktan sonra her iki model için optimal gecikme uzunluğu hesaplanmış ve uygun gecikme

uzunluğunun 1 olduğu sonucuna varılarak, tahmine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Uygun gecikme uzunluğu seçimi

Model 1						
Lag	CD	J	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	.999998	38.047	.2132691	-138.6397	-25.953	-71.30612
2	.9999959	15.51208	.4875003	-72.83129	-16.48792	-39.16448
Model 2						
Lag	CD	J	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	.9999995	35.20097	.3190727	-141.4858	-28.79903	-74.15215
2	.9999984	15.8357	.4644855	-72.50767	-16.1643	-38.84086

Gecikme uzunluğunun tespit edilmesinin ardından uzun dönem katsayı tahmin aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada panel VAR yaklaşımı sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. Finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan CRED ve BROAD değişkenlerinin insani gelişme üzerindeki etkisi incelendiğinde, yurtiçi kredilerin uzun dönemde insani gelişme seviyesine pozitif bir katkısı olduğu söylenirken, para arzı değişkeninin tersi bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Buna göre özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerde ortaya çıkan bir artış uzun dönemde insani gelişmeyi yüzde 0.025 artırırken, M2 para arzındaki bir artış insani gelişme endeksini yüzde 0.003 düzeyinde azaltmaktadır. Ulaşılan bu sonuç aslında M2 para arzının negatif fakat önemsiz bir etkisi olduğunu gösterirken, yurtiçi kredi genişlemesinin daha önemli bir düzeyde insani gelişmeye katkıda bulunduğunu yükselen piyasa ekonomileri için doğrulamaktadır. Kontrol değişkenler açısından sonuçlar brüt sermaye oluşumunun insani gelişme endeksini azaltıcı etkisini yansıtırken, ticaretin endeks değeri üzerindeki pozitif etkisine dikkat çekmektedir.

Tablo 3. PVAR katsayı tahmin sonuçları

Model 1				
	HDI	CRED	CAP	TRA
L.HDI	0.688*	-2.250***	-0.079	-0.762**
L.CRED	0.025***	1.177*	0.029**	0.048**
L.CAP	-0.346*	-2.169*	0.982*	-0.724*
L.TRA	0.203*	1.353*	-0.025	1.321*
Model 2				
	HDI	BROAD	CAP	TRA
L.HDI	0.788*	-0.815	-0.057	-0.517
L.BROAD	-0.003	0.990*	0.037***	-0.002
L.CAP	-0.365*	-1.342*	1.063*	-0.725*
L.TRA	0.192*	0.669**	-0.059	1.281*

*, **, ve *** sorasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Yurtiçi krediler bakımından uzun dönem katsayı tahmin sonuçları değerlendirildiğinde, kredi genişlemesinin aslında bir sermaye birikimi dolayısıyla verimlilik artışı ve üretim genişlemesi anlamına geldiği söylenebilir. Buna göre

insani gelişim endeksinin bileşenleri bağlamında hem kişi başına gelir artışına neden olarak hem de sağlık ve eğitime katkısı olabilecek büyük projelerin finansmanında kolaylık sağlayarak finansal gelişmenin olumlu bir refah etkisi ortaya çıkmaktadır. Öte yandan para arzı artışı şeklinde bir finansal gelişme önemsiz de olsa negatif bir refah etkisi ile sonuçlanmaktadır. Bu sonuç söz konusu ülkelerde para arzı artışının aslında enflasyonist bir baskı ortaya çıkaracağına ima etmektedir. Bu ise hem mal ve hizmet üretiminin daralması hem de işgücü piyasalarında dengesizliklere sebebiyet vereceğinden kabul edilebilir bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişmenin daha çok kredi kanalıyla gerçekleştirilmesi refah genişlemesi için büyük önem arz etmektedir.

Panel VAR yaklaşımı nedensellik test sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır. Tablo 4’e göre Model 1 sonuçları insani gelişme endeksi ile yurtiçi krediler ve ticaret arasında, yurtiçi krediler ile brüt sermaye oluşumu ve ticaret arasında çift yönlü nedenselliğin varlığına işaret etmektedir. Buna ek olarak brüt sermaye oluşumundan, insani gelişme endeksi ve ticaret tutarına doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Model 2 sonuçları incelendiğinde ise para arzı ile brüt sermaye oluşumu ve brüt sermaye oluşumu ile insani gelişme endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcut olmakla birlikte, ticaret değişkeninden insani gelişme endeksi ve para arzı değişkenine doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı göze çarpmaktadır.

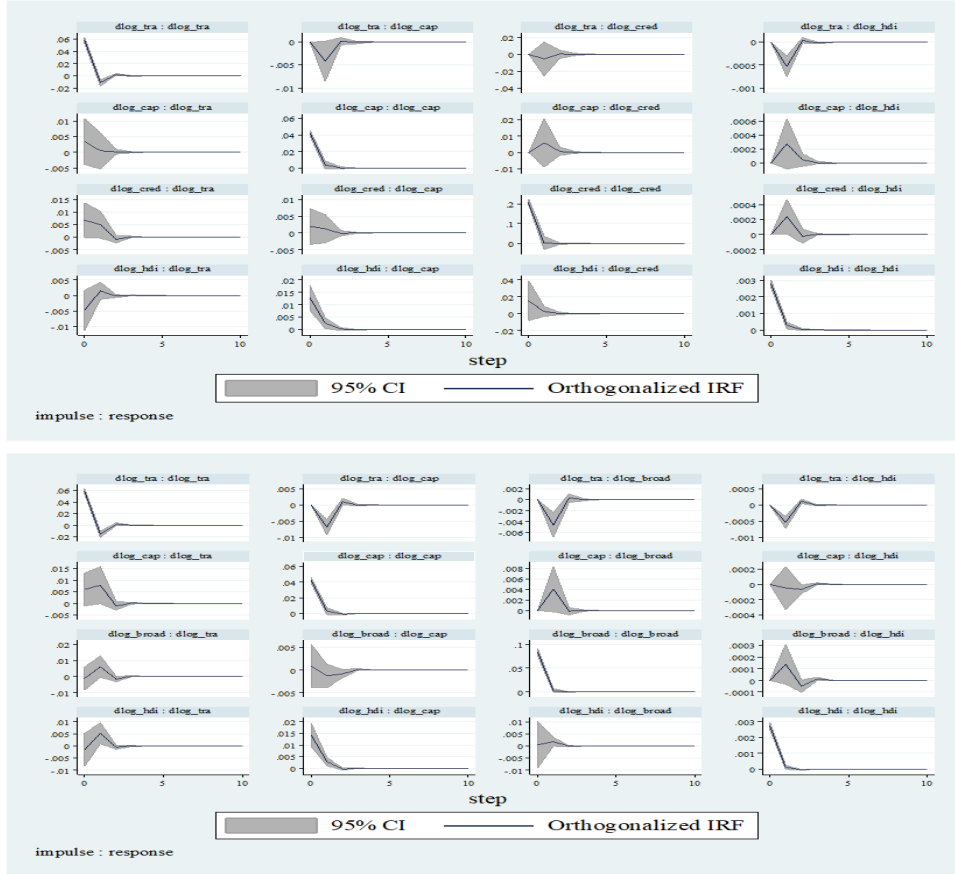
Tablo 4. Nedensellik sonuçları

Model 1				
	HDI	CRED	CAP	TRA
HDI		3.233***	0.191	5.201**
CRED	3.425***		4.067**	4.798**
CAP	17.566*	10.286*		20.120*
TRA	11.387*	8.600*	0.106	
Model 2				
	HDI	BROAD	CAP	TRA
L.HDI		1.148	0.094	1.979
L.BROAD	0.021		3.057***	0.004
L.CAP	9.442*	6.999*		10.837*
L.TRA	7.483*	5.769**	0.768	

*, **, ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Son olarak Şekil 1’de sırasıyla Model 1 ve model 2 için kısa dönem etki-tepki grafikleri sunulmuştur. Her iki grafikten yola çıkarak hem özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerde hem de M2 para arzında ortaya çıkan bir standart sapma şokunun insani gelişme endeksinin önce artırdığı, daha sonra azalttığı ve ardından yatay bir şekilde seyrettiği gözlenmektedir. Toplam ticaret tutarındaki bir standart sapma şoku ise tam tersi bir etki ortaya çıkararak insani gelişme endeksinin önce azaltırken ardından artırmaktadır. Brüt sermaye oluşumuna insani gelişme

endeksinin tepkisi ise Model 1’de yurtiçi krediler ve M2 para arzındaki şoklara olan tepki ile benzer olmasına rağmen, Model 2’de brüt sermaye oluşumunda ortaya çıkan bir standart sağma şokuna yönelik oldukça belirsiz bir tepki gözlenmektedir.

Şekil 1. Model 1 ve Model 2 İçin Kısa Dönem Etki-Tepki Grafikleri

4. SONUÇ

Bu çalışmada finansal gelişme ile insani gelişme arasındaki ilişki 10 yükselen piyasa ekonomisine ait 1990-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel VAR yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları uzun dönemde özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerin insani gelişme endeksini artırıcı etkisini gösterirken, para arzı artışının insani gelişmeye negatif etkisini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca krediler ile insani gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular söz konusu ülkelerin ele alınan dönemde özel sektöre sağlanan krediler ile pozitif bir refah etkisi ile karşı karşıya olduğunu vurgularken, finansal gelişmenin bir diğer göstergesi olarak kullanılan para arzı artışının refahı azaltıcı etkisine işaret ederek çeşitli politika önerilerini gündeme getirmektedir.

Özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerde borç alan ve borç veren kurum arasındaki sözleşmelerin borçların ödenmesini garanti edici nitelikte oluşturulması esastır. Zira, söz konusu pozitif refah etkisi borçların geri ödenmesindeki sorunlar nedeniyle sürdürülebilirliğini kaybedebilir. Özel sektöre sağlanan kredilerin mümkün olduğunca verimli alanlarda kullanılmasına yönelik birtakım koşullara gerektiğinde kredi sözleşmelerinde başvurulmalıdır. Bu sayede, özellikle sermaye birikimine katkısı bulunan ve dolayısıyla verimlilik ve üretim artışı ile refaha yönelik pozitif katkı garanti edilmiş olacaktır. Alınan bu önlemler hızlı büyüme hedefine sahip olan ve bu hedefe yönelik ekonomi politikalarına nispeten daha fazla ağırlık veren yükselen piyasa ekonomilerinin büyümede sürdürülebilirliği sağlamaları açısından da önem arz etmektedir. Bununla birlikte parasal bir genişlemeden mümkün olduğunca kaçınılması politika yapım süreçlerinde üzerinde durulması gerek bir başka husustur.

Ulaşılan sonuçlar finansal gelişme ve insani gelişme arasındaki bağlantıyı konu edinen literatüre bir katkı sağlamakla birlikte, gelecekte farklı ekonometrik yöntemler ve/veya finansal gelişmişlik göstergeleri kullanılarak yapılması muhtemel yeni çalışmalara kapı aralamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrigo, Michael. R. M., Love, Inessa. "Estimation of Panel Vector Autoregressive In Stata: A Package of programs". Web: <http://paneldataconference2015.ceu.hu/Program/Michael-Abrigo.pdf>. 2015, (25.01.2021).
- Akhmat, Ghulam., Zaman, Khalid. & Shuki, Tan. Impact of Financial Developments on SAARC's Human Development. Quality & Quantity, Cilt 48, 2014, (59, 2801-2816).
- Aslan, Özgür, Korap, Levent. "Türkiye'de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi". Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Cilt 17, 2006, s.1-20

- Bayram, Sonat. "Türkiye'de BİST 100 Endeks (Fiyat) Değerleri ile Faiz Oranı ve Döviz Kurları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Johansen Eşbütünleşme Testi ile Analizi", Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, Temmuz 2016, Cilt 5 ,Sayı 2, 188-226
- Choong, Chee-Keong. Chan, Sok-Gee. "Financial Development and Economic Growth: A review", African Journal of Business Management, Cilt 5(6), 2011, s.2017-2027.
- Durusu-Çiftçi, Dilek, Ispir, Serdar., Yetkiner, Hakan. "Financial Developments and Economic Growth: Some Theory and More Evidence". Journal of Policy Modeling, Cilt 39(2), 2017, s. 290-306.
- Granger, Clive. William. John. "Investing Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods". Econometrica, Cilt 37(3), 1969, s. 424-438.
- Güneş, Sevcen. "Finansal Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik Testi: Türkiye Örneği". Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt 14(1), 2013, s.73-85.
- Guru, Biplab. Kumar., Yadav, Inder. Sekhar. "Financial Development and Economic Growth: Panel Evidence From BRICS". Journal of Economics, Finance and Administrative Science, Cilt 24(7), 2018, s. 113-126.
- Hassan, Kabir., Sanchez, Benito. & Yu, Jung. Suk. "Financial Developments and Economic Growth: New Evidence From Panel Data". The Quarterly Review of Economics and Finance, Cilt 51(1), 2011, s.88-104.
- Jung, Samuel. Moon. "Financial Developments And Economic Growth: Evidence From South Korea Between 1961-2013". International Journal of Management, Economics and Social Sciences, Cilt 6(2), 2017, s.89-106.
- Kar, Muhsin., Nazlıoğlu, Şaban., Ağır, Hüseyin. "Financial Developments And Economic Growth Nexus in The MENA Countries: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis". Economic Modelling, Cilt 28(1-2), 2011, s.685-693.
- Kaya, A. (2017). Finansal piyasalardaki gelişmelerin insani gelişmişlik üzerine etkisi: Türkiye örneği. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 20, 169-180.
- Keskin, Nagehan., Karşıyakalı, Başak. "Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği." Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt 47(548), 2010, s.76-94.
- Kılıç, Meltem., Gürbüz, Aydın., Ayriçay, Yücel. Finansal gelişmenin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği. Kahramanmaraş Sürçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9(1), 2019, s.53-68.
- Masoud, Najeb., Hardaker, Glenn. "The Impact Of Financial Developments On Economic Growth: Empirical Analysis Of Emerging Market Countries". Studies in Economics and Finance, Cilt 29(3), 2012, s.148-173.
- McKinnon, Ronald. Money And Capital in Economic Development, Brookings Institution, Washington DC. 1973.

- Narayan, Pares. Kumar. Narayan, Seema. “The Short-Run Relationship Between The Financial System And Economic Growth: New Evidence From Regional Panels”. *International Review of Financial Analysis*, Cilt 29, 2013, s.70-78.
- Pesaran, Hashem. “A Simple Panel Unit Root Test in The Presence Of Cross-Section Dependence”. *Journal of Applied Econometrics*, Cilt 22, 2007, s.265-312.
- Shaw, Edward. *Financial Deeping In Economic Development*, Oxford University Press, New York. 1973.
- Şenol, Zekai. “Finansal Gelişim ile İnsani Gelişim Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 15(2), 2019, s.341-358.
- Tekin, Bilgehan. Gör, Yusuf. “Finansal Gelişmişlik ile İnsani Gelişmişlik Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkileri”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2019, s.1-16.
- Tekin, Bilgehan. “The Nexus Between Financial Developments And Human Developments: The Case of Developing Countries”. *Journal of Emerging economies and Islamic Research*, Cilt 8(2), 2020, s.73-87.
- Tunalı, Halil., Onuk, Parla. “Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4(1), 2017, s.1-15.
- Zaman, Khalid., Izhar, Zeeshan., Khan, Muhammad. Mushtaq. Ahmad, Mehboob. “The relationship between financial indicators and human developments in Pakistan”. *Economic Modelling*, Cilt 5(59), 2012, s.1515-1523.

FİNANSAL HALKLA İLİŞKİLERDE WEB SİTESİ KULLANIMI: BORSA İSTANBUL 30 (BIST 30) ŞİRKETLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA¹

*WEBSITE USE IN FINANCIAL PUBLIC RELATIONS: A RESEARCH ON
ISTANBUL STOCK EXCHANGE 30 (BIST30) COMPANIES*

Funda YALIM*

*Geliş Tarihi: 26.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ÖZ: Halkla açık şirketlerin hisse değerlerini artırmak, finansal konumlarını güçlendirmek, finansal hedef kitleleri ile güvene dayalı ilişkiler tesis ederek bu kitleleri bilgilendirmek gibi amaçları elde etme üzere yapılandırıldığı finansal halkla ilişkiler çalışmaları günümüz rekabet ortamında büyük önem taşımaktadır. Söz konusu amaçların elde edilmesinde ise web siteleri etkili bir halkla ilişkiler aracı olarak kullanılmaktadır. Kuruluşlar web siteleri aracılığıyla finansal hedef kitlelerine zamanında ve hızlı bir şekilde bilgileri ulaştırabilmekte ve bu bilgiler aracılığıyla güveni oluşturabilmektedir. Finansal hedef kitlelerle ilişkiler kuruluşların web sitelerinde “yatırımcı ilişkileri” başlığı altında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul 30 (BIST30) Endeksinde işlem gören şirketlerin web sitelerinde yer alan yatırımcı ilişkileri bölümlerini inceleyerek finansal halkla ilişkiler açısından değerlendirmektir. Nitel araştırma desenlerinden durum çalışması desenine göre yürütülen bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi ve verilerin analizi için de içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. BIST30 Endeksinde işlem gören şirketlerin web sitelerinde yatırımcı ilişkileri bölümlerinde yer alan bilgiler içerik analizi yöntemi kullanılarak “erişim”, “açıklık”, “içerik”, “yatırımcı desteği”, “teknoloji” kategorileri altında incelenmiştir. Analiz sonucunda erişim kategorisinde 11, açıklık kategorisinde 3, içerik kategorisinde 17, yatırımcı desteği kategorisinde 1, teknoloji kategorisinde 11 şirketin tam puan aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Finansal halkla ilişkiler, yatırımcı ilişkileri, içerik analizi

ABSTRACT: Financial public relations studies, which are structured to achieve the objectives of increasing the share values of public companies, strengthening their financial positions, establishing trust-based relationships with financial target audiences and informing these audiences, are of great importance in today's competitive environment. Websites are used as an effective public relations tool to achieve these goals. Institutions can deliver timely and fast information to their financial target audiences through their websites and build trust through this information. Relations with financial target audiences can be found on the websites of companies under the heading of "investor relations." The purpose of this study is to examine the investor relations sections on the websites of companies listed on the BIST30 Index and evaluate them in terms of financial public relations. In this study, which is carried

¹ Bu çalışma 4. Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi'nde (IERFM, 15-17 Ekim 2020) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr. Nişantaşı Üniversitesi, funda.yalim@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0940-8868.

out according to the case study -one of the qualitative research method-, document analysis was used as data collection technique and content analysis method was used for data analysis. The data under investor relations sections of the websites of companies listed in the BIST30 Index has been analyzed under the categories of "access", "clarity", "content", "investor support", "technology" using content analysis method. As a result of the analysis, 11 companies in the access category, 3 in the clarity category, 17 in the content category, 1 in the investor support category, and 11 in the technology category have achieved top score.

Key Words: Financial public relations, investor relations, content analysis.

EXTENDED ABSTRACT

On the basis of public relations activities, there are objectives such as informing the target audiences, getting their support, creating an atmosphere of trust, creating positive corporate image and corporate reputation. In the financial public relations process, an accurate, fast, up-to-date and transparent flow of information between the organization and its target audiences is important. In an environment where time is very valuable and instant changes occur in the markets, different financial target groups have different needs and expectations. Websites have become an important public relations tool in this sense. They create the opportunity to respond quickly to the expectations and needs of financial target audiences both nationally and internationally. They also enable an interactive communication process. The main target audiences of financial public relations within corporate public relations can be listed as follows (Reilly, 1987:450; Clarke, 2006:285-286; Göksel, 2010:116-17, Sayımer, 2012:156): Individual/institutional investors, banks, portfolio management companies, finance professionals/analysts, shareholders, financial media, intermediary institutions, administrators, customers, employees. The ability of an organization to draw financial capital from its external environment plays an important role in the success of the organization. While organizations can find money in different ways such as selling shares, issuing bonds, and borrowing, the following element is very important at this point for financial capital to come to them: The element of trust. It is the trust of the investors in the company, the operation and management of the company (Baskin and Aranoff, 1987:305). The main duties of financial public relations can be listed as follows (Sayımer, 2012:155): Creating a communication strategy in line with corporate goals, measuring opinions about the company and the industry, communicating with the financial media, organizing finance meetings, preparing financial press releases, providing information to the financial target audience, to increase the recognition of the company in the financial sector. One of the communication tools that organizations use to create a positive *perception* in their target audiences and to ensure the continuity of this positive perception is corporate websites. One of the communication tools that organizations use to create a positive perception in their target audiences and to ensure the continuity of this positive perception is corporate websites. Thanks to their websites, institutions have the opportunity to share information about themselves with their stakeholders and target audience at first hand (Genç; 2019:879). The purpose of this study is to examine the investor relations sections on the websites of companies listed on the BIST30 Index and evaluate them in terms of financial public relations. In this study, which is carried out according to the case study -one of the qualitative research method-, document analysis was used as data collection technique and content analysis method was used for data analysis. The information under investor relations

sections of the websites of companies listed in the BIST30 Index has been analyzed under the categories of "access", "clarity", "content", "investor support", "technology" using content analysis method. As a result of the analysis, 11 companies in the access category, 3 in the clarity category, 17 in the content category, 1 in the investor support category, and 11 in the technology category have achieved top score. **Access category** focuses primarily on the company's financial target audiences' access to the website within the scope of investor relations and whether there is an investor relations page there. The information in **clarity category** does not only serve financial public relations purposes but also general public relations purposes of the institution. The information of the institution in this category also serves the promotion of the institution and contributes to the corporate image. The information in **content category** rather focuses on the financial data of the institutions, stock information, annual activity reports, dividend, and capital increase data. Another piece of important information in this category includes the investor information sheet. Investor information sheet is the section where investors can quickly obtain a lot of information. **Investor support category** offers calendar and calculation features to existing and potential investors, which gives speed to investors. **Technology category** covers the important tools used by public relations to achieve their goals in today's world. Webcasts and teleconferences play an important role in informing target audiences and in decision-making processes. Other elements in this category include sub-categories such as useful links, mobile applications, social media referrals, interactive services etc.

1. GİRİŞ

Halkla ilişkiler çalışmalarının temelinde hedef kitlelerin bilgilendirilmesi, desteklerinin alınması, güven ortamının yaratılması, olumlu kurumsal imajın ve kurumsal itibarın oluşturulması gibi amaçlar bulunmaktadır. Halkla ilişkiler, hedef kitlelerle çift yönlü iletişimin temel alındığı bir tanıma ve tanıma sürecidir. Finansal halkla ilişkiler sürecinde kuruluş ve hedef kitleleri arasında doğru, hızlı, güncel ve şeffaf bir bilgi akışı önem taşımaktadır. Zamanın çok değerli olduğu, piyasalarda anlık değişimlerin yaşandığı bir ortamda farklı finansal hedef kitlelerin farklı ihtiyaçları ve beklentileri olmaktadır. Web siteleri bu anlamda önemli bir halkla ilişkiler aracı olmakta, hem ulusal hem de uluslararası alanda finansal hedef kitlelerin beklenti ve ihtiyaçlarına hızlı cevap verme imkânı yaratmakta ve etkileşimli bir iletişim sürecine de olanak tanımaktadır. Kurum kimliği öğelerinin, kurum kültürü değerlerinin de aktarılabilmesine olanak sağlayan web siteleri şirketin finansal temelli hızlı ve şeffaf iletişimi ile birlikte kurum tanıtımına ve kurumsal itibara da katkı sağlamaktadır. Pozitif kurum algısı yatırımcı kararlarını doğrudan etkilemekte, finansal ürünlere sadakati sağlamakta ve hisse değerlerini artırmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal halkla ilişkiler halka açık kuruluşların hisse değerini artırmak, finansal ürünlerine bağlılık oluşturmak, finansal çevreye bilgi sağlamak, iyi ilişkiler kurmak, hedef kitleye düzenli bilgi akışı sağlayarak güven, destek ve sempati oluşturmak gibi amaçlara yönelik olarak yürütülen halkla ilişkilerin özel bir çalışma alanıdır (Tosun, 2002:711). Günümüzde hızla değişen çevrede halkla ilişkiler

finansal piyasalarda kredibilitenin oluşturulması ve davranışların şekillendirilmesinde önemli bir görev üstelenmiştir (Bourne, 2017: 414). Yatırımcı ilişkileri ve finansal halkla ilişkiler kavramları çoğu zaman karıştırılabilmekte ve birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Finansal halkla ilişkilerin temelinde yatırımcılara yönelik iletişimin yanı sıra, medya kuruluşları, finansal analistler, kanaat önderleri gibi farklı hedef kitlelere yönelik iletişim ve tanıtım çalışmaları da bulunmaktadır (Marconi, 2004:104). Kurumsal halkla ilişkiler bünyesinde yer alan finansal halkla ilişkilerin başlıca hedef kitleleri (Reilly, 1987: 450; Clarke, 2006: 285-286; Göksel, 2010:116-17; Sayımer, 2012:156): Bireysel/kurumsal yatırımcılar, bankalar, portföy yönetim şirketleri, finans uzmanları/analistler, hissedarlar, finansal medya, aracı kuruluşlar, yöneticiler, müşteriler ve çalışanlar olarak sıralanabilir. Kuruluşun dış çevresindeki finansal sermayeyi kendisine çekebilmesi kuruluşun başarısında önemli bir rol oynamaktadır. Kuruluşlar hisse satmak, tahvil çıkarmak, borç almak gibi farklı yollardan para bulabilirlerken bu noktada yani finansal sermayenin kendilerine gelmesinde birçok unsur önemli olmaktadır. Yatırımcıların şirkete, şirketin işleyişine ve yönetimine duydukları güven bu anlamda hassas bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Baskin ve Aranoff, 1987:305). Finansal halkla ilişkilerin başlıca görevleri arasında kurumsal hedeflere uygun bir iletişim stratejisi oluşturmak, şirkete, endüstriye yönelik kanaatleri ölçümlemek, finans medyası ile iletişim kurmak, finans toplantıları düzenlemek, finansal basın bültenlerini hazırlamak, finansal hedef kitleye bilgi sağlamak, finans kesiminde şirketin bilinirliğini artırmak bulunmaktadır (Sayımer, 2012:155). Seitel (2017) yatırımcı ilişkilerini “Mevcut ve potansiyel yatırımcılar topluluğu ile ilişkilerin yönetimi” olarak tanımlamıştır. Seitel’e göre bu süreçte analistler, kurumsal yatırımcılar ve bireysel yatırımcılarla birebir iletişim kurulmalıdır (Seitel, 2017: 122). Finansal piyasaların etkinliğinin artması ile birlikte, finansal piyasaların temel amaçlarından birisi olan bilgi elde etme maliyetinin azalması sayesinde, fiyat geçişkenlikleri artmakta ve bu etkileşim finansal ürünlerin fiyatlarına hızla yansımaktadır (Bayram, 2016: 189). Yatırımcı ilişkilerinin temelinde kuruluşları değerlendirmede kullanılacak nitelikli bilgi akışının finansal paydaşlara yani, yatırımcılara, müşterilere, topluma, çalışanlara iletilmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Günümüzde bu ilişkilerin hızlı ve şeffaf olması önem kazanmıştır. Hızlı, doğru, anlaşılır ve erişilebilir şekilde bilgiyi hedef kitleye sunabilmek kuruluşlara artı değer katmaktadır (Sayımer, 2012:157). Yatırımcı ilişkileri profesyonellerinin en önemli görevlerinden biri finans toplulukları ile ilişki kurmaktır. Bu topluluklar finans analistleri, profesyonel yatırımcılar, özel paydaşlar, menkul kıymetler borsası vb. farklı hedef gruplardan oluşmaktadır. Bu durum sebebiyle yatırımcı ilişkileri doğrudan halkla ilişkilerin faaliyet alanına yerleştirmektedir (Laskin, 2014: 200-201).

Kurumsal web siteleri olumlu bir algı oluşturmak ve bunu devam ettirmek için kuruluşların kullandıkları önemli halkla ilişkiler araçları arasındadır. Kuruluşlar kendileri ile ilgili bilgileri web sitesi aracılığıyla hedef kitleleri ile doğrudan paylaşırlar (Genç; 2019:879). Kuruluşların dışı açılan pencereleri olan web siteleri kurumların değerlerini, inançlarını, amaçlarını kısacası tüm kültürel öğelerini dünya ile paylaştıkları bir ortam sunmaktadır (Onat, 2014:138). Kurumlar, hedef kitleleri ile olan iletişimlerini yürütmek noktasında birçok farklı mecra, yöntem ve araçtan faydalanmaktadır. Web siteleri finansal halkla ilişkiler çalışmalarında kuruluşların kullandığı önemli bir araçtır (Kılınç ve Akyol, 2019: 658). Web siteleri kuruluşlara zamanında ve kapsamlı bilgileri hedef kitlelerine ulaştırma imkânı sağlamıştır. Dolayısıyla finansal bilgi düşük maliyetle kurumsal web siteleri aracılığıyla finansal hedef kitlelerin erişimine sunulmaktadır. Yatırımcı ilişkilerinin temel amaçlarından biri yatırımcılara bilgi vermektir. Web siteleri aracılığıyla yatırımcılara iletilen bilgiler onların yatırım kararlarını etkilemektedir. (Temizel ve Çoban, 2017:194). Yatırımcılara yönelik yürütülen iletişim süreci sadece bir şirketin finansal bilgi akışı olarak değerlendirilmemelidir. Söz konusu bilgi akışında bilginin nasıl servis edildiği de önem taşımaktadır. Tüm finansal hedef kitleler internet veya medya vasıtasıyla oldukça fazla biçimde finansal bilgiye erişebilmektedir. Bu bilgi akışı süreci kuruluşlar tarafından koordine edilmeli ve stratejik bir şekilde yürütülmelidir (Silver, 2005:14-17). 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun "internet sitesi" başlıklı 1524'üncü maddesi uyarınca bağımsız denetime tabi sermaye şirketlerinin internet sitesi yükümlülüğü bir zorunluluk olmakla birlikte, bu siteler yatırımcı ve diğer paydaşlarla etkili ve stratejik bir iletişim kurma açısından da iyi bir finansal halkla ilişkiler uygulaması olarak değerlendirilmektedir (Koçyiğit ve Salur, 2014:249).

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada BIST 30 Endeksinde işlem gören şirketlerin web siteleri yatırımcı ilişkileri bölümlerinde yer alan bilgilerin finansal halkla ilişkiler açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlandığından, çalışma nitel araştırma desenlerinden durum çalışmasına göre yürütülmüştür. Örnek olay çalışması olarak da adlandırılan durum çalışmasında incelenecek durum bir işletme, bir şehir, bir grup insan, bir ulus olabilmektedir. Durum çalışması kim, ne, ne zaman, nerede, nasıl sorularını cevaplamak üzere yürütülmektedir (Baş ve Akturan, 2013:181). Araştırmacı her bir durumu incelemek için temalar, konular veya belli durumlar belirleyebilir. Birden fazla durum (çok mekanlı çalışma) veya tek bir durum (tek mekanlı çalışma) durum çalışmasında analiz birimi olabilmektedir (Creswell, 2020:99-100). Durum çalışmaları bir varlığın mekâna ve zamana bağlı olarak tanımlandığı ve özelleştirildiği çalışmalardır. Araştırmalarda durum çalışmaları birinci olarak bir olayı meydana getiren ayrıntıları tanımlamak ve görmek, ikinci olarak bir olaya ilişkin açıklamaları geliştirmek, üçüncü olarak da bir olayı

değerlendirmek amacıyla kullanılır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2019: 268).

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı BIST 30 Endeksinde işlem gören şirketlerin web siteleri yatırımcı ilişkileri bölümlerinde yer alan bilgileri incelenmek ve finansal halkla ilişkiler açısından değerlendirmektir. Literatürde halkla ilişkilerin farklı uygulama alanlarına yönelik çalışmalar sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak finansal halkla ilişkilere yönelik çalışmalara çok fazla rastlanmamakta ya da yatırımcı ilişkileri kapsamında konu ele alınmaktadır. Örneğin yatırımcı ilişkileri-finansal halkla ilişkiler kapsamında yapılan çalışmalardan biri Karademirlidağ ve Yılmaz (2010) tarafından “Yatırımcı İlişkileri ve Finansal Halkla İlişkiler Bağlamında Şirketlerin Paydaşlarıyla İletişim Kurma Biçimleri: Web Siteleri Üzerinde Bir İnceleme” adlı çalışmadır. Çalışma kapsamında incelenen şirketlerin sadece %44’ünde yatırımcı ilişkileri adı altında bir bölüm bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer sonuç, şirketlerin sadece %46’sının faaliyet raporlarının web sitesinde yer aldığıdır. BIST 30 şirketlerine yönelik yürütülen bu araştırma kapsamında örneklem dahilindeki şirketlerin %100’ünde yatırımcı ilişkilerinin ayrı bir başlık altında verildiği ve faaliyet raporlarının tüm şirketlerde (%100) yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalardan bir diğeri Bojan Đorđević, Mira Đorđević, Dragiša Stanujkić (2012) tarafından Sırbistan’daki şirketlere yönelik yapılan çalışmadır. Bu çalışmanın sonucunda araştırmaya katılan şirketlerin sadece %25’inde web cast yayınları, mobil uygulamalar vb. teknolojik uygulamaların yer aldığı belirlenmiştir. BIST 30 şirketlerine yönelik bu çalışma kapsamında şirketlerin %36’sı teknoloji kategorisinden tam puan almıştır. Oran çok fazla artmamakla birlikte iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerin zamanla şirketlerin farklı birimlerinde kullanımının artması öngörülebilir bir sonuçtur. Bu çalışmanın halkla ilişkilerin çok sık çalışılmadığı finansal halkla ilişkiler alanına yönelik olması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmada nitel araştırmalarda kullanılan tesadüfi olmayan (amaçlı) örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini BIST 30 şirketleri oluşturmaktadır.

Tablo 1: BIST 30 Endeksinde Yer Alan Şirketler

Sıra	Kod	Şirket Ünvanı	Web Sitesi
1	AKBNK	Akbank T.A.Ş.	https://www.akbank.com.tr
2	ARCLK	Arçelik A. Ş	https://www.arcelik.com.tr
3	ASELS	Aselsan Elek. San.ve Tic. A.Ş.	https://www.aselsan.com.tr
4	BIMAS	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	https://www.bim.com.tr
5	DOHOL	Doğan Şirk Grubu Hol. A.Ş.	https://www.doganholding.com.tr
6	EKGYO	Emlak Kon.Gayr Yat Ort. A.Ş.	http://www.emlakkonut.com.tr
7	EREGL	Ereğli Dem. ve Çel. Fab. A.Ş.	https://www.erdemir.com.tr
8	FROTO	Ford Otomotiv Sanayii A.Ş.	https://www.fordotosan.com.tr
9	SAHOL	Hacı Ömer Sab. Holding A.Ş.	https://www.sabanci.com.tr
10	KRDMD	Kardemir K Çel.S. ve Tic.AŞ	https://www.kardemir.com.tr
11	KCHOL	Koç Holding A.Ş.	https://www.koc.com.tr
12	KOZAL	Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	http://kozaaltin.com.tr
13	KOZAA	Koza Anadolu Metal Made.	http://www.kozametal.com.tr
14	PGSUS	Pegasus Hava Taşım. A.Ş.	https://www.flypgs.com.tr
15	PETKM	Petkim Petrokimya Hol.A.Ş.	https://www.petkim.com.tr
16	SODA	Soda Sanayii A.Ş.	http://www.sisecamkimyasallar.com.tr
17	TAVHL	Tav Havalimanları Hol. A.Ş.	http://www.tavhavalimanlari.com.tr
18	TKFN	Tekfen Holding A.Ş.	http://www.tekfen.com.tr
19	TOASO	Tofaş Türk Otomo.Fabr.A.Ş.	https://www.tofas.com.tr
20	TCELL	Türkcell İletişim Hizmet. A.Ş.	https://www.turkcell.com.tr
21	TUPRS	Tüpraş-Türkiye Petr.Raf. A.Ş.	https://www.tupras.com.tr
22	THYAO	Türk Havayolları A.O.	https://www.turkishairlines.com.tr
23	TTKOM	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	https://www.turktelekom.com.tr
24	GARAN	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	https://www.garantibbva.com.tr
25	HALKB	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	http://www.halkbank.com.tr
26	ISCTR	Türkiye İş Bankası A.Ş.	https://www.isbank.com.tr
27	TSKB	Türkiye Sınai Kalk. Ban. A.Ş.	http://www.tskb.com.tr
28	SISE	Türkiye Şişe ve Cam Fabr.AŞ	https://www.sisecam.com.tr
29	VAKBN	Türkiye Vakıflar B. T.A.O.	https://www.vakifbank.com.tr
30	YKBNK	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş	https://www.yapikredi.com.tr

Tablo 1’de BIST 30 endeksinde yer alan şirketlerin isimleri, kodları ve web sitesi adresleri yer almaktadır.

3.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi araştırılmak istenen olgu/olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyalleri kapsamaktadır. Hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanılabilmesi araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Örneğin herhangi bir şirketi çalışmak isteyen araştırmacı yıllık kurum raporlarını, halkla ilişkiler dokümanlarını, basın açıklamalarını, resmi belgeler vb. kullanabilir. Yazılı kaynakların yanı sıra nitel araştırmalarda fotoğraf, film, video gibi görsel malzemeler de kullanılabilir. Dokümanlar elektronik formatta da internet aracılığıyla elde edilebilir. Elektronik veri web sayfaları, e-postalar, yazılı ve görsel

dokümanların yanı sıra mesajlar, e-gruplar, kişisel yorumlar, bloglar gibi çeşitli türlerde veri içermektedir (Baş ve Akturan: 2013:118-119; Yıldırım ve Şimşek; 2013:218-219).

3.5. Araştırmanın Soruları

Araştırma kapsamında şu sorulara yanıt aranmaktadır?

1. BİST 30 şirketlerinin web sitelerinde erişim, açıklık, içerik, yatırımcı desteği, teknoloji kategorilerinde yer alan unsurların dağılımı nasıldır?
2. BİST 30 şirketlerinin erişim, açıklık, içerik, yatırımcı desteği, teknoloji kategorilerine göre toplam puanlarının dağılımı nasıldır?

3.6. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma örneklem kapsamındaki şirketlerin web sitelerindeki 01.03.2020 - 15.03.2020 tarihleri arasındaki bilgilerle sınırlıdır.

3.7. Verilerin Analizi

Bu çalışma kapsamında BIST30 Endeksinde işlem gören şirketlerin web sitelerindeki yatırımcı ilişkileri bölümlerinde verilen bilgiler içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. Metin veya metinlerden oluşan bir kümenin içerisindeki kavramların varlığını belirlemek amacıyla içerik analizi yapılmaktadır (Büyüköztürk vd; 2019: 259). İçerik analizi içerikteki kodlardan kategorilere yönelik analiz ve kategorilerden (temalardan) içeriğe yönelik analiz olarak ikiye ayrılmaktadır. İçerikteki kodlardan kategorilere yönelik analizde metnin içinden belirli anlamlar içeren kodların (kavramların) belirlenmesi ve bu kodları bütünsel olarak açıklayan kategorilerin (temaların) oluşturulması yer almaktadır. Kategorilerden (temalardan) içeriğe yönelik analizde verili bir metin üzerinde önceden belirlenen kategorilerin karşılığı aranmaktadır (Bal, 2013:195-199). Söz konusu şirketlerin web sitelerine 01.03.2020 ve 15.03.2020 tarihleri arasında ulaşılmıştır. Çalışmanın içerik analizinde analiz kategorilerinin ve kodlama listesinin oluşturulmasında araştırmacı tarafından Temizel vd; (2010)'nin "Yatırımcı İlişkileri Yönetiminde İletişim ve Bilgi Teknolojilerinin Rolü: İMKB 50 Endeksi Uygulaması" ve Hong ve Kioussis'nin (2007) "Relationship Maintenance with Financial Publics: An Analysis of Investor Relations on Small Companies' Web Sites" adlı çalışmalarında oluşturmuş oldukları kategoriler ve kodlama listesi temel alınmış ve yapılan literatür taraması ve şirketlerin web sitelerinin incelenmesi sonucunda bu kategoriler ve kodlamalarda güncellemeye gidilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini (tutarlılık) sağlamak açısından uzman görüşünden yararlanılmıştır. Tutarlılık incelemesi verilerin benzer süreçlerde toplanıp toplanmadığına, verilerin kodlanması sürecinde kavramsallaştırma yaklaşımındaki tutarlılığa, verilerin sonuçlarla ilişkilerinin kurulmasına odaklanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:306). Araştırma kapsamında belirlenen kategoriler erişim, açıklık, içerik, yatırımcı desteği, teknolojidir.

Tablo 2: İçerik Analizi Kategorileri

Erişim	Web Sitesinde Yatırımcı İlişkileri Sayfası
	Site Haritası (Anasayfa ve/veya Yatırımcı İlişkileri (YI))
	Dil Seçeneği
	Yatırımcı İlişkileri Personeli İsim ve/veya İletişim Bilgisi (Anasayfa/YI)
Açıklık	Yönetim Kurulu
	Yönetim Komiteleri
	Kurumsal Yönetim Komitesi
	Kurumsal Yönetim Uyum Raporu
	Kurumsal Yönetim Derecelendirme
	Ortaklık Yapısı
	Ana Sözleşme
	Genel Kurul (Gündem, duyuru, tutanaklar vb.)
	Ticaret Sicil Bilgileri
	Etik İlkeler
	Politikalar
	Bağımsız Denetim Raporu
Hisse Senedi Bilgileri	
İçerik	Temettü Verileri
	Sermaye Artırımı
	Yıllık Faaliyet Raporu
	Finansal Raporlar/Tablolar
	Oy Vekaletnamesi
	Yatırımcı Bilgi Seti
	Özel Durum Açıklamaları
	Sunumlar
	İzahname/Halkla Arz Sirküleri
	Sözlük
	Sosyal Sorumluluk/Sürdürülebilirlik
	Şirket Tarihçesi
	Son Ekonomik Gelişmeler
	Güncelleme Bilgisi
	Haberler/Basın Bültenleri
	Sıkça Sorulan Sorular (SSS)
	Yatırımcı Takvimi
Yatırımcı D.	Yatırım Hesaplayıcısı
	Ayrıca Belirtilmiş Yatırımcı İlişkileri Birimi
	Analist Bilgileri
	Web Cast/Web Yayını/ Telekonferans
Teknoloji	Site içi arama (Anasayfa ve/veyaYI)
	Ticker
	Faydalı linklere bağlanma
	Mobil Uygulamalar
	Sosyal Medya Yönlendirme (Anasayfa ve/veya YI)
	E-Bülten
Mail listesine abone ol	

	İnteraktif Hizmetler (İnteraktif grafik vb.)
	Geri Bildirim
	Ekran Çözünürlüğü, teknik bilgiler vb.

Tablo 2’de içerik analizinde yer alan kategoriler görülmektedir. Bu kategoriler “erişim”, “açıklık”, “içerik”, “yatırımcı desteği”, “teknoloji” dir. Toplam 48 madde üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Şirketlerin web sitelerinde bu kategoriler altında yer alan her bir madde için 1 puan verilmiştir. Erişim kategorisinde web sitelerinde yatırımcı ilişkileri başlığının olup olmadığı, yatırımcı ilişkileri personelinin iletişim bilgileri vb. erişime yönelik öğelerin bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Açıklık kategorisinde şirketin yönetim kurulu bilgilerinden, ortaklık yapısına, ticaret sicil bilgilerinden kurumsal yönetim uyum raporuna, politikalarından etik ilkelere kadar şirketle ilgili hangi bilgilerin ne oranda paylaşıldığı incelenmektedir. İçerik kategorisinde yatırımcı ilişkileri linkinde hisse senedi bilgileri, özel durum açıklamaları, finansal raporlar ve tablolar, basın bültenleri, haberler son ekonomik gelişmeler gibi finansal iletişime yönelik bilgilerin yer alıp almadığı araştırılmaktadır. Yatırımcı desteği kategorisinde ise yatırımcı takviminin olup olmadığı, yatırımcılar için yatırım hesaplayıcısının sitede verilip verilmediği, analistlerin iletişim bilgilerinin olup olmadığı gibi hususlar incelenmektedir. Teknoloji kategorisinde ise şirketlerin interaktif hizmetler, sosyal medya yönlendirmeleri, web cast, faydalı linklere bağlanma gibi öğeleri hedef kitlelerin hizmetine sunup sunmadıkları araştırılmaktadır.

3.8. Araştırmanın Bulguları

Tablo 3: Tüm Kategorilere Yönelik İçerik Analizi

		Toplam	Yüzde (%)
Erişim (4)	Web Sit. Yat.İliş. Sayfası	30	100
	Site Haritası	18	60
	Dil Seçeneği	30	100
	Yatırımcı İlişkileri Pers. İlet.B.	19	63
Açıklık (12)	Yönetim Kurulu	27	90
	Yönetim Komiteleri	22	73
	Kurumsal Yönetim Komitesi	24	80
	Kurumsal Yönetim Uyum R.	24	80
	Kurumsal Yönetim Der.	13	43
	Ortaklık Yapısı	27	90
	Ana Sözleşme	28	93
	Genel Kurul (Gündem vb.)	30	100
	Ticaret Sicil Bilgileri	26	86
	Etik İlkeler	21	70
	Politikalar	28	93
	Bağımsız Denetim Raporu	11	36
	Hisse Senedi Bilgileri	26	86
	Temettü Verileri	23	76
	Sermaye Artırımı	17	56

İçerik (17)	Yıllık Faaliyet Raporu	30	100
	Finansal Raporlar/Tablolar	30	100
	Oy Vekaletnamesi	21	70
	Yatırımcı Bilgi Seti	8	26
	Özel Durum Açıklamaları	27	90
	Sunumlar	27	90
	İzahname/Halkla Arz Sirküleri	13	43
	Sözlük	2	6
	Sosyal Sorumluluk/Sürdür.	10	33
	Şirket Tarihçesi	11	36
	Son Ekonomik Gelişmeler	3	1
	Güncelleme Bilgisi	2	6
	Haberler/Basın Bültenleri	15	50
	Sıkça Sorulan Sorular (SSS)	20	66
	Yatırımcı Desteği (4)	Yatırımcı Takvimi	22
Yatırım Hesaplayıcısı		19	63
Belirtilmiş Yatırımcı İliş.B		2	6
Analist Bilgileri		21	70
Teknoloji (11)	Web Cast/Web Yayını/ Telekon.	10	3
	Site içi arama (Anasayfa vb..YI)	27	90
	Ticker	0	0
	Faydalı linklere bağlanma	9	3
	Mobil Uygulamalar	4	13
	Sosyal Medya Yönlendirme	23	76
	E-Bülten	6	2
	Mail listesine abone ol	3	1
	İnteraktif Hizmetler	20	66
	Geri Bildirim	3	1
Ekran Çözünürlüğü/teknik bilgi	0	0	

Tablo 3’de yer alan kategorilere yönelik sonuçlar değerlendirildiğinde **“erişim”** alt kategorisinde yer alan **“Site Haritası”** ve **“Dil seçeneğinin”** örneklem kapsamındaki tüm şirketlerin tamamında bulunduğu görülmektedir. **“Açıklık”** kategorisi incelendiğinde genel kurula ait bilgilerin şirketlerin tamamında web sitesinde yatırımcı ilişkileri linkinde yer aldığı görülmektedir. Açıklık kategorisinde yer alma oranı yüksek olan diğer bilgiler %93 oranında politikalar ve ana sözleşme, %90 oranında yönetim kurulu ve ortaklık yapısı ve %80 oranında kurumsal yönetim komitesi ve kurumsal yönetim uyum raporudur. Açıklık kategorisinin en düşük oranı %43 ile kurumsal yönetim derecelendirmedir. **“İçerik”** kategorisindeki maddeler değerlendirildiğinde tüm firmaların yıllık faaliyet raporlarını ve finansal raporlar/tablolarını web sitesinde hedef kitlelerine sundukları görülmüştür. İçerik kategorisinde yer alma oranı yüksek olan diğer bilgiler, %90 ile sunumlar ve özel durum açıklamaları %86 ile hisse senedine yönelik bilgiler ve %70 ile oy vekaletnamesidir. İçerik kategorisindeki en düşük oran %1 ile son ekonomik gelişmelerdir. **“Yatırımcı desteği”** kategorisinde ise Yatırımcı takviminin

şirketlerin %73'ünde, analist bilgilerinin ise %70'inde yer aldığı görülmektedir. Bu kategoride tüm şirketlerin sadece %6'sında ayrıca belirtilmiş yatırımcı ilişkileri birimi bulunmaktadır. “**Teknoloji**” kategorisinde ise site içi arama özelliği şirketlerin %90'nında, sosyal medya yönlendirmesi ise şirketlerin %76'sında yer almaktadır. Bu kategorideki diğer en yüksek oran %66 ile interaktif hizmetlerdir.

Tablo 4: BIST 30 Şirketlerinin Erişim Kategorisi Analizi Sonuçları

SIRA	ŞİRKET ÜNVANI	Erişim Toplam Puan
1	Akbank T.A.Ş.	3
2	Arçelik A.Ş.	4
3	Aselsan Elektronik Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	3
4	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	2
5	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	3
6	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	3
7	Ereğli Demir Ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	3
8	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	2
9	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	3
10	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	3
11	Koç Holding A.Ş.	3
12	Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	2
13	Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.	2
14	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	4
15	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.	4
16	Soda Sanayii A.Ş.	3
17	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	4
18	Tekfen Holding A.Ş.	4
19	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	3
20	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	4
21	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	3
22	Türk Hava Yolları A.O.	3
23	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	3
24	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	4
25	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	4
26	Türkiye İş Bankası A.Ş.	4
27	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	3
28	Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.	3
29	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	4
30	Yapı Ve Kredi Bankası A.Ş.	4

Tablo 4'deki erişim toplam puanları incelendiğinde 30 şirketten 11'nin tam puan (4/4) aldığı görülmektedir. 30 şirketten 15'nin 3 puan (3/4) 4'nün ise toplam 2 (2/4) puanda kaldığı görülmektedir. Örnekleme dahil şirketler arasında 1 puan ve 0 puan alan şirket bulunmamaktadır.

Tablo 5: BIST 30 Şirketlerinin Açıklık Kategorisi Analizi Sonuçları

SIRA	ŞİRKET ÜNVANI	Açıklık Toplam Puan
1	Akbank T.A.Ş.	12
2	Arçelik A.Ş.	10
3	Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	11
4	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	10
5	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	3
6	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	4
7	Ereğli Demir Ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	11
8	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	10
9	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	11
10	Kardemir Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	8
11	Koç Holding A.Ş.	9
12	Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	7
13	Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.	6
14	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	12
15	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.	10
16	Soda Sanayii A.Ş.	9
17	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	9
18	Tekfen Holding A.Ş.	10
19	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	11
20	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	9
21	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	8
22	Türk Havayolları A.O.	9
23	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	11
24	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	11
25	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	9
26	Türkiye İş Bankası A.Ş.	9
27	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	12
28	Türkiye Şişe Ve Cam Fabrikaları A.Ş.	10
29	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	10
30	Yapı Ve Kredi Bankası A.Ş.	8

Tablo 5'deki açıklık toplam puanları incelendiğinde 30 şirketten 3'nün tam puan (12/12) aldığı görülmektedir. 6 şirket ise 11 (11/12) puana sahiptir. 7 şirket ise bu kategoride 10 (10/12) puan almıştır. Bu kategori kapsamında en düşük puan olan 3 ise sadece 1 şirkette bulunmaktadır.

Tablo 6: BIST 30 Şirketlerinin İçerik Kategorisi Analizi Sonuçları

SIRA	ŞİRKET ÜNVANI	İçerik Toplam Puan
1	Akbank T.A.Ş.	15
2	Arçelik A.Ş.	10
3	Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	11
4	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	4
5	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	9
6	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	7
7	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	9
8	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	13
9	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	8
10	Kardemir Karabük Demir Çelik San. ve Tic. A.Ş.	6
11	Koç Holding A.Ş.	10
12	Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	7
13	Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.	5
14	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	12
15	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.	12
16	Soda Sanayii A.Ş.	9
17	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	15
18	Tekfen Holding A.Ş.	8
19	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	10
20	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	7
21	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	7
22	Türk Havayolları A.O.	12
23	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	13
24	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	15
25	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	11
26	Türkiye İş Bankası A.Ş.	9
27	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	7
28	Türkiye Şişe Ve Cam Fabrikaları A.Ş.	9
29	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	10
30	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	10

Tablo 6'daki içerik toplam puanları incelendiğinde tam puan alan (17/17) şirketin bulunmadığı görülmektedir. 30 şirketten 2'sinin 15 puan (15/17) aldığı görülmektedir. Diğer sonuçlar incelendiğinde 2 şirketin 13 (13/17) puan aldığı, 3 şirketin ise 12 (12/17) puan aldığı görülmektedir. Bu kategoride en düşük puan olan 4 puan ise sadece 1 şirkette görülmektedir.

Tablo 7: BIST 30 Şirketlerinin Yatırımcı Desteği Kategorisi Analizi Sonuçları

SIRA	ŞİRKET ÜNVANI	Yatırımcı Desteği Toplam Puan
1	Akbank T.A.Ş.	3
2	Arçelik A.Ş.	2
3	Aselsan Elektronik Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	3
4	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	1
5	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	2
6	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	2
7	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	2
8	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	3
9	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	0
10	Kardemir Karabük Dem.Çelik San. ve Tic. A.Ş.	3
11	Koç Holding A.Ş.	3
12	Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	0
13	Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.	0
14	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	2
15	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.	1
16	Soda Sanayii A.Ş.	2
17	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	3
18	Tekfen Holding A.Ş.	3
19	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	3
20	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	4
21	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	3
22	Türk Havayolları A.O.	2
23	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	3
24	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	3
25	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	3
26	Türkiye İş Bankası A.Ş.	0
27	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	1
28	Türkiye Şişe Ve Cam Fabrikaları A.Ş.	3
29	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	2
30	Yapı Ve Kredi Bankası A.Ş.	1

Tablo 7’de yer alan yatırımcı desteği toplam puanları incelendiğinde 1 şirketin tam puan (4/4) aldığı görülmektedir. 30 şirketten 13’ünün 3 puan (3/4) aldığı görülmektedir. Bu kategoride 4 şirket 0 puan almıştır.

Tablo 8: BIST 30 Şirketlerinin Teknoloji Kategorisi Analizi Sonuçları

SIRA	ŞİRKET ÜNVANI	Teknoloji Toplam Puan
1	Akbank T.A.Ş.	6
2	Arçelik A.Ş.	5
3	Aselsan Elektronik Sanayi Ve Ticaret A.Ş.	3
4	Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	1
5	Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	2
6	Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.	3
7	Ereğli Demir Ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	2
8	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	3
9	Hacı Ömer Sabancı Holding A.Ş.	2
10	Kardemir Karabük Demir Çelik San. ve Tic.A.Ş.	2
11	Koç Holding A.Ş.	6
12	Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	1
13	Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş.	1
14	Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	5
15	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.	3
16	Soda Sanayii A.Ş.	10
7	Tav Havalimanları Holding A.Ş.	7
18	Tekfen Holding A.Ş.	2
19	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	6
20	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	3
21	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	4
22	Türk Havayolları A.O.	4
23	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	6
24	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	8
25	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	3
26	Türkiye İş Bankası A.Ş.	1
27	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.	4
28	Türkiye Şişe Ve Cam Fabrikaları A.Ş.	4
29	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	3
30	Yapı Ve Kredi Bankası A.Ş.	4

Tablo 8’de yer alan teknoloji toplam puanları incelendiğinde tam puan alan (11/11) şirketin bulunmadığı görülmektedir. 30 şirketten 1’sinin 10 puan (10/11) aldığı görülmektedir. Diğer sonuçlar incelendiğinde 1 şirketin 7 (7/11) puan aldığı görülmektedir. Bu kategori kapsamında 1 puan alan 4 şirket bulunmaktadır.

Tablo 9: BIST 30 Şirketlerinin Web Sitesi Analizindeki Tüm Kategoriler

	E	A	İ	YD	T	Top.	Yüzde(%)
Akbank T.A.Ş.	3	12	15	3	6	39	81
Arçelik A.Ş.	4	10	10	2	5	31	64
Aselsan Elek. San. ve Tic. AŞ	3	11	11	3	3	31	64
Bim Birleşik Mağazalar A.Ş.	2	10	4	1	1	18	37
Doğan Şirk. Grubu H. A.Ş.	3	3	9	2	2	19	39
Emlak Ko. Gayr.Yat.Ort. A.Ş.	3	4	7	2	3	19	39
Ereğli Dem. ve Çelik Fab. AŞ	3	11	9	2	2	27	56
Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	2	10	13	3	3	31	64
Hacı Ömer Sabancı H. A.Ş.	3	11	8	0	2	24	50
Kardemir Kar. Dem. Çel.A.Ş	3	8	6	3	2	22	45
Koç Holding A.Ş.	3	9	10	3	6	31	64
Koza Altın İşletmeleri A.Ş.	2	7	7	0	1	17	35
Koza Anadolu M.Mad. İşl.AŞ	2	6	5	0	1	14	29
Pegasus Hava Taşıma A.Ş.	4	12	12	2	5	35	72
Petkim Petrokimya Hol.A.Ş.	4	10	12	1	3	30	62
Soda Sanayii A.Ş.	3	9	9	2	10	33	68
Tav Havalimanları Hol.AŞ	4	9	15	3	7	38	79
Tekfen Holding A.Ş.	4	10	8	3	2	27	56
Tofaş Türk Otomobil Fab.AŞ	3	11	10	3	6	33	68
Turkcell İletişim Hiz.A.Ş.	4	9	7	4	3	27	56
Tüpraş-Türkiye Petrol Raf.AŞ	3	8	7	3	4	25	52
Türk Havayolları A.O.	3	9	12	2	4	30	62
Türk Telekom. A.Ş.	3	11	13	3	6	36	75
Türkiye Garanti Ban. A.Ş.	4	11	15	3	8	41	85
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	4	9	11	3	3	30	62
Türkiye İş Bankası A.Ş.	4	9	9	0	1	23	47
Türkiye Sınai Kalkın B.AŞ	3	12	7	1	4	27	56
Türkiye Şişe ve Cam Fab. AŞ	3	10	9	3	4	29	60
Türkiye Vakıflar Ban. T.A.O.	4	10	10	2	3	29	60
Yapı ve Kredi Ban A.Ş.	4	8	10	1	4	27	56

İçerik analizinde yer alan kategoriler “erişim”, “açıklık”, “içerik”, “yatırımcı desteği”, “teknoloji”dir. Bu kategorilere yönelik toplam 48 madde üzerinden değerlendirilen şirketlerin web sitelerinde yer alan her bir özellik için 1 puan verilmiştir. En yüksek puanın 48 olduğu ölçekte, 16 ve altı zayıf, 17-32 arası orta, 33 ve üzeri iyi olarak değerlendirilmiştir. Buna göre yatırımcı ilişkileri bölümünün iyi olarak değerlendirildiği 7 şirket, orta olarak değerlendirildiği 22 şirket, zayıf olarak değerlendirildiği 1 şirket bulunmaktadır. Tablo 9’deki tüm kategoriler puanlaması değerlendirildiğinde en yüksek puanı alanlar arasında Türkiye Garanti Bankası A.Ş.’nin 41 puanla ilk sırada yer aldığı, Akbank T.A.Ş.’nin 39 puanla ikinci sırada yer aldığı, TAV Havalimanları A.Ş.’nin ise 38 puanla üçüncü sırada yer aldığı

görülmektedir. Toplam puanı en düşük şirket ise 14 puan ile Koza Anadolu M.Mad. İşl.AŞ.dir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmada BIST 30 şirketlerinin web siteleri yatırımcı ilişkileri bölümlerinde sunulan bilgiler “erişim”, “açıklık”, “içerik”, “yatırımcı desteği” ve “teknoloji” kategorileri kapsamında incelenmiştir. Erişim kategorisi bir şirketin finansal hedef kitlelerin yatırımcı ilişkileri kapsamında öncelikle web sitesine erişimini ve burada yatırımcı ilişkileri sayfasının bulunup bulunmadığına odaklanmaktadır. Erişim kategorisinde tam puan alan 11 şirket bulunmaktadır. Örneklem kapsamındaki şirketlerin tamamında yatırımcı ilişkileri sayfası bulunmaktadır. Bu da finansal halkla ilişkilerde web siteleri aracılığıyla finansal hedef kitleye ulaşma noktasında atılması gereken ilk adımın atıldığını göstermektedir. Dil seçeneği de tüm kuruluşların web sayfalarında bulunmaktadır. Bu da finansal iletişimde farklı ülkelerdeki hedef kitlelere ulaşma açısından önem taşıyan bir unsurdur. Dil seçeneği İngilizce olarak tüm şirketlerin web sayfalarında bulunmaktadır. Bu şirketlerin 4’ünde İngilizce harici dil seçeneği de bulunmaktadır. Hedef kitlelerin web sayfalarını daha rahat dolaşabilmelerine olanak sağlayan site haritası şirketlerin %60’ında bulunmaktadır. Site haritası seçeneğinin artırılması kullanıcılar açısından hız ve kolaylık sağlayacaktır. Yatırımcı ilişkileri personeli iletişim bilgilerinin verilme oranı %63’dür. %37’lik oran yatırımcı ilişkileri personeli için genel bir mail adresi ve ana telefona yönlendirme yapmaktadır. Konuya yönelik birebir alanın uzmanına yönlendirme yapılması buradaki iletişim etkililiğini artıracaktır. Kılınç ve Akyol (2019) tarafından yapılan “Halkla İlişkiler Bağlamında İlişki Sürdürme Stratejileri: Yatırımcı İlişkilerinde Web Siteleri Üzerine Bir Analiz” adlı çalışmada bu kategoriye yönelik benzer sonuçlar elde edilmiş, örneklemdeki şirketlerin tamamında yatırımcı ilişkileri linkinin açıkça belirtilmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Açıklık kategorisinde yer alan bilgiler kurumun sadece finansal halkla ilişkiler amaçlarına değil aynı zamanda kurumun tanıtımına da hizmet etmekte, kurum imajına katkı sağlamaktadır. Hedef kitleler bu kategoride yer alan bilgiler sayesinde kurumu daha fazla tanıma imkânı bulacak, kurum ve hedef kitleleri arasında güven artacaktır. Güvenin artması kurumsal itibara da katkı sağlayacaktır. Açıklık kategorisinde sadece 3 şirket tam puan almıştır. Bu dikkat edilmesi gereken bir sonuçtur. Zira bu kategorideki bilgilerin artırılması güveni sağlamada önemli bir görev üstlenmektedir. Güven finansal hedef kitlenin tutum ve davranışlarını da yakından etkilemektedir. İçerik kategorisinde yer alan bilgiler daha ziyade kuruluşların finansal bilgilerine, hisse senedi bilgilerine, yıllık faaliyet raporlarına, temettü, sermaye artırım bilgilerine odaklanmaktadır. Bu kategoride yer alan diğer önemli bilgiler arasında yatırımcı bilgi seti yer almaktadır. Yatırımcı bilgi seti yatırımcıların hızlıca çok sayıda bilgiyi elde edebildiği bölümdür. Bu alan şirketlerin sadece %26’sında bulunmaktadır. Bu kategoride tam puan alan hiç şirket

bulunmamaktadır. Bu bölümde verilen bilgilerin oranının artırılması gerekmektedir. Günümüz rekabet ortamında hedef kitlelerin doğru bilgiye hızlıca ulaşması karar verme sürecini etkileme özelliği taşımasından dolayı da önemlidir. Bu da finansal halkla ilişkilerde hedef kitlelerin ikna edilme aşamasında önem taşımaktadır. İçerik kategorisinde dikkat çekici bir diğer kavram sözlüktür. Hedef kitlelerin finansal alana yönelik hazırlanmış bir sözlük aracılığıyla bu konuda bilgilerinin artırılması finansal okuryazarlık açısından artı bir değer olarak ortaya çıkacaktır. Bu araştırma kapsamında sözlük şirketlerin sadece %6'sında bulunmaktadır. Sözlük olanağının artırılması halkla ilişkiler tanımlarında karşımıza çıkan “bilgisizliğin bilgiye dönüştürülmesi” amacına da hizmet etmektedir. Finansal hedef kitlenin davranışlarına yön verilmesi ve ikna edilmesi noktasında son ekonomik gelişmelerin de web sitelerinde kullanıcıların hizmetine sunulması faydalı olacaktır. Bu konuya yönelik sonuçlar incelendiğinde şirketlerin sadece %1'inde bu bilgiye erişilebildiği görülmektedir. Halkla ilişkiler hedef kitleye ulaşma noktasında geleneksel medya ve yeni medya araçlarından sıklıkla faydalanmaktadır. Bu noktada basın bültenleri ve haberler kuruluşların faaliyetlerini hedef kitlelere bildirme açısından önemli araçlar olmaktadır. Bu kategoride önemli bir alt başlık özel durum açıklamalarıdır. Veriler incelendiğinde araştırma kapsamındaki 30 şirketten 27'sinde özel durum açıklamalarının yatırımcı ilişkileri bölümünde yer aldığı görülmektedir. Şirketlerin %90'nında bu başlık yer almaktadır. Koçyiğit ve Salur (2014) tarafından yapılan “Stratejik Kurumsal İletişim Aracı Olarak Finansal Halkla İlişkiler: BİST’te Bir Uygulama” adlı çalışmada bu oran %50 olarak bulunmuştur. Koçyiğit ve Salur şirketlerin özel durum açıklamalarının kendi web sayfalarında sunulmasının ihtiyari olmakla birlikte iyi bir finansal halkla ilişkiler uygulaması olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmişler ve bu açıklamanın BİST Günlük Bülteni ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) vasıtası ile kamuya duyurulmasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmişlerdir (Koçyiğit ve Salur, 2014:248). Bu araştırma kapsamında %90 oranının ortaya çıkması finansal halkla ilişkiler açısından kayda değer bir durumdur. Bu kategoride haberler/basın bültenlerine yer veren şirketler %50’lik bir oranla karşımıza çıkmaktadır. Bu oranın artırılması hedef kitlelerle kurulacak sıkı bağlar ve güven ve desteğin sağlanmasında etkili olacaktır. İçerik kategorisinde yer alan sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik bilgileri farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu alandaki bilgiler her zaman yatırımcı ilişkileri bölümünde yer almamakta, ana sayfada da bulunabilmektedir. Sosyal sorumluluğa yönelik bilgiler hedef kitlelerin kuruluşlarla ilgili düşüncelerini ve değerlendirmelerini etkileyebilmekte ve bu bilgilerin varlığı kurumsal imaja katkı sağlamaktadır. İyi bir kurumsal imaj finansal ürünlere sadakati artırabilir, hisse senedi fiyatlarını olumlu etkileyebilir. Dolayısıyla sosyal sorumluluk çalışmalarının yatırımcı ilişkileri sayfasında da bulunması faydalı olacaktır. Yatırımcı desteği kategorisi mevcut ve potansiyel yatırımcılara takvim, hesaplama özelliklerini sunmakta bu da

yatırımcılara hız kazandırmaktadır. Bu kategori kapsamında sadece 1 şirket tam puan almıştır. Finansal hedef kitlelere sunulacak bu destek algının yönetilmesi ve hedef kitlenin kararlarına yön verilmesi açısından önemlidir. Teknoloji kategorisi günümüz dünyasında halkla ilişkilerin amaçlarına ulaşabilmesinde kullandığı önemli araçları kapsamaktadır. Bu kategori kapsamında 11 şirket tam puan almıştır. Web yayımları ve telekonferanslar hedef kitlelerin bilgilendirilmesinde ve karar süreçlerinde önemli rol oynamaktadır. Örneklem dahilindeki şirketlerin sadece %3'ünde böyle bir uygulama bulunmaktadır. Bu kategorilerdeki diğer unsurlar faydalı linklere bağlanma, mobil uygulamalar, sosyal medyaya yönlendirme, interaktif hizmetler vb. kavramlardır. Özelliklere web sitelerinin yatırımcı ilişkileri bölümüne mobil uygulamalardan ulaşılabilmesi, yeni teknolojilerin halkla ilişkiler amaçlarına da katkı sağlamaktadır. İnteraktif hizmetlerin varlığı teknolojinin getirdiği avantajlar sayesinde. Geri bildirim özelliğinin bulunması hedef kitlelerle kurulacak çift yönlü iletişim açısından önemlidir. Hedef kitlelerle etkileşimin ortaya çıkabilmesi için bu özelliğin web sitelerinde aktif olarak kullanılması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında sadece %1'lik oranda geri bildirim uygulaması olan şirket karşımıza çıkmaktadır. Çift yönlülüğün ve etkileşimin artırılması açısından oranın fazlalaşması etkili olacaktır. Bu çalışmadan hareketle bundaki sonraki araştırmacılara finansal halkla ilişkilerin kurum imajı, kurumsal itibar ve güven üzerindeki etkisinin ölçülmesine yönelik araştırmalar önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Baskin, O.W; ve Aranoff, C. E. (1987). *Public Relations: The Profession and the Practice*, Iowa, Brown Publishers, 2 nd.edt.
- Baş, A. ve Akturan, U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı.
- Bayram, S. (2016). Türkiye'de BİST 100 Endeks (Fiyat) değerleri ile faiz oranı ve döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisinin Johansen Eşbütünleşme Testi ile analizi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 5 (2), 188-226.
- Bourne, C. (2017). *Public relations in the world of finance, Exploring Public Relations-Global Strategic Communication*, edt: Ralph Tench, Liz Yeamons, UK: Pearson, 4 edt.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 26. Baskı.
- Clarke, K. (2006). "Finansal Halkla İlişkilere Giriş" Derleyen: Alison Theaker, *Halkla İlişkilerin El Kitabı*, İstanbul: Mediacat Yayınları
- Creswell, J.W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. (çeviri: Bütün, M ve Demir, S.B.) Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 5. Baskı.

Dorđević, B., Đorđević, M., & Stanujkić, D. (2012). Investor relations on the internet: analysis of companies on the Serbian stock market. *Economic Annals*, 57(193), 113-135.

Genç, Ç. (2019). Özel hastanelerin kurumsal iletişim faaliyetlerinde kurumsal web sitelerinin kullanımı. *Selçuk İletişim*, 12 (2), 879-913.

Göksel, A.B. (2010). *Stratejik Halkla İlişkiler Yönetimi*. İstanbul: Nobel Yayınevi.

Hong, Y., ve Kioussis, S. (2007). Relationship maintenance with financial publics: An analysis of investor relations on small companies web sites. Paper presented at the 57th annual meeting of the International Communication Association, San Francisco, California.

<https://borsaistanbul.com.tr>, Erişim Tarihi:15.03.2020

<https://akbank.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.arcelik.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.aselsan.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.bim.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.doganholding.com.tr>, Erişim Tarihi:17.03.2020

<http://www.emlakkonut.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.erdemir.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.fordotosan.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.sabancı.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.kardemir.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.koc.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<http://kozaaltin.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<http://www.kozametal.com.tr> Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.flypgs.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.petkim.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<http://www.sisecamkimyasallar.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<http://www.tavhavalimanlari.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<http://www.tekfen.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.tofas.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.turkcell.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.tupras.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.turkishairlines.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.turktelekom.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.garantibbva.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<http://www.halkbank.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.isbank.com.tr>, Erişim Tarihi:17.03.2020

<http://www.tskb.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.sisecam.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

<https://www.vakifbank.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020

- <https://www.yapikredi.com.tr>, Erişim Tarihi: 17.03.2020
- Karademirlidağ, İ. ve Yılmaz, A. (2010). Yatırımcı ilişkileri ve finansal halkla ilişkiler bağlamında şirketlerin paydaşlarıyla iletişim kurma biçimleri: Web siteleri üzerinde bir inceleme. *Marmara İletişim Dergisi*, (16), 125-144.
- Kılınç, Ö.ve Akyol, M. (2019). Halkla ilişkiler bağlamında ilişki sürdürme stratejileri: yatırımcı ilişkilerinde web siteleri üzerine bir analiz. *Selçuk İletişim*, 12 (2), 656-679.
- Koçyiğit, M., ve Salur, M. N. (2014). Stratejik kurumsal iletişim aracı olarak finansal halkla ilişkiler: BİST’te bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 241-250.
- Laskın, A.V. (2014). Investor relations as a public relations function: a state of the profession in the united states. *Journal of Public Relations Research*, (26), 200–214.
- Marconi, J. (2004). *Public Relations-The Complete Guide*, Thomson/South Western.
- Onat, F. (2014). *Dijital Çağda Halkla İlişkiler Yazarlığı*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Reilly, R. (1987). *Public Relations In Action*. USA: Prentice Hall, 2. Edt.
- Sayımer, İ. (2012). *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Seitel, F.P. (2017). *The Practice of Public Relations*. UK: Pearson, 13. Edt.
- Silver, D.(2005). Creating transparency for public companies: the convergence of PR and IR in the Post-Sarbanes-Oxley Marketplace. *Public Relations Strategist*, 11(1),14-17.
- Temizel, F. ve Çoban, U. (2017). Borsa İstanbul'daki Türk futbol kulüpleri web sitelerinin İngiltere'deki rakipleriyle yatırımcı ilişkileri açısından analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(1), 191-208.
- Temizel, F., Sarıkaya, M., ve Bayram, F. (2010). Yatırımcı ilişkileri yönetiminde iletişim ve Bilgi Teknolojilerinin Rolü: İMKB 50 Endeksi Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 1-20.
- Tosun, N. B. (2002). Finansal halkla ilişkilerde hedef kitleye ulaşma yöntemleri, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi, 2(12), s.709-724.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H., (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**ANALYSIS OF THE DIGITAL ECONOMY AND SOCIETY INDEX (DESI)
THROUGH A CLUSTER ANALYSIS**

*DİJİTAL EKONOMİ VE TOPLUM ENDEKSİNİN (DESI) KÜMELEME
ALGORİTMASI İLE ANALİZİ*

HÜSEYİN SEVGİ*

*Geliş Tarihi: 18.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ABSTRACT: OBJECTIVE: This study has two main goals. The first one aims to determine how the European Union countries are clustered according to The Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 data. The second one aims to determine whether there is a similarity between the DESI cluster of the European Union countries and the social welfare regime classification. METHODS: In the research, the cluster method was used in accordance with DESI 2020 data. RESULTS: Technological and digital investments and initiatives of countries have clustered the European Union countries in 4 different groups. The countries clustered according to DESI data are shaped for investments and spending for digitalization within the scope of sub-dimensions of DESI. In this context, the welfare regimes applied by the countries affect the spending for digitalization. CONCLUSIONS: According to The Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 data has proved that there is a similarity between the classification of the European Union countries according to their welfare regimes and digitalization.

Keywords: Digital economy, Welfare regimes, DESI, European Union

ÖZ: AMAÇ: Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlki, Avrupa Birliği ülkelerinin Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI) 2020 verilerine göre nasıl kümelendiğini belirlemek. İkincisi, Avrupa Birliği ülkelerinin DESI kümeleneşmesi ile refah rejimi sınıflandırması arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek. YÖNTEM: Araştırmada DESI 2020 verilerine göre kümeleme yöntemi kullanılmıştır. BULGULAR: Ülkelerin teknolojik ve dijital yatırım ve girişimleri, Avrupa Birliği ülkelerini 4 farklı grupta toplamıştır. DESI verilerine göre kümeleneşen ülkeler, DESI'nin alt boyutları kapsamında dijitalleşme için yatırım ve harcamalara göre şekillenmektedir. Bu bağlamda ülkelerin uyguladığı refah rejimleri dijitalleşme harcamalarını etkilemektedir. SONUÇLAR: Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi (DESI) 2020 verilerine göre Avrupa Birliği ülkelerinin refah rejimlerine göre sınıflandırılması ile dijitalleşme arasında benzerlik olduğu kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, DESI, Refah Rejimleri, Avrupa Birliği

* Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, hsevgi@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0295-0723.

1. INTRODUCTION

The rapid advances in information and communication technologies have transformed countries both economically and socially. Today, the digitalization of the economy and society unavoidably affects the future of all countries. Strong socio-economic structures are directly linked to digitalization attempts of countries. In this context, technological transformation and digitalization on the socioeconomic level are realized slowly in some countries, whereas they are more rapid in others. The most important factor that affects the speed of digitalization is the policies and investments that countries apply in this sphere.

One of the most important steps of digitalization is the ability to keep up with the digital economy. The digital economy (also referred to as the Internet Economy, New Economy, Web Economy), is defined as doing business via web-based markets based on internet and computer technology. The digital economy has become an important factor that globally creates value with the spread of the Internet, increased use of smart mobile devices, and the popularization of social media. The digital economy is increasingly intertwined with the traditional economy. That is why it is hard to identify the notion. The digital economy is based on the online connection between billions of people using the internet daily, enterprises, devices, data, and processes. It is also based on the strong connection between the internet, mobile device technologies, and the Internet of Things (IoT) (Ertz & Boily, 2019: 87).

The prominent features of the digital economy vary from countries and economic structures. Although there is no single digital economy model applicable for all businesses, the digital economy has six prominent features according to OECD. 1) *Mobility*; Due to the reduced need for local personnel to perform certain functions and flexibility, the digital economy is heavily dependent on users and business functions. 2) *Reliance on data*; In the digital economy, companies usually collect data about their customers, suppliers, and operations. Especially including the use of so-called "big data." 3) *Network effects*; It refers to the fact that a user's decision may directly affect the benefits obtained by other users. 4) *Use a multilateral business model*; it is based on a market in which multiple different groups of people interact through intermediaries or platforms, and each group's decision-making will affect the results of other groups through positive or negative externalities. 5) *Tendency toward monopoly or oligopoly*; In some markets, network effects and lower incremental costs can enable companies to dominate in a short period of time. 6) *Volatility*; Technological advances have led to advances in miniaturization, and the cost of computing power has shown a downward trend (OECD, 2014: 84-96).

Considering these six primary features of the digital economy, social media seems to have transformed into an important part of the digital economy. Users are now at the centre of the digital economy with Web 2.0 and User Created Contents (UCC). Mostly stable until Web 2.0, digital content production and consumption processes have rapidly increased with the influence of social media. Especially with social media, users have transformed into prosumers (producer+consumer) as individuals who both produce and consume content (Ritzer & Jurgenson, 2010: 17). This transformation overlaps with the dynamism that the digital economy needs. When six prominent features of the digital economy underlined by OECD are regarded within the scope of the prosumer, social media becomes an important part of the digital economy.

The basic dynamic of the transformation of countries into the digital economy is enabling digital transformation. Digital transformation is not only a factor that affects the market, but it also contains social and cultural content. From this aspect, digital transformation has the potential to trigger the activity in the digital economy and social dynamics. The pressure created by globalization and global competition compels digital transformation in markets. This pressure manifests itself not only in capital markets but also in labour markets. Workers try to be prepared for the digital economy, to adapt to changing jobs and working conditions. This eventually triggers a social transformation, and the digital economy transforms societies (Carlsson, 2004: 254); (EIB, 2020: 1-3).

In this context, this study aims to determine how the European Union countries are clustered according to The Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 data. And whether European Union countries show similar features in their digitalization processes will be discussed. In addition to this main objective, the study also aims to determine whether there is a similarity between the DESI cluster of the European Union countries and the social welfare regime classification. For the classification of European Union countries according to their welfare regimes, the Liberal, the Conservative, and the Social Democratic Welfare Regimes classification in *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990) of Esping-Andersen and Southern, Central Europe and Eastern Europe Welfare Regimes will be taken as the basis. And whether there is a relation between the clustering among the European Union countries in the digitalization process and clustering according to welfare regimes will be discussed.

2. THE DIGITAL ECONOMY AND SOCIETY INDEX (DESI)

The Digital Economy and Society Index (DESI), is an integrated index created to measure the digital competitiveness of European Union countries and monitor their general digital performance. The main goal of DESI is to help determine the areas in each European Union country that need investment in the economic and social

digitalization process. For this reason, DESI measures the digital performances of countries in a 3-layer structure. This 3-layer structure consists of 5 main dimensions. These dimensions are connectivity, human capital (digital skills), use of the Internet by citizens, integration of technology, and digital public services. These 5 dimensions are not isolated from each other; on the contrary, they are directly connected. 5 main dimensions consist of more than one sub-dimension and indicator (DESI, 2020: 10-11); (DESI, 2020b); (Başol & Cumhur, 2020: 3-4).

2.1. Connectivity

The connectivity dimension is directly related to the speed and coverage of internet connection in countries. The higher is the speed of the internet connection and the wider the coverage of the web, the easier is the digitalization process of countries. In this sense, this dimension regards at the supply and demand side of fixed and mobile internet network. Under fixed internet, it evaluates the utilization of basic, fast (next generation access – NGA provides 30 Mbps or more) and ultra-fast internet (100 Mbps or more), as well as retail prices (DESI, 2020a).

The connectivity dimension consists of sub-dimensions such as fixed internet take-up, fixed internet coverage, mobile internet, and internet price index. An increase in the connectivity value refers to easier access to the Internet. A decrease in this value refers to harder access to the Internet. According to the 2020 data, Denmark has the best score, after Denmark, Luxembourg, the Netherlands, Sweden and Finland has great scores on this dimension.

2.2. Human Capital - Digital Inclusion and Skills

This dimension includes 2 sub dimensions: first one is Internet user skills, the other one is advanced skills and development. The previous draws on Digital Skills Index, which is determined dependent on the number and intricacy of exercises including the utilization of computerized gadgets and additionally the Internet. The last incorporates markers of work of ICT experts and ICT graduates. This sub-dimension of DESI measures socio-economically to what extent individuals in the EU countries adapt to the new technologies. Basic digital skills, higher than basic skills, basic software skills, advanced skills and development capabilities, ICT, experts, and ICT graduate indicators can be used to measure personal readiness for the digital world (DESI, 2020c).

According to 2020 data, in terms of Internet user skills, Luxembourg, the Netherlands and Sweden are the best performing countries, while Finland, Sweden and Estonia score the highest in DESI.

2.3. Use of Internet by Citizens

This DESI dimension consists of 3 sub-dimensions: use of the Internet, online activities, transactions. The use of the Internet by citizens will measure how many individuals use the Internet and what operations they conduct online. Such operations require the consumption of content online (for example, activities such as listen music, watch movies or play online games, social media etc.), the use of digital communication operations (for example, participating in web meeting) and other activities such as online banking or online investing (DESI, 2020d).

Balanced digitalization among European Union countries is important for the future digital harmony of the union. Therefore, the absence of a big difference between Internet usage habits of individuals will positively affect the digital performance of the European Union in the future. However, according to DESI 2020 data, there are still huge differences in the use of Internet services among EU member states. People in the European Union are engaged in a series of online events. They effectively utilize the Web to reach online networks such as online shopping, online games, social media platforms etc.

2.4. Integration of Technology

According to European Commission: “*Digital technology enables companies to gain a competitive advantage, improve their services and products, and expand their markets. The digital transformation of enterprises has brought new opportunities and promoted the development of new and reliable technologies.*” This dimension measures the degree of digitization of enterprises and e-commerce. There is also The Digital Intensity Index (DII) under this dimension of DESI. At the enterprise stage, it tests the use of various digital technologies (DESI, 2020e).

It contains the subjects of integration of technology, cybersecurity, and emerging technologies. Cybersecurity measures the internet security of the European Union citizens and ICT security of companies operating in the European Union. Emerging technologies are related to the status quo of the four emerging technologies: “Blockchain, High Performance Computing (HPC), quantum technology, and data and edge computing” (DESI, 2020f; DESI, 2020g).

2.5 Digital Public Services

This aspect of DESI focuses on the use of digital technologies for government organizations. Efficient e-government may have multiple advantages, including greater productivity and savings for government and business. It can also increase transparency and openness. The demand and supply side of digital public services and open data tests this dimension. There are 5 indicators for this dimension: “e-Government users, pre-

filled forms, online service completion, digital public services for businesses” (DESI, 2020h). Digitalization of state institutions has the potential to pave the way for the digitalization of economy and society. For this reason, the digitalization of public services is important for the digital performance of the European Union.

3. SHAPING EUROPE’S DIGITAL FUTURE

With the increasing importance of the digital economy, the Commission put forward the vision of digital transformation in the social and economic life "Shaping Europe's Digital Future" to realize the inclusive use of technologies that are useful to mankind and respect the basic values of the European Union. Digital communications, e-commerce, social media, and digital enterprises are steadily changing our world. Digital transformation represents a European society driven by digital solutions. The solutions are people-oriented, bring new opportunities for enterprises, and promote the development of trustworthy technologies, thereby promoting an open and democratic society and a vibrant and dynamic society. Sustainable economy. The Commission focuses on the three main targets to enable the required transformation for the digital economy of the European Union member countries: Technology for the people, fair competition economy and open, democratic and sustainable society (EC, 2020).

According to the European Commission: “*Technology for people*, the development, deployment and adoption of technology have had a real impact on people's daily lives. A strong and competitive economy, mastering and shaping technology in a way that respects European values. *A fair and competitive economy*, in a frictionless single market, companies of all sizes and in any sector can compete on an equal footing, and can develop, market and use digital technologies, products and services on a scale that improves productivity and global competitiveness, and consumers can be confident of their Rights are respected. *An open, democratic, and sustainable society*, a trustworthy environment in which citizens can act and interact, and have the right to provide data online and offline.” The way of digital transformation in Europe can strengthen our democratic values and respect our fundamental rights (EC, 2020a).

4. CLUSTERING WELFARE REGIMES

Welfare regimes have been tried to be classified by various writers. Many scientists tried to classify the welfare regimes of the countries in the scope of certain constraints. For example, Wilensky and Lebeaux classify welfare states in two groups as residual and institutional (Powell & Barrientos, 2011). Richard Titmuss divides the welfare states into three with a different approach: “Residual welfare, industrial achievement–performance, institutional redistributive” (Titmuss, 1958). Furniss and Tilton have also three types of welfare regimes: “Positive state, the social security state,

and the social welfare state” (Furniss & Tilton, 1977). Jane Lewis developed a gender-based aspect to welfare regimes and has an alternative welfare state classification. Lewis classifies welfare regimes in the framework of the male-breadwinner model under three titles: "strong", "moderate" and "weak" male-breadwinner model (Lewis, 1992).

The most referenced source in the welfare regime classification studies is “*The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990)” by Esping-Andersen. Esping-Andersen differentiates 3 types of welfare regimes: “Liberal Welfare Model (primarily in Anglo-Saxon countries)”, “Conservative Welfare Model (particularly in Germany, Austria, and France)”, and “the Social Democratic Welfare model (Scandinavian countries)”. Esping-Andersen has done a new conceptualization study for welfare states, consisting of very large program series, and referred to it as the welfare regimes notion. Using Esping-Andersen's model, A fourth type was introduced to the typology by Leibfried (1991), which they called "Latin" or "Southern" because it was found primarily in countries of Southern Europe.

The biggest impact of further research on the welfare state is the Esping-Andersen classification, which is based on de commodification and stratification criteria. De commodification here reflects the extent to which individuals can maintain a socially acceptable standard of living without market intervention. Esping-Andersen distinguishes these three systems by the degree of de commodification and the type of stratification they produce in society. Returns "occur when the provision of services is a matter of rights and one can make ends meet without relying on the market" (Esping-Andersen, 1990: 21-22); (Saint-Arnaud & Bernard, 2003: 503).

5. CLUSTER ANALYSIS

5.1. The Aim and Importance of The Research

This research has two aims. Firstly, it aims to examine The Digital Economy and Society Index (DESI) 2020 data with cluster analysis and determine how the European Union countries are classified. The structure of classification will be discussed in terms of digital competitiveness and performance of the European Union countries. The second aim of the research is to reveal similarities and differences between the classification arisen from DESI 2020 data and the welfare regime classification among the European Union countries. The classification obtained from DESI, welfare regime classification of Esping-Andersen, and additionally, Southern, Central Europe, and Eastern Europe Welfare Regimes will be taken as the basis. The research showed that the subject of the research, The Digital Economy and Society Index (DESI) cluster analysis, and comparison of this analysis with welfare regimes were not reviewed. Therefore, the research is significant, filling an important gap.

5.2. Method

In research, the cluster method was used in accordance with DESI 2020 data. The cluster method is an analysis that enables distinguishing the ungrouped observations or variables into homogeneous subgroups according to specific features. Since there is no prior information on how many clusters a country should consist of, first the dendrogram was obtained using the Ward method and Euclidean distance with hierarchical cluster analysis, and the number of clusters was determined (Tokathlıoğlu and Yalçın, 2019: 9-10). Countries were seen to be in 4 clusters. In fact, the recommended number of clusters after the analysis based on the observation number was again 4. In cluster analysis, what needs to be considered is not the normal distribution of variables but the normal distribution of distance values (Tatlıdil, 1992: 252). Accordingly, values were standardized according to the Z value. After the obtained results, the k means method in the non-hierarchical clustering analysis was applied.

5.3. Research Findings

Table 1 shows the final cluster centres obtained after the analysis.

Table 1: Final Cluster Centres

	Cluster			
	1	2	3	4
Connectivity	15.01077	11.92860	14.11017	11.13915
Human Capital	16.83425	13.75822	11.56741	9.32363
Use of Internet	10.84924	9.14174	8.35430	7.05137
Integration of Digital Technology	11.87087	11.38196	7.68676	5.92442
Digital Public Services	12.54723	10.99034	11.23747	8.94145

Table 2 shows the ANOVA Results. The aim of this analysis is to determine whether groups obtained after the clustering analysis are collected in different clusters statistically.

Table 2: ANOVA Results

	ANOVA					
	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
Connectivity	22.892	3	2.199	24	10.411	.000
Human Capital	69.697	3	2.736	24	25.473	.000
Use of Internet	17.153	3	.893	24	19.208	.000
Integration of Digital Technology	55.706	3	3.306	24	16.850	.000
Digital Public Services	15.948	3	1.383	24	11.536	.000

Connectivity (F: 10,411; p: 0,000), Human Capital (F: 25,473; p: 0,000), Use of Internet (F: 19,208; p: 0,000), Integration of Digital Technology (F: 16,850; p: 0,000) and Digital Public Services (F: 11,536; p: 0,000) variables are substantially different according to groups. Countries have been clustered in 4 groups after the analysis according to DESI 2020 data.

Table 3: Clusters by K Means Method

Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4
6 countries	5 countries	9 countries	8 countries
Finland	Ireland	Luxembourg	Cyprus
Sweden	United Kingdom	Spain	Italy
Denmark	Belgium	Germany	Romania
Netherlands	Austria	Lithuania	Greece
Malta	Czechia	France	Bulgaria
Estonia		Slovenia	Croatia
		Latvia	Slovakia
		Portugal	Poland

Accordingly, the 1st cluster consists of Finland, Sweden, Denmark, Netherlands, Malta, Estonia; the 2nd cluster consists of Ireland, the United Kingdom, Belgium, Austria, Czechia; the 3rd cluster consists of Luxembourg, Spain, Germany, Lithuania, France, Slovenia, Latvia, Portugal, Hungary; and the 4th cluster consists of Cyprus, Italy, Romania, Greece, Bulgaria, Croatia, Slovakia, and Poland.

6. DISCUSSION AND RESULT

Technological and digital investments and initiatives of countries have clustered the European Union countries in 4 different groups. Similar technological investments have led to similar results and grouped countries together. The research showed that there was a slight difference between clusters in terms of the number of countries. The biggest cluster was the 3rd with 9 countries and the 2nd cluster was the smallest one with 5 countries. According to DESI data, European Union countries can be said to have different investments and strategies in digitalization and developing digital competitiveness. The prominent result in this regard is that the 1st cluster has the highest averages for all sub-dimensions. Accordingly, the cluster consisting of Finland, Sweden, Denmark, Netherlands, and Norway consists of the best results according to DESI data. On the other hand, even though the connectivity value in the 3rd cluster is higher than in the 2nd cluster, it has a lower value than the 2nd cluster in the human capital dimension. Accordingly, we can say that the 3rd cluster countries turn towards investments and strategies for internet connection and coverage but remains weak in studies necessary for the digitalization of human capital.

While the integration of digital technology, a sub-dimension of DESI, is low in all dimensions, it shows a close value in the 1st and 2nd clusters and the lowest value in the 4th cluster. This dimension aims to measure e-trade and the digital transformation of companies, one of the most important steps of the digitalization process. Therefore, it is hard to say that the countries in the 4th cluster have enough infrastructure for e-commerce required for digital transformation. The countries in the 1st and 2nd cluster performed requirements of the integration of digital technology dimension at close levels.

The human capital dimension among all dimensions has the highest value with its value in the 1st cluster. Accordingly, it is possible to say that the countries in the 1st cluster focus on education investments involving human capital in the digitalization process. The lowest value of the human capital dimension is in the 4th cluster. Accordingly, the countries in the 4th cluster are the countries where the digital transformation of human capital, which has an important place in the digital transformation of countries, is realized the slowest. Digital public service dimension, measuring the digital transformation of public institutions, which is one of the important steps of Europe's digital transformation, has the highest value in the 1st cluster, and the lowest in the 4th cluster. This dimension is the highest 3rd value in all clusters except for the 2nd cluster. In this context, it is possible to say that there is a positive effort to digitalize public services and prepare for the digital future in the European Union countries.

The countries clustered according to DESI data are shaped for investments and spending for digitalization within the scope of sub-dimensions of DESI. In this context, the welfare regimes applied by the countries affect the spending for digitalization. Consequently, whether there is a similarity between the classification of the European Union countries according to their welfare and DESI is important. According to Esping-Andersen, there are three classic welfare state models: the Liberal, the Conservative, and the Social Democratic. However, as the number of countries increases, intermediate or hybrid models can appear. For example, Saint-Arnaud and Bernard added a "*Latin*" group into the 3-layer welfare regime classification in their clustering on the European Union countries (Saint-Arnaud & Bernard, 2003: 513). Maître, Nolan, and Whelan added a "*Southern*" group in their cluster analysis (Maître, Nolan & Whelan, 2005: 164). Similarly, Kammer, Niehues, and Peichl identified a "*Southern*" group among the welfare regimes of the European Union countries (Kammer, Niehues & Peichl 2012: 467). As the number of the European Union member countries increases, the welfare regime classifications expand as well. Lauzadyte-Tutliene, Balezentis, and Goculenko

classified the welfare regimes of eastern and central European countries as "*Central Europe Welfare Model*" (Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania) and "*Eastern Europe Welfare Model*" (Croatia, Poland, Slovakia, Slovenia, Hungary) in their cluster analysis (Lauzadyte-Tutliene, Balezentis and Goculenko, 2018: 110). Fenger differentiated between the welfare regimes of countries that joined the European Union later as "Former USSR type (Estonia, Latvia, Lithuania)" and "Post-communist European type (Croatia, Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Slovenia)" (Fenger, 2007). According to all these studies, welfare regimes applied in the European Union countries are clustered in a total of 6 groups as the 4 main groups (Liberal, Conservative, Social Democratic, Southern) and 2 additional groups (Central Europe and Eastern Europe).

Table 4: Welfare Regimes in the European Union

Social Democratic	Conservative	Liberal	Southern	Central Europe	Eastern Europe
Finland	Germany	UK	Italy	Croatia	Bulgaria
Sweden	Luxemburg	Ireland	Spain	Poland	Estonia
Denmark	Belgium		Greece	Slovakia	Latvia
Netherlands	Austria		Portugal	Slovenia	Lithuania
Norway	France				Romania

According to DESI data, countries clustered in 4 groups are divided into 6 groups in terms of their welfare regimes. As the welfare regime concerns wide socio-economic policies, it is a natural consequence that countries are divided into more than 4 groups. When the welfare regime clustering and DESI clustering of countries are compared, countries with the social democratic welfare regime are seen in the 1st cluster of the DESI classification. These countries all have the highest values in all the sub-dimensions of DESI. Therefore, we can say that countries applying the social democratic welfare regime are more prepared for the digitalization of the economy and future digital competition than other countries in the EU.

All countries in the Southern, Central Europe, and Eastern Europe in the welfare regime classification are in the 3rd and 4th groups of DESI clustering. The countries in these groups have lower values in all sub-dimensions of DESI. Countries that apply these welfare regimes are more likely to face problems in the future in terms of technological transformation and digital competition than other countries in the European Union.

Liberal Welfare Regime countries have the best values right after the social democratic welfare regime according to DESI data. For example, there is a little

difference between these two welfare regimes in the integration of digital technology sub-dimension. The difference is at the highest level in the connectivity and human capital sub-dimensions. In this context, it is likely that Liberal Welfare Regime countries will be at a level that they will be able to compete with Social Democratic Welfare Regime countries in terms of digitalization and technological transformation in the future. Belgium and Austria from conservative welfare regime countries also have similarities with Liberal Welfare Regime in point of DESI data by being in the 2nd Group. Germany, Luxembourg, and France from Conservative Welfare Regime countries are in the 3rd group according to DESI data. Therefore, the DESI data of these countries are lower in comparison with the countries in the 1st and 2nd groups.

DESI helps the policy development process by presenting the strong and weak points of the countries to balance digital transformation to be realized in the future among the European Union countries. The applied welfare regimes directly affect digital transformation policies as the policy development process cannot be independent of welfare regimes applied by the countries. In this context, while the countries applying Social Democratic Welfare Regime are getting prepared for digital transformation more decisively, it is thought that the countries applying Southern, Central Europe and Eastern Europe welfare regimes will confront a harder process in terms of digital transformation.

7. LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

In this research, 2020 DESI data is used for EU countries. It should be noted that the results can change for different country groups and years. Additionally, cluster analysis is made according to the k means method. It should be considered that the results can change with different techniques.

The research can suggest two important topics for researchers in the future. The first is how the DESI clustering changes according to years. For instance, the question of how the clusters have changed from 2015 until now and what the countries have done to be in a different cluster can be an important research topic. Lastly, similar research for different country clusters like BRICS and OECD countries can be important for filling a considerable gap in the literature.

REFERENCES

- Başol, O. and Yalçın, E. C (2020). How Does the Digital Economy and Society Index (DESI) Affect Labor Market Indicators in EU Countries?. *Human Systems Management*. 39. 1 - 10. <https://doi.org/10.3233/HSM-200904>
- Carlsson, B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not?. *Structural Change and Economic Dynamics*. 15. 245-164. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2004.02.001> Erişim Tarihi: 12.11.2020

- DESI (2020). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Thematic Chapters. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67086 Erişim Tarihi: 10.11.2020
- DESI (2020a). European Commission. Digital Economy and Society Index Report 2019 – Connectivity. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=60010 Erişim Tarihi: 05.11.2020
- DESI (2020b). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Methodological Note. Retrieve from: http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67082 Erişim Tarihi: 01.11.2020
- DESI (2020c). European Commission. Digital Economy and Society Index Report 2019 – Human Capital Digital Inclusion and Skills. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59976 Erişim Tarihi: 10.11.2020
- DESI (2020d). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Use of internet services. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67075 Erişim Tarihi: 15.11.2020
- DESI (2020e). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Integration of digital technology. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67076 Erişim Tarihi: 15.11.2020
- DESI (2020f). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Cybersecurity. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67080 Erişim Tarihi: 12.11.2020
- DESI (2020g). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Emerging Technologies. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67081 Erişim Tarihi: 22.11.2020
- DESI (2020h). European Commission. Digital Economy and Society Index 2020 – Digital Public Services. Retrieve from: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67084 Erişim Tarihi: 17.11.2020

- EC (2020). European Commission. Shaping Europe's Digital Future. Retrieve from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/861987/Shaping_Europes_Digital_Future_en.pdf Erişim Tarihi: 12.11.2020
- EC (2020a). European Commission. Shaping Europe's Digital Future. Retrieve from: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-shaping-europes-digital-future-feb2020_en_4.pdf Erişim Tarihi: 19.11.2020
- EIB [European Investment Bank] (2020). Who is prepared for the new digital age? Evidence from the EIB Investment Survey. EIB Report. Retrieve From: https://www.eib.org/attachments/efs/eibis_2019_report_on_digitalisation_en.pdf Erişim Tarihi: 12.11.2020
- Ertz, M. & Boily, E. (2019). The Rise of The Digital Economy: Thoughts on Blockchain Technology and Cryptocurrencies for The Collaborative Economy. *International Journal of Innovation Studies*. 3(4), 84-93. <https://doi.org/10.1016/j.ijis.2019.12.002>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Fenger, H. J. M. (2007). Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating postcommunist countries in a welfare regime typology. *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*, 3(2), 1-30.
- Furniss, N. & Tilton, T. A. (1977). *The Case for the Welfare State*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lauzadyte-Tutliene, A., Balezentis, T., Goculenko, E. (2018). Welfare State in Central and Eastern Europe. *Economics and Sociology*. 11(1). 100-123. <https://doi:10.14254/2071-789X.2018/11-1/7>
- Leibfried, S. (1992). *Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes into the European Community*. In: *Social Policy in a Changing Europe*, Frankfurt: Campus Verlag.
- Lewis, J. (1992). Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy*. 2(3). 159-173. <https://doi.org/10.1177/095892879200200301>
- OECD (2014). Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy. *OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264218789-en>
- Powell, M. & Barrientos, A. (2011). An Audit of the Welfare Modelling Business. *Social Policy & Administration*. 45: 69-84. <https://doi:10.1111/j.1467-9515.2010.00754.x>

- Ritzer, G., & Jurgenson, N. (2010). Production, Consumption, Prosumption: The Nature of Capitalism in the Age of the Digital 'Prosumer'. *Journal of Consumer Culture*, 10(1), 13–36. <https://doi.org/10.1177/1469540509354673>
- Saint-Arnaud, S., & Bernard, P. (2003). Convergence or Resilience? A Hierarchical Cluster Analysis of the Welfare Regimes in Advanced Countries. *Current Sociology*, 51(5), 499–527. <https://doi.org/10.1177/00113921030515004>
- Tatlıdıl, H. (1992). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Titmuss, R. (1958). *Essays on the Welfare State*, London: Allen and Unwin Publications.
- Tokatlıoğlu, S., ve Yalçın, E. C. (2019). Girişimci Davranışa İlişkin Bireysel Algılar: GEM Verileriyle Kümeleme Analizi. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 3(1), 1-19. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2019.205.1>

VERGİ GELİRLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİYLE ANALİZİ: OECD ÜLKELERİNDEN KANITLAR

ANALYSIS OF TAX REVENUES AND ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP THROUGH PANEL DATA METHOD: EVIDENCE FROM OECD COUNTRIES

Mehmet ALTUNTAŞ*, **Emre KILIÇ****, **Nedim MERCAN*****, **Ersin YAVUZ******

Geliş Tarihi: 23.01.2021
(Received)

Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)

ÖZ: Çalışmada, 24 OECD ülkesinde vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2018 dönemi için analiz edilmektedir. Ampirik analizde, literatüre uygun olarak Westerlund (2007) tarafından önerilen panel eşbütünleşme yönteminden yararlanılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Sonrasında Pedroni (2001) tarafından önerilen DOLSMG panel eşbütünleşme tahmincisi kullanılarak elde edilen katsayıya göre, vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kesit bazında sonuçlar değerlendirildiğinde, İsveç dışında tüm ülkelerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu ülkelerin içinde ise sadece Yunanistan'ın katsayısı negatiftir. Özetle, analiz edilen ülkelerin önemli kısmında, vergi yapısı ekonomik büyümeyi olumlu yönde teşvik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Ekonomik Büyüme, OECD, Panel Eşbütünleşme Analizi

ABSTRACT: In the paper, the relationship between tax revenues and economic growth in 24 OECD countries is analyzed for the period 1980-2018. In the empirical analysis, the panel cointegration method proposed by Westerlund (2007) is used in accordance with the literature. According to the findings, there is a cointegration relationship between tax revenues and economic growth. Then, according to the coefficient obtained using the DOLSMG panel cointegration estimator proposed by Pedroni (2001), it is concluded that tax revenues have a positive effect on economic growth. When the results are evaluated on a cross-section basis, the coefficients of all countries except Sweden are statistically significant. Among these countries, only Greece's coefficient is negative. In summary, the tax structure favorably promotes economic growth in most of the countries analyzed.

Keywords: Tax, Economic Growth, OECD, Panel Cointegration Analysis

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, mehmet.altuntas@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2040-3168

** Arş. Gör., Nişantaşı Üniversitesi, emre.kilic@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2900-5123

*** nedimmercann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7604-6828.

**** Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, ersiny@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2543-3393.

EXTENDED ABSTRACT

Tax is the most important source of income for governments in the historical process and recently. Such an important source of income naturally creates significant effects on society and economy. Therefore, it is important that the tax policies implemented by the governments coincide with the conditions and requirements of the country. Otherwise, social unrest and economic problems are inevitable.

The study discusses how tax revenues affect economic growth. There are quite a few studies in the literature on the impact of tax revenues on economic growth. However, the results of these studies may vary in the context of the countries, empirical method and the period analyzed.

The purpose of the study, 24 OECD countries (Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Iceland, Ireland, Italy, Japan, Korea, Luxembourg, Netherlands, New Zealand, Norway, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, UK, USA) is to analyze the relationship between tax revenues and economic growth. The reason why 24 countries were chosen among OECD countries stems from the limited data on variables. Since the tax revenues and economic growth variables used in the analysis are nominal, they are realized with the deflator and their natural logarithms are used. Economic growth used as a dependent variable and tax revenues are used as explanatory variable. The data covers the period 1980-2018. In the study, panel cointegration method is used in accordance with the literature. In order to determine the correct panel cointegration method, first, cross section dependency and homogeneity properties were examined. The methods developed by Swamy (1970) is used for test the homogeneity and Pesaran (2004) is used for test the cross-section dependency test.

The results reveal that the panel model includes cross-sectional dependency and is heterogeneous. The findings show that the second generation panel methods are the methods that best describe the data set. After this stage, the second generation panel unit root test first developed by Pesaran (2007) was used. According to the findings, all variables from the panel point of view contain unit root at the level for the constant model and become stationary when the first difference is taken. On a cross-section basis, it contains unit root at the level of variables in most of the countries and when the first difference is taken, it becomes stationary. After the panel unit root test, the second generation panel cointegration test developed by Westerlund (2007) is performed to analyze the long-term relationship between variables. The results provide evidence that there is a cointegration relationship between tax revenues and economic growth at the %1 significance level. After determining the cointegration relationship, the DOLSMG estimator developed by Pedroni (2001) is applied in order to estimate the coefficient among variables. According to the test results, %1 change in tax revenues in the panel model increases the economic growth by %1.117. According to the findings obtained on a cross-section basis, the estimator coefficients are significant in all countries except Sweden. In addition, tax revenues have a positive effect on economic growth in all countries except Greece. The Netherlands is the country with the highest positive impact of tax revenues on economic growth with a coefficient of %2,363. Other countries with a coefficient above %2 are Germany and Belgium; those between %2 and %1 in Australia, Austria, Canada, Denmark, France, Iceland, Ireland, Japan, Luxembourg, New

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)

Zealand, Norway, Turkey, United Kingdom and the United States; Those below %1 are listed as Finland, Italy, Korea, Spain and Switzerland.

According to the result of the study, tax revenues and economic growth variables move together in the long run. In addition, tax revenues positively affect economic growth in terms of coefficient. However, the fact that the coefficients are generally below %3 indicates that tax policies are not used at an optimal level. Governments should consider both the welfare of their citizens and economic growth when formulating their tax policies. In order to make more detailed determinations on country basis, it is recommended to examine the composition of tax revenues of the relevant country under separate headings in future studies.

1. GİRİŞ

Devletler, vergilendirme ve yeniden dağıtım politikaları ile toplumda yüksek gelirli bireyler ile düşük gelirli arasında denge sağlamaya çalışmaktadır (Razin vd., 2002: 167). Ancak devletlerin bu bağlamda geliştirdikleri politikalar ekonomik büyüme, yatırım, tasarruf gibi göstergeler üzerinde de olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla vergi yapısı, oran, muafiyet ve istisna gibi vergi politikalarının bileşenleri her ülkenin kendi konjonktürel durumuna göre belirlenmektedir.

Hükümetlerin önemli maliye politikası araçlarından biri olan vergilendirmenin, ekonomik büyüme açısından etkili olup olmadığı veya hangi yönde etkili olduğu konuları bu alanda temel tartışma konularının başında gelmektedir. Bu konu hakkında hâkim görüş, vergilendirmenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği şeklindedir. Buna göre, vergi yükünün ağırlaşması neticesinde girişimcilik ve yatırımlar üzerinde caydırıcı etki oluşturabileceği varsayımı üzerine temellendirilmektedir. Alternatif görüş ise, vergilendirmenin çevredeki kurumsal ve ekonomik ortamdan bağımsız değerlendirilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Vergi gelirleri ile kamu altyapı yatırımları ve eğitim gibi birçok alanda gerçekleştirilen harcamalar finanse edilmekte ve böylece girişimcilik açısından uygun zemin oluşmaktadır (Aghion vd., 2016: 24).

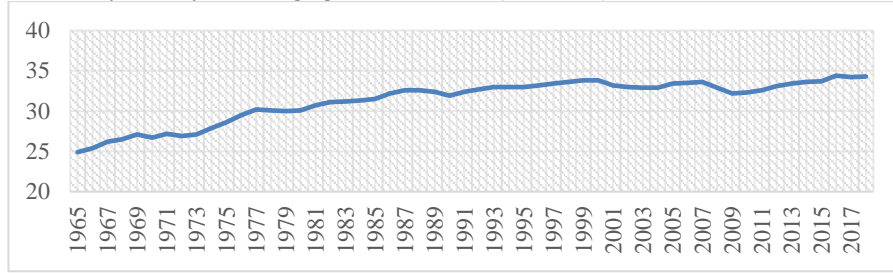
Ekonomik büyüme ve vergi gelirlerini de kapsayan maliye politikaları arasındaki ilişkiyi anlatan iki temel yaklaşım söz konusudur. İlk yaklaşım olan Neoklasik model maliye politikası araçlarının ekonomik büyümeyi etkilemeyeceğini varsaymaktadır. İkinci yaklaşım olan içsel ekonomik büyüme modeli ise maliye politikası araçlarının ekonomik büyümeyi etkileyeceğini ileri sürmektedir. (Saraç, 2015:32). Neoklasik büyüme modelinde; ölçeğe göre sabit getiri, sermayenin azalan marjinal verimliliği, teknolojinin dışsallığı ve faktörler arasında ikamenin olanaklı olduğu varsayımları kabul edilmektedir. Modelde, kamu yatırımlarının, uzun dönemli büyüme üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu ancak kişi başına sermaye düzeyi ve kişi başına gelir konusunda yeterli etki gösterdiği belirtilmektedir. Neoklasik büyüme modelinde, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla durağan durum

büyümenin veya uzun dönemli büyümenin sıfır olduğu yani büyümenin gerçekleşmeyeceği kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, vergilemeyi de kapsayan kamu politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisinin yeterince güçlü olmadığı varsayılmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 214). İçsel ekonomik büyüme modelinde ise, yeniden üretilebilir sabit sermaye birikimi uzun vadeli sabit durum büyümesi üzerinde etkisi bulunmaktadır. Modelde, fiziki ve beşerî sermaye birikimini olumsuz etkileyebilecek herhangi bir vergi politikası büyüme üzerinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Ancak tüm vergilerin büyüme etkileme konusunda aynı sonuçlar vermeyeceği de ifade edilmektedir. Aynı zamanda vergilerin bireylerin tüketim tercihlerinde değişikliğe yol açabileceği ve sermaye birikimi ile büyüme üzerinde olumsuz etki doğurabileceği varsayılmaktadır (Widmalm, 2001: 201). Barro, devletin kullanacağı maliye politikası araçlarının özel sektör verimliliği ve bunun sonucunda büyümeye olan etkisinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca devletin yaptığı verimsiz harcamaların ve özel sektör üretkenliğini etkileyebilecek yüksek vergi oranlarının büyümeyi yavaşlatabileceğini ifade etmektedir (Barro, 1990: 120 – 122).

İçsel ekonomi büyüme modelinde varsayıldığı üzere, vergi politikaları başta ekonomik büyüme olmak üzere gelirin yeniden dağıtımı, ekonomik istikrar, kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı gibi birçok makroekonomik göstereyi etkileyebilmektedir. Ekonomik büyümenin hangi yönde etkilendiği uygulanan verginin türüne göre değişiklik göstermektedir. Dolaysız vergiler ele alındığında, gelir üzerinden alınan vergiler, bireylerin harcanabilir (kullanılabilir) gelirlerini etkilemektedir. Bu bağlamda bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırım davranışları şekillenmektedir. Benzer şekilde sermaye üzerinden alınan vergiler de kurumların üretim ve yatırım kararlarını belirlemektedir. Özellikle bireysel ve kurumsal düzeyde tasarrufların artırılmasına yönelik vergi politikaları yatırım kanalı ile ekonomik büyüme üzerinde olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Tersisi durumda ise üretimin, yatırımların ve istihdamın azalması nedeniyle ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenecektir (Gemmell, 1988: 84, Demircan, 2003: 102, Zipfel, 2012: 2, Babatunde vd., 2017: 12, Demir ve Sever, 2017: 52 – 53). Mal ve hizmet üzerinden alınan dolaylı vergiler ise tüketim üzerinde etkili olabilmektedir. Dolaylı vergilerde meydana gelen artış, tüketim mallarının fiyatlarını artırmakta ve bu malların talep esnekliklerine bağlı olarak talebi azaltabilmektedir. Tüketim kapasitesinin daralması, özellikle dolaylı vergilerin payının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Tersisi durumda yani dolaylı vergilerin azaltılması ile tüketim kapasitesindeki artış ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilecektir (Alizadeh ve Motallabi, 2016: 337, Songur ve Yüksel, 2018: 53).

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)

Araştırmada örneklem olarak 24 OECD ülkesi kullanılmaktadır. OECD ülkeleri, dünya ekonomisi açısından önemli yer tutmaktadır. Çalışmada incelenen 24 ülkenin satın alma gücü paritesine göre GSYH paylarının toplamı, dünya ekonomisinin yaklaşık yüzde 40'ını (2018 yılı) temsil etmektedir. Bu denli büyük ekonomik paya sahip olan ülkelerde, en önemli gelir kaynağı olan vergiye yönelik politikaların ekonomi üzerindeki etkileri önem arz etmektedir. Genel olarak eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, altyapı yatırımı gibi birçok alanda kamu harcaması yapan hükümetler açısından vergi gelirleri her geçen gün önemini artırmaktadır. Nitekim birçok ülkede vergi gelirlerinin ekonomi içerisindeki payının giderek artması da bu durumun somut göstergesidir. Örneğin, OECD ülkelerinde ortalama olarak vergi gelirlerinin GSYH içerisindeki payı 1965'te yaklaşık yüzde 25 iken, 2018 yılında yüzde 34.3 seviyesine yükseldiği görülmektedir (Grafik 1).

Şekil 1: Vergi Gelirlerinin GSYH İçerisindeki Payı (OECD Ülkelerinin Ortalaması /1965-2018)

Kaynak: OECD Data, <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm> (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

Vergi gelirleri ile GSYH arasındaki ilişkiyi analiz eden bu çalışmada örneklem dönemi 1980-2018 yıl aralığını kapsamaktadır. Ampirik analizde eşbütünleşme yönteminden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada literatüre katkı noktasındaki motivasyon, ülke gurubu hakkında hem panel boyut hem de kesit boyut açılarından bilgi sağlamaktır. Özellikle ilgili literatür incelendiğinde kesit bazında yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda da çalışmamız kısıtlı olan literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde, araştırmanın konusu hakkındaki teorik çerçeve, literatürde yapılmış çalışmaların özeti, ampirik metodoloji ve analize yer verilmekte ve sonuç bölümünde bulgular tartışılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Vergileme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışma sayısı çok fazla olmasına karşın OECD ülkelerine yönelik yapılan çalışmalar nispeten sınırlıdır. Çalışmalarda kullanılan veri gibi çeşitli kısıtlar ve çalışmanın amacına bağlı olarak analize konu edilen ülke sayısı değişiklik gösterebilmektedir. Literatürde OECD ülkeleri temelinde yapılan önemli çalışmalardan bazıları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Vergi ile Ekonomik Büyüme İlişkin Ampirik Çalışmalar

Çalışmanın Yazar (lar) / Yılı	Ülke(ler) ve Dönemi	Ekonometrik Yöntemler	Bulgular
Kneller vd. (1999)	22 OECD Ülkesi / 1970-1995	Panel Veri Analizi	Çalışmadan elde edilen bulgular, çarptıcı vergilemenin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini, çarptıcı olmayan vergilemenin büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahip olmadığını göstermektedir.
Widmalm (2001)	23 OECD Ülkesi / 1965-1990	Panel Veri Analizi	Çalışmada, vergi yapısının ekonomik büyüme üzerinde etki oluşturduğuna ilişkin kanıtlar sunulmaktadır. Ayrıca kişisel gelirin vergilendirilmesi ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu vurgulanmaktadır.
Tosun ve Abizadeh (2005)	24 OECD Ülkesi / 1980-1999	Panel Regresyon Analizi	Çalışmada, gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, bordro (istihdam) ile mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin olumsuz etkilediği belirtilmektedir.
Furceri ve Karras (2008)	26 OECD Ülkesi / 1965-2007	Panel Veri Analizi	Bulgulara göre, vergilerdeki artış kişi başına reel GSYH'yi kalıcı olarak olumsuz etkilemektedir.
Arnold (2008)	21 OECD Ülkesi / 1971-2004	Panel Veri Analizi	Çalışmada, ekonomik büyüme üzerinde en olumsuz etkiyi kurumlar vergisinin oluşturduğu ifade edilmektedir. Ardından sırasıyla kişisel gelir vergisi, tüketim vergileri ve servet vergileri takip etmektedir. Ek olarak kişisel gelir vergilerinin ilerlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişki olduğuna dair kanıtlar sunulmaktadır.
Demir ve Sever (2017)	11 OECD Ülkesi / 1980-2014	Panel Veri Analizi	Ampirik bulgulara göre, kısa dönemde toplam, dolaylı ve dolaysız vergi gelirlerinde meydana gelen bir birimlik artış gelir üzerinde sırasıyla 0.17, 0.02 ve 0.008 birimlik olumsuz etkiye sahiptir. Uzun dönemde ise dolaysız vergilerde meydana gelen bir birimlik artış, gelir düzeyini 0.13 birim azaltmaktadır.
Topal (2017)	22 OECD Ülkesi / 1971-2014	Panel Nedensellik ve Dinamik Panel Tahmin Yöntemleri	Ampirik bulgular, uzun dönemde tüketim vergilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca vergi yükü, gelir ve servet vergilerinin

			ekonomik büyüme üzerinde olumsuz yönde etki oluşturduğu ifade edilmektedir.
Sandalcı ve Sandalcı (2017)	32 OECD Ülkesi / 1990-2014	Panel FMOLS Yöntemi ve Dumitrescu-Hurlin (2012) Nedensellik Testi	Bulgular, ekonomik büyüme ile vergiler arasında nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmasına karşın, toplam ve dolaysız vergiler ile büyüme arasındaki ilişki negatiftir.
Bulut (2018)	35 OECD Ülkesi / 1995-2015	Panel Eşbütünleşme Analizi	Bulgular, iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla yapılan panel testin sonucunda, panelin geneli için katsayının anlamsız olduğu ifade edilmektedir. Kesit bazında ise Belçika, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, Lüksemburg, İspanya ve Letonya'da katsayılar pozitif ve anlamlı iken Avustralya, İtalya, Japonya, Polonya, Portekiz, İsveç, Türkiye, Şili ve İsrail'de negatif ve anlamlıdır.
Ünsal (2020)	22 OECD Ülkesi / 1995-2017	Panel Veri Analizi	Bulgulara göre, kamu gelirleri ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan panel verisi, 1980-2018 yılları arasında 24 OECD ülkesinden oluşmaktadır. 24 ülkenin¹ seçilme nedeni, verilerin kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada yıllık veri kullanılmasının nedeni ise zaman boyutunda yıl uzunluğunun arttırılmasının ay ve çeyreklik sayısının arttırılmasına göre testin gücünü daha çok arttırmasıdır (Shiller ve Perron, 1985). Bu bağlamda veri tabanlarından elde edilebilen maksimum yıl aralığına göre örneklem boyutu belirlenmiştir. Büyüme ve vergi gelirleri rasyoları nominal olmasından dolayı deflatör ile reelleştirilmiş ve doğal logaritmaları alınmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme (GSYH), açıklayıcı değişken olarak vergi geliri rasyosu kullanılmaktadır. Analizde yer alan değişkenlere dair tanımlayıcı açıklamalar ve veri kaynakları Tablo 2'de yer almaktadır. Ayrıca değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler EK 1'de gösterilmektedir.

¹Ülkeler: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, Amerika.

Tablo 2: Değişkenler ve Modele Dair Açıklamalar

	Açıklamalar	Kaynaklar
Değişkenler		
<i>buy</i>	GSYH (Cari Fiyatlar/ Milyar Dolar)	IMF ²
<i>vg</i>	Vergi gelirleri (Milyon Dolar)	OECD ³
<i>def</i>	Deflatör (İndeks)	IMF ⁴
Model	$buy_{it} = a_{it} + vg_{it} + \varepsilon_{it}$	

3.2. Ekonometrik Metodoloji

Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür incelendiğinde farklı ekonometrik yöntemler ile analiz edilebildiği görülmektedir. Bu yöntemler arasında yoğun olarak kullanılanı ise eşbütünleşme analizidir. Bu çalışmada da ilgili ilişki literatüre uygun olarak eşbütünleşme analizi ile incelenecektir. Bu noktada hangi eşbütünleşme testinin kullanılacağına karar verilebilmesi için veri setinin homojenlik, yatay kesit bağımlılık ve durağanlık özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu bölümde homojenlik, yatay kesit bağımlılık ve durağanlık özelliklerin belirlenmesinde kullanılan testler ve ilgili testler sonucunda kullanılmaya karar verilen (veri setini en iyi açıklayan) eşbütünleşme testine ilişkin teorik alt yapı açıklanacaktır.

3.2.1. Homojenliğin Test Edilmesi

Zaman ve kesit boyutunun aynı anda dikkate alınması ile oluşan panel veri setleri ile yapılan birim kök ve eşbütünleşme analizlerinde veri setinin yapısı uygulanacak olan testin seçilmesi noktasında etki etmektedir. Bu nedenle ilgili analizleri uygulamadan önce veri setinin yapısının incelenmesi gerekmektedir. Bu noktada ilk olarak panel veri setinin homojen mi yoksa heterojen mi yapıya sahip olduğu belirlenmelidir. Çünkü panel verisindeki kesitlerin herhangi birinde oluşan bir değişimin diğer kesitleri etkileyip etkilemediğinin bilinmesi seçilecek testin uygulanabilirliği noktasında önem ifade etmektedir.

Bu çalışmada veri setinin homojenlik yapısının incelenmesi için Swamy S testinden yararlanılmıştır. Swamy S testi, N 'nin T 'ye göre küçük olduğu paneller için geliştirilmiştir. Swamy (1970), eğitim homojenliği testini uygun bir havuzlanmış tahminciden bireysel eğitim tahminlerinin dağılımına dayandırmaktadır. Eğitim katsayılarına uygulanan Swamy istatistiği Eşitlik 1'deki gibidir:

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{X_i' M_{\tau} X_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad (1)$$

²IMF, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx> (12.08.2020).

³OECD, <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm#indicator-chart> (11.08.2020).

⁴IMF, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx> (12.08.2020).

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)

burada $M_\tau = I_T - \tau_T(\tau_T' \tau_T)^{-1} \tau_T'$ şeklinde tanımlanmaktadır ve I_T birim matristir. $\hat{\sigma}_i^2 = \frac{(y_i - X_i \hat{\beta}_i)' M_\tau (y_i - X_i \hat{\beta}_i)}{(T-k-1)}$ şeklinde hesaplanmaktadır. $\hat{\beta}_{WFE}$, eğitim katsayılarının ağırlıklı FE (WFE) havuzlanmış tahmin edicisidir ve Eşitlik 1.1'de gösterildiği gibi tanımlanmaktadır:

$$\hat{\beta}_{WFE} = \left(\sum_{i=1}^N \frac{X_i' M_\tau X_i}{\hat{\sigma}_i^2} \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \frac{X_i' M_\tau y_i}{\hat{\sigma}_i^2} \quad (1.1)$$

N 'nin sabit olduğu ve T 'nin sonsuza eğilimli olduğu durumda, H_0 hipotezi altında Swamy istatistiği (\hat{S}), $k(N-1)$ serbestlik derecesiyle asimptotik olarak χ^2 dağılımına uymaktadır. Swamy S testi yokluk hipotezinde homojenliği ($H_0: \beta_i = \beta$), alternatif hipotez heterojenliğe ($H_0: \beta_i \neq \beta$) karşı test etmektedir. Test istatistiği kritik değerden büyük ise H_0 hipotezi reddedilmektedir ve parametrelerin heterojen olduğuna karar verilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008:54).

3.2.2. Yatay Kesit Bağımlılığın Test Edilmesi

Panel veri ile yapılan analizlerde kesitlerden herhangi birinde meydana gelen bir şokun diğer kesitleri etkileyip etkilemediği incelenmesi gerekmektedir. İnceleme sonucu bir kesit bağımlılığı söz konusu ise yapılan analizlerde bu bağımlılık dikkate alınmalıdır. Aksi durumda yani kesitler arasında bir bağımlılık söz konusu iken göz ardı edilmesi sapmalı ve tutarsız sonuçlara neden olabilmektedir (Chudik ve Pesaran, 2013:2). Bu noktada çalışmada oluşturulan panel veri setinde kesitler arası bağımlılığın var olup olmadığı Pesaran (2004) tarafından önerilen CD_{LM} yatay kesit bağımlılık testi ile incelenecektir.

CD_{LM} testinde başlangıç noktası Eşitlik 2'de verilen temel panel veri modelidir:

$$y_{it} = a_i + \beta' x_{i,t} + u_{i,t}, \quad (2)$$

burada i kesit boyutunu ($i = 1, 2, 3, \dots, N$), t ise zaman boyutunu ($t = 1, 2, 3, \dots, T$) göstermektedir. $x_{i,t}$ $k \times 1$ boyutunda bağımsız değişken vektörüdür. a_i sabit terim ve β eğim katsayısıdır. Her bir i için $u_{i,t} \sim IID(0, \sigma_{iU}^2)$ 'dir. Eşitlik 1'deki temel denklemde hatalar arasında korelasyon ilişkisi olması beklenmektedir. Bu korelasyon ilişkisi Breusch ve Pagan (1980) tarafından önerilen LM testi ile incelenebilmektedir. LM testine ilişkin hesaplama $LM = T \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2$

şeklinindedir. Burada $\hat{\rho}_{ij}$, $\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}}$ şeklinde

hesaplanmaktadır ve hatalar arasındaki korelasyon ilişkisinin bir örneklem tahminidir. LM testi yatay kesit birimlerinin belirli bir sırasını gerektirmez. Ancak, nispeten küçük N ve yeterince büyük T için geçerlidir. Daha sonra Breusch ve Pagan (1980) tarafından önerilen LM testi Pesaran (2004) tarafından geliştirilerek $T \rightarrow \infty$ ve

$N \rightarrow \infty$ iken daha etkin sonuçlar veren CD_{LM} testi geliştirilmiştir. Pesaran'ın CD_{LM} testine ilişkin test istatistiği Eşitlik 3'te gösterildiği gibidir:

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (3)$$

CD_{LM} istatistiğinin $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ iken daha etkin sonuçlar vermesiyle birlikte $N > T$ olduğu durumlarda yapılan ampirik uygulamalarda CD_{LM} istatistiğinin önemli boyut bozulmaları göstermesi ile karşılaşılabilmektedir. Bunun nedeni sonlu bir T için $E(T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)$ 'in sıfırda doğru bir şekilde ortalanmaması ve N büyük olduğunda, LM istatistiğinin yanlış ortalamaya sahip olması sonucunda boyut bozulmalarına neden olmasıdır (Pesaran, 2004:5). Bu çalışmada Pesaran'ın CD_{LM} testinin seçilmesinin nedeni $T > N$ olduğu durumlarda etkin sonuçlar vermesidir. CD_{LM} testi yokluk hipotezinde yatay kesit bağımlılığının olmamasını ($H_0: \rho_{ij} = \rho_{ji} = 0$ ($i \neq j$ için)) alternatif hipotez yatay kesit bağımlılığın varlığına ($H_A: \rho_{ij} = \rho_{ji} \neq 0$ ($i \neq j$ için)) karşı test etmektedir. Hesaplanan CD_{LM} istatistiği kritik değerden büyük ise H_0 hipotezi reddedilmektedir.

3.2.3. Durağanlığın Test Edilmesi

Pesaran (2007) tarafından önerilen, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan (ikinci nesil) ve heterojen bir test olan CADF panel birim kök testi, $N > T$ ve $T > N$ durumlarının her ikisi içinde kullanılabilir. CADF testine ilişkin basit dinamik doğrusal heterojen panel veri modeli Eşitlik 4'te gösterildiği gibidir (Pesaran, 2007:268):

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it} \quad (4)$$

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (4.1)$$

burada f_t , her kesitin gözlenmeyen ortak etkilerini göstermektedir. ε_{it} , bireysel (common effect) hatadır. Eşitlik 4 ve Eşitlik 4.1 birleştirilerek Eşitlik 5'te gösterildiği gibi yazılabilmektedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

burada $a_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ 'dir. CADF testine ilişkin hipotezler şu şekildedir:

$H_0: \beta_i = 0$, tüm i 'ler için (Birim kök vardır.)

$H_A: \beta_i < 0$, $i = 1, 2, 3, \dots, N_1$, $\beta_i = 0$, $i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$ (Birim kök yoktur.)

Pesaran (2007) tarafından önerilen bu test hem kesit bazında hem de panel bazında sonuç vermektedir. Panel geneli için elde edilen istatistik CIPS (Cross-Sectionally Im, Pesaran ve Shin) istatistiğidir. Her bir kesit için elde edilen istatistiklerin ortalamalarının alınmasıyla elde edilmektedir. CIPS istatistiği Eşitlik 6'da verildiği gibidir:

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)

$$CIPS = \frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N} \quad (6)$$

Karar aşamasında her bir kesit için elde edilen CADF istatistiği ve panel geneli için elde edilen CIPS istatistiği Pesaran (2007) tarafından sağlanan kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Elde edilen istatistik değerleri, kritik tablo değerinden küçükse H_0 hipotezi reddedilerek, kesitlerin ve/veya panelin birim kök içermediği yani durağan olduğuna karar verilmektedir.

3.2.4. Eşbütünleşme İlişkisinin Test Edilmesi

Yatay kesit bağımlılığı dikkate alan (ikinci nesil), heterojenliğe izin veren ve kullanılan serilerin $I(1)$ olduğu varsayımı üzerine kurulu olan Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi, Banerjee vd. (1998) tarafından geliştirilen zaman serisi eşbütünleşme testinin panel versiyonudur ve hata düzeltme modeline (Error Correction Model (ECM)) dayanmaktadır. Bu nedenle literatürde Westerlund ECM panel eşbütünleşme testi olarak adlandırılmaktadır. Westerlund ECM panel eşbütünleşme testinde başlangıç modeli Eşitlik 7'de gösterildiği gibidir (Westerlund, 2007:715):

$$\Delta y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i y_{it-1} + \lambda'_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_t} \alpha_{ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_t} \gamma_{ij} \Delta x_{it-j} + e_{it} \quad (7)$$

burada $d_t = (1, t)'$ deterministik bileşenleri içerir. $\delta_i = (\delta_{1i}, \delta_{2i})'$ ilişkili parametrelerin vektörüdür. $\lambda'_i = -\alpha_i \beta_i$ olarak tanımlanmaktadır. Westerlund (2007) iki adet panel (P_τ ve P_α), iki adet grup ortalamalarına (G_τ ve G_α) dayanan toplamda dört adet test istatistiği önermiştir. Bu istatistiklerin elde edilmesinde başlangıç olarak Eşitlik 7 de gösterilen temel model EKK yöntemi ile tahmin edilmektedir.

$$\Delta y_{it} = \hat{\delta}'_i d_t + \hat{\alpha}_i y_{it-1} + \hat{\lambda}'_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_t} \hat{\alpha}_{ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_t} \hat{\gamma}_{ij} \Delta x_{it-j} + \hat{e}_{it} \quad (8)$$

burada p_t gecikme uzunluğunu ifade etmektedir ve veriye bağlı bir kurala göre veya genelleysel yöntemler (AIC, SCI vb.) kullanılarak belirlenebilmektedir (Westerlund, 2007:716). Eşitlik 8'de \hat{e}_{it} ve $\hat{\gamma}_{ij}$ elde edildikten sonra $\hat{u}_{it} = \sum_{j=0}^{p_t} \hat{\gamma}_{ij} \Delta x_{it-j} + \hat{e}_{it}$ ve $\hat{\alpha}_i(1) = \hat{w}_{ui} / \hat{w}_{yi}$ hesaplanmaktadır. Burada \hat{w}_{ui} ve \hat{w}_{yi} sırasıyla \hat{u}_{it} ve Δy_{it} 'ye dayanan olağan Newey ve West (1994) uzun vadeli varyans tahmin edicileridir ve Eşitlik 9 ve Eşitlik 10'da gösterildiği gibi hesaplanmaktadır:

$$\hat{w}_{ui}^2 = \frac{1}{T-1} \sum_{j=-M_i}^{M_i} \left(1 - \frac{j}{M_i+1}\right) \sum_{t=j+1}^T \Delta u_{it} \Delta u_{it-j} \quad (9)$$

$$\hat{w}_{yi}^2 = \frac{1}{T-1} \sum_{j=-M_i}^{M_i} \left(1 - \frac{j}{M_i+1}\right) \sum_{t=j+1}^T \Delta y_{it} \Delta y_{it-j} \quad (10)$$

Bu aşamadan sonra G_τ ve G_α istatistikleri elde edilebilmektedir. G_τ ve G_α test istatistikleri sırasıyla Eşitlik 11 ve Eşitlik 12'de gösterildiği gibidir:

$$G_\tau = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)} \quad (11)$$

$$G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T \hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)} \quad (12)$$

Eşitlik 11'de yer alan $SE(\hat{\alpha}_i)$, $\hat{\alpha}_i$ 'nin standart hatasıdır. Panel test istatistiklerini de grup ortalamalı test istatistiklerine benzer şekilde hesaplanmaktadır. İlk olarak Eşitlik 13 ve Eşitlik 14'te gösterilen modeller tahmin edilmektedir:

$$\Delta \tilde{y}_{it} = \Delta y_{it} - \hat{\delta}'_i d_t - \hat{\lambda}'_i x_{it-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \hat{\alpha}_{ij} \Delta y_{it-j} - \sum_{j=0}^{p_i} \hat{\gamma}_{ij} \Delta x_{it-j} \quad (13)$$

$$\tilde{y}_{it-1} = y_{it-1} - \hat{\delta}'_i d_t - \hat{\lambda}'_i x_{it-1} - \sum_{j=1}^{p_i} \tilde{\alpha}_{ij} \Delta y_{it-j} - \sum_{j=0}^{p_i} \tilde{\gamma}_{ij} \Delta x_{it-j} \quad (14)$$

$\Delta \tilde{y}_{it}$ ve \tilde{y}_{it-1} elde edildikten sonra panel geneli için hata düzeltme katsayısı (α) ve hata düzeltme katsayısının standart hatası ($SE(\alpha)$) hesaplanmaktadır. α ve $SE(\alpha)$ sırasıyla Eşitlik 15 ve Eşitlik 15.1'de verilmiştir:

$$\hat{\alpha} = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \tilde{y}_{it-1}^2 \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\tilde{\alpha}_{i(1)}} \tilde{y}_{it-1} \Delta \tilde{y}_{it} \quad (15)$$

$$SE(\hat{\alpha}) = \left((\hat{S}_N^2)^{-1} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \tilde{y}_{it-1}^2 \right)^{-1/2} \quad (15.1)$$

burada $\hat{S}_N^2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{S}_i^2$ şeklinde hesaplanmaktadır. Son olarak P_τ ve P_α istatistikleri Eşitlik 16 ve Eşitlik 17 de gösterildiği gibidir:

$$P_\tau = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})} \quad (16)$$

$$P_\alpha = T \hat{\alpha} \quad (17)$$

Westerlund (2007) ECM panel eşbütünleşme testine ilişkin hipotezler şu şekildedir:

$H_0: \alpha_i = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.)

$H_A: \alpha_i = \alpha < 0$, (Eşbütünleşme ilişkisi vardır.)

Westerlund (2007) ECM panel eşbütünleşme testi sol taraflı standart normal dağılım göstermektedir ($N \sim (0,1)$). Elde edilen istatistik değerleri standart normal dağılımdan elde edilen kritik değerle karşılaştırılmaktadır. Eğer hesaplanan istatistik değeri, kritik değerden küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu söylenmektedir (Westerlund, 2007:721). Çalışmada kullanılan veri setinde yatay kesit bağımlılığın var olması durumunda ise karar aşamasında Chang (2004) tarafından sağlanan bootstrap kritik değer tablosu kullanılmalıdır (Westerlund, 2007:722).

3.2.5. Eşbütünleşme Analizinde Uzun Dönemli Katsayının Tahmin Edilmesi

Eşbütünleşme analizi sonucunda modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkisinin var olması durumunda ilişkinin yönü ve büyüklüğü hakkında bilgi edinmek için eşbütünleşme tahmincileri kullanılmaktadır. Tahminci seçiminde dikkat edilmesi gereken bir nokta yatay kesit bağımlılığın dikkate alınmasıdır. Yatay kesit bağımlılığın var olduğu durumlarda ikinci nesil tahminciler kullanılmalıdır. Çünkü bağımlılığın var olması durumunu göz ardı ederek birinci nesil tahminci kullanılması sapmalı sonuçlara neden olabilmektedir. İkinci nesil

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)

tahminciler kendi aralarında homojen tahminciler ve heterojen tahminciler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu sınıflamada tahminci seçimi dikkat edilmesi gereken diğer bir noktadır. Bu çalışmada Pedroni (2001) tarafından önerilen ortalama grup dinamik en küçük kareler (DOLSMG) tahmincisi kullanılmaktadır. DOLSMG tahmincisi yatay kesit bağımlılığı dikkate alan heterojen bir tahmincidir. DOLSMG tahmincisinin elde edilmesinde başlangıç noktası Eşitlik 18'de gösterilen panel eşbütünleşme modelidir (Pedroni, 2001:728):

$$Y_{it} = \mu_i + \beta_i X_{it} + u_{it} \quad (18)$$

Eşitlik 18'de verilen modele her bir kesit için öncül değerler ve gecikmeler eklenerek dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemi ile tahmin edilmektedir. Daha sonra her kesit için elde edilen değerler Pesaran ve Smith MG yaklaşımı ile tüm panel değerini elde etmek için Eşitlik 19'da gösterildiği gibi birleştirilmektedir:

$$\hat{\beta}_{DOLSMG} = N^{-1} \left[\sum_{i=1}^N (\sum_{t=1}^T (Z_{it} Z'_{it}))^{-1} \right] (\sum_{t=1}^T (Z_{it} \bar{Y}_{it})) \quad (19)$$

burada açıklayıcı değişkenlerin yer aldığı vektördür ve $Z_{it} = (X_{it}, \bar{X}_i, \Delta X_{it-k}, \dots, \Delta X_{it+k})$ şeklinde tanımlanmaktadır. $\bar{Y}_{it} = \Delta Y_{it} - \bar{Y}_i$ 'dir. Elde edilen tahminci katsayısına ilişkin t istatistiği ise $t_{\hat{\beta}, DOLSMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^T t_{\hat{\beta}, DOLS, i}$ 'dir. $t_{\hat{\beta}, DOLSMG}$ istatistiğinin hesaplanmasında kullanılan $t_{\hat{\beta}, DOLS, i} = (\hat{\beta}_{DOLS, i} - \beta) (\sigma_i^{-2} \sum_{t=1}^T (X_{it} - \bar{X}_i)^2)^{1/2}$ şeklinde hesaplanmaktadır.

4. UYGULAMA VE BULGULAR

Ampirik analizde ilk olarak birinci veya ikinci nesil panel testlerine karar verilmesi amacıyla yatay kesit bağımlılığı testi yapılmaktadır. Ayrıca bazı panel testlerin varsayımları arasında yer almasından dolayı veri setinin homojenliği de test edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004), homojenlik ise Swamy (1970) tarafından geliştirilen testler yardımıyla incelenmiştir. Tablo 3'te yer alan sonuçlar, değişkenlerin ve panelin yatay kesit bağımlılığı içerdiğini ve heterojen olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

	Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları (Pesaran (2004) CD_{LM} Testi)	Homojenlik Test Sonuçları (Swamy S Testi)
buy	58.96***	13312.21***
vg	54.12***	11473.39***
Model	55.58***	11544.60***

Not: *** sembolü %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Panelde yatay kesit bağımlılığının varlığı, ikinci nesil panel testlerin yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ikinci nesil panel birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 4'te yer alan bulgulara göre, panel açısından tüm değişkenler sabitli model için düzey seviyede birim kök içermekte iken birinci farkı alındığında durağanlaşmaktadır. Kesit bazında yer alan

sonuçlar ise, ülkelerin büyük çoğunluğunda değişkenlerin seviyesinde birim kök içerdiğini, birinci farkı alındığında durağanlaştığını göstermektedir.

Tablo 4: Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	<i>buy</i>		<i>vg</i>	
	Seviye	Birinci Fark	Seviye	Birinci Fark
Avustralya	-2.00	-4.00**	-2.10	-4.86***
Avusturya	-3.53**	-4.35***	-2.01	-4.71***
Belçika	-1.58	-3.68**	-2.75	-5.53***
Kanada	-1.01	-3.86**	-1.48	-3.77**
Danimarka	-2.12	-3.94**	-1.97	-4.33***
Finlandiya	-2.62	-4.42***	-1.44	-2.95
Fransa	-1.30	-3.84**	-2.41	-4.86***
Almanya	-3.54**	-3.38**	-2.43	-4.27***
Yunanistan	-2.71	-2.30	-1.35	-3.74**
İzlanda	-4.95***	-2.50	-4.16***	-2.79
İrlanda	-0.04	-2.59	-0.92	-2.64
İtalya	-1.70	-3.82**	-2.17	-3.50**
Japonya	-2.85	-3.23*	-2.39	-3.09*
Kore	-2.24	-5.29***	-2.20	-5.60***
Lüksemburg	-1.49	-2.92	-2.24	-4.93***
Hollanda	-3.01*	-3.51**	-2.82	-4.41***
Yeni Zelanda	-1.50	-3.47**	-2.09	-3.29*
Norveç	-1.23	-3.49**	-1.15	-3.33*
İspanya	-2.05	-3.68**	-1.64	-2.64
İsveç	-2.49	-3.89**	-3.15*	-3.50**
İsviçre	-2.45	-4.99***	-1.92	-4.92***
Türkiye	-0.80	-1.58	-0.75	-1.86
Bir. Krallık	-1.34	-3.93**	-1.52	-4.03**
ABD	0.37	-4.07**	-1.26	-3.56*
Panel (CIPS)	-2.00	-3.61***	-2.01	-3.88***

Not: ***, ** ve * sembolleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu yıllık veri olması nedeniyle 3 olarak belirlenmiştir. Tabloda sabitli modele ilişkin sonuçlar listelenmiştir.

Panel birim kök testlerinden sonra analizde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını araştırmak için eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Panelin yatay kesit bağımlılığı içermesi ve değişkenlerin seviyesinde birim kök içermesi, eşbütünleşme açısından Westerlund (2007) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testini uygun kılmaktadır. Tablo 5'te listelenen analiz sonucuna göre yüzde 1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiştir ve vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Katsayı Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
P_{τ}	-5.26	0.01***

Not: *** sembolü %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu yıllık veri olması nedeniyle 3 olarak belirlenmiştir. Tabloda sabitli modele ilişkin sonuçlar listelenmiştir.

Vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşmenin tespit edilmesinin ardından katsayı yorumu yapabilmek için panel tahmincisi uygulanmıştır. Tablo 6'da Pedroni (2001) tarafından geliştirilen DOLSMG tahmincisine ilişkin panel ve kesit sonuçları yer almaktadır. Panel sonucu, vergi gelirlerindeki yüzde 1'lik değişimin ekonomik büyümeyi aynı yönde yüzde 1.117 oranında değiştirdiği görülmektedir. 24 ülkeye ilişkin kesit bazında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, İsveç dışında tüm ülkelerde tahminci katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve Yunanistan dışında tüm ülkelerde vergi gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Hollanda yüzde 2.363 katsayısı ile vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi açısından en yüksek olan ülke konumundadır. Katsayısı yüzde 2'nin üzerinde olan diğer ülkeler Almanya ve Belçika; yüzde 2-1 arasında olanlar Avustralya, Avusturya, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İrlanda, Japonya, Lüksemburg, Yeni Zelanda, Norveç, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD; yüzde 1'in altında olanlar Finlandiya, İtalya, Kore, İspanya ve İsviçre şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 6: Panel Eşbütünleşme Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	t-ist.	Ülkeler	Katsayı	t-ist.
Avustralya	1.24	16.68***	Japonya	1.03	8.19***
Avusturya	1.69	30.51***	Kore	0.70	20.53***
Belçika	2.20	14.72***	Lüksemburg	1.51	28.32***
Kanada	1.94	31.31***	Hollanda	2.36	9.85***
Danimarka	1.23	49.29***	Y. Zelanda	1.44	13.95***
Finlandiya	0.55	2.18**	Norveç	1.30	9.20***
Fransa	1.57	14.09***	İspanya	0.38	5.71***
Almanya	2.00	9.29***	İsveç	-0.32	-1.10
Yunanistan	-1.15	-5.17***	İsviçre	0.99	40.74***
İzlanda	1.02	22.05***	Türkiye	1.08	212.9***
İrlanda	1.45	35.76***	Bir. Krallık	1.02	6.68***
İtalya	0.27	2.98***	ABD	1.22	10.64***
PANEL	1.11	120.3***			

Not: *** ve ** sembolleri sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu yıllık veri olması nedeniyle 3 olarak belirlenmiştir.

5. SONUÇ

Maliye politikası araçlarından biri olan vergilemenin ekonomik faaliyetler üzerinde doğrudan veya dolaylı çeşitli etkileri vardır. Dolayısıyla literatürde vergileme ile GSYH başta olmak üzere ekonomik göstergeler arasındaki ilişkilere dair yapılan ampirik analizler popülerliğini korumaya devam etmektedir. Vergi politikaları neticesinde üretim ve tüketim davranışlarının değişebilmesi, sermayenin hangi alanlarda yoğunlaşacağına karar verilebilmesi, ithalat ve ihracat aracıyla uluslararası rekabet seviyesinin belirlenebilmesi gibi çok yönlü sonuçlar doğmaktadır. Uluslararası ekonomik rekabet açısından ABD-Çin arasındaki ticaret savaşında, gümrük vergilerinin araç olarak kullanılması yakın dönemdeki vergi politikaları açısından güncel örneklerden biridir.

Bu çalışmada, 24 OECD ülkesinde vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmektedir. Analizler sonucunda vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Son olarak vergi gelirlerinde meydana gelen değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin net görülebilmesi için hem panel hem de kesit bazında panel eşbütünleşme tahmincisi kullanılmıştır. Panel sonucu, vergi gelirlerindeki yüzde 1'lik değişimin ekonomik büyümeyi yüzde 1.117 oranında pozitif etkilediğini göstermektedir. Ayrıca katsayıları farklı olsa da 22 ülkede bu etkinin pozitif olduğu görülmektedir. Yunanistan negatif katsayısı ile İsveç ise katsayısının anlamsız olması nedeniyle diğer ülkelerden ayrılmaktadır.

Sonuçlar, vergi gelirleri ve ekonomik büyümenin eşbütünleşik olduğunu ve ülkelerin çoğunda bu etkinin pozitif olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme olması, OECD ülkeleri için incelenen dönemde içsel ekonomik büyüme teorisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine dair bulgu, literatürde Tosun ve Abizadeh (2005 – Gelir ve Servet vergileri), Topal (2017 – Tüketim vergileri) ile Sandalcı ve Sandalcı (2017 – Dolaylı vergiler) çalışmaları ile örtüşmektedir. Bulgulara göre, incelenen dönemde OECD ülkelerinde vergi politikalarının büyümeyi teşvik edici yönde düzenlendiği ifade edilebilir. Bu bağlamda OECD ülkelerinin vergi oranlarını ve düzenlemelerini belirlerken özellikle uluslararası rekabeti gözettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak yüzde 3'ün altında kalan katsayılar, vergileme gibi güçlü bir aracın optimal düzeyde değerlendirilemediğini göstermektedir. Hükümetlerin ekonomik kalkınma ve büyüme temelinde, kendi vatandaşlarının refah seviyesini de gözeterek vergi politikalarını düzenlemeleri büyük önem taşımaktadır.

Kesit bazlı analiz sonucunda, vergi gelirlerinin büyümeyi negatif etkilediği tek ülkenin Yunanistan olduğu görülmektedir. OECD veri tabanına göre, Yunanistan'da 1980 yılında vergi yükü oranı yüzde 20.8 seviyesinde iken, 2019 yılında yüzde 38.7 seviyesine yükselmiştir. Yunanistan'da ilgili oranın bu denli

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)

yükselmesi önemli olsa da sadece vergi yükü oranı üzerinden negatif etkinin açıklanması mümkün değildir. Çünkü çalışmada pozitif etkinin en yüksek çıktığı ülkelerde vergi yükü oranı, OECD ülkelerinin ortalamasının üzerinde seyretmektedir. İlgili oran 2019 yılı için Hollanda'da yüzde 39.3, Belçika'da yüzde 42.9 ve Almanya'da yüzde 38.8 şeklindedir.⁵ Dolayısıyla vergi yükü rasyosunun yanı sıra ülkedeki vergi yapısı, türleri, muafiyetleri, istisnaları ve oranları gibi birçok alt başlığın incelenmesi daha isabetli ve detaylı tespitlerin yapılmasına imkan sağlayacaktır. Örneğin, kurumlar vergisi ekonomik büyümeye önemli oranda katkısı olan yurtiçi sermayeyi ve doğrudan yabancı yatırımları etkilemektedir. OECD ortalaması açısından 2006 yılında yüzde 27.67 olan kurumlar vergisi oranının 2021 yılında yüzde 22.87 seviyesine gerilemesi, hükümetlerin bu alanda ekonomik olarak rekabet içinde olduğuna işaret etmektedir.⁶

OECD üyesi olan Türkiye'nin de tahminci sonucu, panel sonucu ile benzeşmektedir. Vergi gelirlerinde meydana gelen yüzde 1'lik değişim ekonomik büyümeyi yüzde 1.083 pozitif etkilemektedir. Türkiye'de vergi gelirleri bütçe açısından önemli yer tutmaktadır. Vergi yapısı ise dolaylı vergiler ağırlıklıdır. 2019 yılında bütçe gelirlerinin yüzde 82'sini vergi gelirleri oluşturmaktadır.⁷ Aynı dönemde dolaylı vergi olan Katma Değer Vergisi'nin (KDV) vergi gelirleri içindeki payı yüzde 32.9'dur.⁸ Türkiye'deki vergi yapısına ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri, başka bir çalışmanın konusudur. Ancak genel olarak vergi sisteminin yatırımları özendirici olması, uluslararası rekabet gücünün yüksek olması, e-ticaret gibi teknolojik gelişmeler temelinde sürekli güncelliğini koruması, vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisine katkı sağlayacaktır.

⁵Paragrafta yer alan veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir.
<https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm> (Erişim Tarihi: 03.09.2020).

⁶<https://home.kpmg/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online.html>
(Erişim Tarihi: 06.03.2021).

⁷GİB,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm
(Erişim Tarihi: 06.03.2021).

⁸GİB,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_72.xls.htm
(Erişim Tarihi: 06.03.2021).

KAYNAKÇA

- Aghion, P., Akcigit, U., Cagé, J. ve Kerr, W. R. (2016). "Taxation, Corruption, and Growth", *European Economic Review*, 86, 24-51.
- Alizadeh, M. ve Motallabi, M. (2016). "Studying The Effect of Value Added Tax on The Size of Current Government and Costruction Government", *Procedia Economics and Finance*, 36, 336-344.
- Arnold, J. (2008). "Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth? Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries", *Economics Department Working Papers*, 643, OECD.
- Babatunde, O. A., Ibukun, A. O. ve Oyeyemi, O. G. (2017). "Taxation Revenue and Economic Growth in Africa", *Journal of Accounting and Taxation*, 9(2), 11-22.
- Banerjee, A., Dolado, J. ve Mestre, R. (1998). "Error-Correction Mechanism Tests for Cointegration in A Single-Equation Framework", *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Barro, R. J. (1990). "Government Spending in A Simple Model of Endogenous Growth", *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Breusch, T. S., ve Pagan, A. R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Bulut, Ş. (2018). "Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi", *Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar I*, 78, IJOPEC Publication Limited.
- Chang, Y. (2004). "Bootstrap Unit Root Tests in Panels With Cross-Sectional Dependency", *Journal of Econometrics*, 120, 263-293.
- Chudik, A. ve Pesaran, M. H. (2013). "Common Correlated Effects Estimation of Heterogeneous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors", *Federal Reserve Bank of Dallas Globalization and Monetary Policy Institute*, Working Paper No. 146, 61.
- Demir, M. ve Sever, E. (2017). "Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 51-66.
- Demircan, E. S. (2003). "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 97-116.
- Furceri, D. ve Karras, G. (2008). "Tax changes and economic growth: Empirical evidence for a panel of OECD countries", *University of Illinois*, 1, 1-29.
- Gemmell, N. (1988). "Tax Systems, Tax Revenue and Growth in LDCs: A Review of Empirical Evidence", *Intereconomics*, 23(2), 84-90.

- Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (53-72)
- Kibritçioğlu, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1), 207-230.
- Kneller, R., Bleaney, M. F., ve Gemmell, N. (1999). “Fiscal Policy and Growth: Evidence from OECD Countries”, *Journal of Public Economics*, 74(2), 171-190.
- Newey, W. K., ve West, K. D. (1994). Automatic Lag Selection in Covariance Matrix Estimation”, *The Review of Economic Studies*, 61(4), 631-653.
- Pedroni, P. (2001). “Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels”, *The Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727-731.
- Pesaran, H. M. (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *Working Paper*, No: 0435, University of Cambridge.
- Pesaran, M.H. (2007). “A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, H.M. ve Yamagata, T. (2008). “Testing Slope Homogeneity in Large Panels”, *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Razin, A., Sadka, E. ve Swagel, P. (2002). “Tax Burden and Migration: A Political Economy Theory and Evidence”, *Journal of Public Economics*, 85(2), 167-190.
- Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ. (2017). “OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: 1990–2014”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 51-62.
- Saraç, T. B. (2015). “Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, 169, 21-35.
- Shiller, R. J. ve Perron, P. (1985). “Testing the Random Walk Hypothesis: Power Versus Frequency of Observation”, *NBER Technical Paper Series*, Working Paper No:45.
- Songur, M. ve Yüksel, C. (2018). “Vergi Yapısı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 643, 47-70.
- Swamy, S. (1970). “Efficient Inference in A Random Coefficient Regression Model”, *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Topal, M. H. (2017). “Vergi Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerinden Ampirik Bir Kanıt”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 183-206.
- Tosun, M. S., ve Abizadeh, S. (2005). “Economic Growth and Tax Components: An Analysis of Tax Changes in OECD”, *Applied Economics*, 37(19), 2251-2263.

- Ünsal, M. E. (2020). “Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Kamu Borçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”, *Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences*, (64), 53-64.
- Westerlund, J. (2007). “Testing for Error Correction in Panel Data”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- Widmalm, F. (2001). “Tax Structure and Growth: Are Some Taxes Better Than Others?”, *Public Choice*, 107(3-4), 199-219.
- Zipfel, F. (2012). “The Impact of Tax Systems on Economic Growth in Europe”, *Deutsche Bank Research*, 1-12.

EKLER**EK 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler**

	Gözlem S.	Ortalama	Minimum	Maksimum	St. Hata
<i>buy</i>	936	6.332756	2.16	15.39	1.757973
<i>vg</i>	936	5.209573	1.04	13.33	1.67863

**ÖZÜMSEME KAPASİTESİNİN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNE
ETKİSİ: KOBİ'LERDE BİR ARAŞTIRMA**

*THE EFFECT OF ABSORPTIVE CAPACITY ON BUSINESS PERFORMANCE:
A RESEARCH IN SMEs*

Mehmet KAPLAN*

*Geliş Tarihi: 27.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ÖZ: Özümseme kapasitesi işletmelerin yeni bir bilginin değerinin farkına varabilmesi, onu özümseyip işletme amaçlarına yönlendirebilmesini ifade etmektedir. İşletmelerin yeni bilgiyi kavramasını, özümsemesini ve kullanmasını sağlayan özümseme kapasitesi işletmenin performansı üzerinde etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada bu çalışmada "işletmelerin özümseme kapasitelerinin işletme performansı üzerinde etkisi var mıdır?" temel araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışma, Isparta-Burdur Bölgesi KOBİ'lerinde gerçekleştirilmiştir. İlgili KOBİ'lerde yönetici düzeyinde çalışan 218 kişiye ulaşılmıştır. İlgili kişilere yönelik anket tekniği kullanılmıştır. Yazında bu yöndeki çalışmalar daha çok büyük işletmelerde gerçekleştirilmiş dolayısıyla üretilen sonuçlar ve öneriler de bu yönde değer bulmuştur. Ancak bu çalışma KOBİ'lerde gerçekleşmesi dolayısıyla yazına özgün bir değer katabilir ve pratik uygulamaya yönelik yararlı fikirler sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özümseme Kapasitesi, İşletme Performansı, KOBİ'ler.

ABSTRACT: The absorptive capacity implies that businesses can realize the value of a new information, assimilate it and direct it towards business objectives. The absorptive capacity that enables businesses to grasp, absorb and use new information is considered as an effective factor on the performance of the business. At this point, in this study is sought an answer to the basic research question "Does the absorptive capacity of enterprises have an impact on business performance?" The study was carried out in the SMEs of Isparta-Burdur Region. 218 people working at executive level in related SMEs were reached. Questionnaire technique was used for the people concerned. In the literature, studies in this direction have been carried out mostly in large enterprises, so the results and suggestions produced have found value in this direction. However, this study can add an original value to the literature as it takes place in SMEs and is thought to offer useful ideas for practical application.

Key Words: Absorptive Capacity, Business Performance, SMEs.

EXTENDED ABSTRACT

Research Problem

This study has been investigated in SMEs in Isparta / Burdur Organized Industrial Zone and in small sectoral areas in terms of scale. In this sense, individuals in management level in SMEs of Isparta-Burdur organized industrial zone were included in the study. In this sense, the aim of the study is to measure the effect of the absorption capacity of businesses on business performance. The fact that this measurement is being investigated in the focus

* Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, mehmetkaplan@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1359-1028.

of SMEs makes the study unique and it is stated that it can transform the results into useful information in terms of strategic management in SMEs.

Research Questions

Depending on the purpose of the study, the main research question of the research is expressed as "Does the absorption capacity affect the business performance?" Depending on this basic research question, the effect of the absorption capacity of the enterprises on the business performance has been tried to be determined.

Literature Review

The concept of absorption capacity was firstly expressed in macroeconomic terms in business / business and economic environments, and Adler (1965) defined it as receiving and adapting information from the environment within a framework related to the economic performance of countries, and positioned it within an economic capability. On the other hand Cohen and Levinthal (1989: 569-596), first drew the subject to a micro field, in other words, to business literature, and then "to recognize the information about innovation coming from outside the business, to adopt this information in the business and to use it for commercialization, they defined it as the necessary organizational capacity" and included the concept in management literature (Cohen and Levinthal, 1990: 128). Absorption capacity assumes that, for businesses, absorbing / absorbing new information will create a more innovative and flexible organization, and those who benefit from new knowledge will perform better than other businesses. In other words, businesses with high absorption capacity will gain a competitive advantage over other businesses and increase their performance (Miles, 2016: 17).

Methodology

The research was carried out in a practical way. Questionnaire technique was used as data collection tool. The questionnaires were sent to them via online platforms after the permission negotiations with the managers and they were expected to be answered. The questionnaire includes the statements of the assimilation capacity scale and the business performance scale together with demographic information. In the second part, Flatten et al. (2011: 137-152), a scale consisting of 13 expressions and including the dimensions of the variable in the literature was used. It was calculated that the scale has high internal consistency with the value ($\alpha=0,88$) which developed by Flatten et al. (2011: 137-152). The scale, which was developed by Fraj-Andres et al. (2009: 263-286) consisting of 16 expressions, to measure business performance was used. The relevant scale consists of commercial, operational and financial performance dimensions. However, the research was carried out using only the financial dimension / testing. There are 5 statements in this section. It was calculated that the scale has a good level of internal consistency with ($\alpha = 0.76$).

Results and Conclusions

In this study, the effect of absorption capacity on business performance has been tried to be determined. As a result of the analysis of the data obtained in this research conducted for SMEs in Isparta / Burdur Organized Industrial Zone, it has been revealed that there is a positive and significant relationship between the absorption capacity and the business performance. Moreover, as a result of the explanatory factor analysis carried out in the literature of the absorption capacity, it was seen that each of the dimensions that were

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (73-86)

compatible with the literature was positive and statistically significant with business performance. Based on these results, theoretical, practical and managerial implications, limitations of the study and recommendations for future studies were evaluated. The results of this study contribute theoretically to SMEs. As a matter of fact, as emphasized in some studies in this direction (Flatten et al., 2011: 137; Gong et al., 2013: 443-445), it strengthens the capacity of SMEs to absorb flexible structures and contributes positively to business performance. The subject of absorption capacity is an important issue in terms of both strategic management literature and SMEs literature and practice, and the findings of this research contribute to the relevant literature and thus constitute a basis for future studies. From a practical point of view, the findings of this study provide guidance for SME managers and hence employees. For SME managers, the acquisition, adoption, transformation and use of information can increase the development and performance of the business by providing faster and more effective decision-making and implementation for the business. SME managers can develop a learning culture oriented to absorb information by establishing an information infrastructure among themselves with the absorption capacity. This culture increases the power of SME managers to make employees' talents more effective, increase their work quality, acquire knowledge more effectively, adopt it, transform it in terms of business practice, and use it in terms of business. Moreover, such a learning culture will enable the enterprise to gain competitive advantage by establishing an effective system for both managers and employees. As stated in the literature, the absorption capacity enables managers and employees to obtain and develop knowledge, encourage open innovation, facilitate organizational learning (Yasar, 2013: 88-100; Lichtenhaler, 2016: 664-676; Latukha and Veselova, 2019: 503-519) and more effectively manage strategic alliances, which are especially important for SMEs (Flatten et al., 2011: 137-152). The first limitation of this study is that it was designed as a quantitative research. Another limitation is that the questionnaire technique was used as a quantitative research technique. Since the capacity of perceiving, understanding and responding to the survey of SME managers participating in the study directly affects the results of the study, the study was limited depending on the relevant managers. In order to further strengthen the perception and understanding, first of all, pilot studies and improvements made by obtaining expert opinion were carried out to reduce this limitation of this study. However, conducting a study in this direction with qualitative methods for future studies, especially by using semi-structured interview technique technically, can contribute to the literature that will reveal the structure of the absorption capacity. Another limitation of the study is the sample limitation. The study was conducted only on SME managers. The fact that the work applied to the business owner, partners, general manager, department managers and assistant department managers as managers was limited to managers at this point created a limitation. However, the main reason for the study in this direction is that the managers in SMEs exhibit a more dominant feature over the enterprise. The inclusion of SME employees in future studies may be important in terms of absorption capacity. The last limitation of the study is geographical limitation. The research only was carried out only in Isparta / Burdur region and its results were limited to this region. Therefore, studies to be conducted in different geographies may produce more generalizable results.

1. GİRİŞ

Yaşadığımız zaman diliminde yaşanan değişim ve dönüşümler, hızını ve genişliğini yavaş yavaş ya da çok hızlı bir şekilde özümseyeceğimiz yapay zeka, robotik nesnelerin interneti, özerk taşıtlar, üç boyutlu yazıcılarla üretilmiş ürünler, yeni teknolojik desenlerle oluşturulmuş bilgi işleme mekanizmaları yeni/yenilikçi gelişmeler olarak iç-içe geçmiş, eş-zamanlı olmuş (Schwab, 2016: 9-11) ve işletmeleri hem etkilerken hem de onlar için katlanarak artan bir rekabet ortamında tehditlere/fırsatlara hızlı bir şekilde yanıt verebilen, çevik ve esnek çözümlü hareket tarzı olan bir işletme mimarisini mümkün kılmaktadır (Iansiti ve Lakhani, 2020: 27-28). Dahası bu işletme mimarisinin tehditlere yanıt verip fırsatları kendisi için inşa edecek bir yetenek geliştirmesi ve yeteneğini kendisiyle uyumlu bir üretkenliğe yönlterek dönüştürmesi ve yeni iş-birlikleriyle zenginleştirilmesi gerekmektedir (Papatya vd., 2018: 1355). Böyle bir rekabet ortamında işletme mimarisinin başarısını sürdürebilmesi için çevresinden adapte ettiği bilgiyi kullanabilmesi gerekmektedir. Özümseme kapasitesi yazında çeşitli ifadelerle anlatılmış olsa da “işletmelerin bilgiyi edinmesi, benimsemesi, dönüştürmesi ve kullanması” süreciyle özetlenmektedir (Zahra ve George, 2002: 185-203). Özümseme kapasitesi yüksek olan işletmeler, proaktif biçimde yeni bilgiyi araştırma ve özümseme eğiliminde olmaktadır. Dolayısıyla bu tarz işletmelerin performansları da sürekli artmakta ve gelişmektedir. Diğer taraftan özümseme kapasitesi düşük olan işletmeler, ancak performansları düştüğünde ve başarısızlık durumunda tepkisel olarak yeni bilgiyi ödünç alma eğilimine girmektedirler (Miles, 2016: 18; Lichtenhaler, 2016: 667-668).

Yazında özümseme kapasitesinin işletme performansını artırmasına ve böylelikle avantaj sağlayacağını ifade eden/vurgulayan araştırmalar yazında yer almaktadır (Flatten vd., 2011: 137-152; Gong vd., 2013: 443-482; Geylan ve Baraz, 2017: 55-74, Kale vd., 2019: 276-283; Sakarya vd. 2016; Çetin ve Fidan 2017; Zincir, 2018). Bu çalışma ise Isparta/Burdur Organize Sanayi Bölgesi’nde ve daha farklı/küçük sektörel alanlarda yapılmıştır. Dolayısıyla çalışma işletme ölçeği bakımından farklılaşmış ve KOBİ’lerde araştırılmıştır. Bu anlamda Isparta-Burdur Bölgesi KOBİ’lerinde yönetici düzeyinde bulunan bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın amacı işletmelerin sahip olduğu özümseme kapasitesinin işletme performansı üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu ölçümün KOBİ’ler odağında araştırılıyor olması çalışmayı özgün kılmakta ve sonuçları KOBİ’lerde stratejik yönetim açısından faydalı bilgilere dönüştürmeye olanak sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu noktada çalışmanın sonuçlarına bağlı olarak teorik, pratik ve yönetimsel çıkarımlar yapılmış ve öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve TEORİK DESTEKLERİ

Özümseme kapasitesi kavramı iş/işletmecilik ve ekonomik çevrelerde ilk olarak makro-ekonomik olarak ifade bulmuş ve Adler (1965) tarafından ülkelerin ekonomik performanslarıyla ilgili bir çerçevede çevreden bilgiyi alması ve uyarlayarak özümsemesi olarak nitelenerek, ekonomik bir yetenek olarak konumlandırılmıştır. Daha sonra Cohen ve Levinthal (1989: 569-596) ise konuyu önce genel bir değerlendirmeye mikro bir alana başka bir ifadeyle iş yazınına çekmişler, sonra ise “işletmeye dışarıdan gelen yeniliğe yönelik bilginin fark edilmesi, bu bilginin işletme içerisine alınarak benimsenmesi ve ticarileştirmek üzere kullanılması için gerekli olan örgütsel kapasite” olarak tanımlamışlar ve kavramı yönetim yazınına dahil etmişlerdir (Cohen ve Levinthal, 1990: 128). Özümseme kapasitesi işletmeler açısından yeni bilgiyi hazmetmenin/özümsemenin daha yenilikçi ve esnek bir örgüt yaratacağını ve yeni bilgiden fayda sağlayanların, diğer işletmelere nazaran üstün performans göstereceklerini varsaymaktadırlar. Başka bir ifade tarzıyla özümseme kapasitesi yüksek olan işletmeler diğer işletmelere göre rekabet avantajı elde edeceklerdir (Miles, 2016: 17).

Özümseme kapasitesi yazında yer alan farklı çalışmalarda da farklı şekillerde ele alınmıştır. Sözcülemi, öğrenme yeteneği (Lane vd., 2006: 833-863), sorun çözme süreci (Kim, 1998: 506-521), dönüştürme mekanizması (Murovec ve Prodan, 2008: 43-49) ve dinamik yetenek olarak (Zahra ve George, 2002: 187) açıklanmıştır. Yazında özümseme kapasitesinin atf oranı yüksek olan araştırmasında Zahra ve George (2002: 187) “dinamik bir örgütsel yetenek üretebilmek için örgütlerin bilgiyi elde ettiği, benimsediği/içselleştirdiği, dönüştürdüğü ve kullandığı rutin ve süreçler bütünü olarak” ifade etmişlerdir.

Araştırmaların teorik desteklerle daha nitelikli ve yönü belli/belirli olarak yazında ilişki ağını genişletebileceğini ve geçerliliğini artıran bir yapıda (Abend, 2008) olması amacıyla dinamik yetenekler, örgütsel öğrenme ve bilgi yönetimi teorileriyle destekler oluşturulmuştur. Bu destekler özümseme kapasitesinin geçmişteki deneyimleri özümseme, günceldeki iş yapış/yapılışları gerçekleştirme ve gelecekteki avantajlara odaklanmasında başarı sağlamaktadır (Easterby-Smith vd., 2008: 483-501). Özümseme kapasitesinin teorik destekleri aşağıdaki tabloda teorik destek ve desteğin anlamı şeklinde değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Özümseme Kapasitesi Teorik Destekleri

Teorik Destek	Anlamı
Dinamik Yetenekler	Yeteneklerin dinamikleşmesi işletmelerin rekabet avantajı kazanmasında etkin/etkili olan ve çevresel türbülansa başarı sağlayıcı yeni yetenekler yaratmayı mümkün kılan bir işleyiştir. Özümseme kapasitesi birinci düzeyde birbirini besleyen bir dinamik yetenektir.
Örgütsel Öğrenme	Örgütsel öğrenme işletmenin var olan bilgisinde artırma ve/veya azaltma yaparak bir düzenleme oluşturmaktadır. Böylelikle özümseme kapasitesinin var olabilmesi için gerekli olan işletmenin yeni bilgiler keşfetmesine olanak tanımaktadır.
Bilgi Yönetimi	Bilgi yönetimi işletmelerin başarısında rekabet avantajı yaratan bir yapısal sistem olarak nitelenmektedir. Özümseme kapasitesi yüksek olan işletmeler bilgiyi arayıp bulan ve yöneten işletmelerdir.

Kaynak: Kaplan vd. (2019)'den sadeleştirilerek alınmıştır.

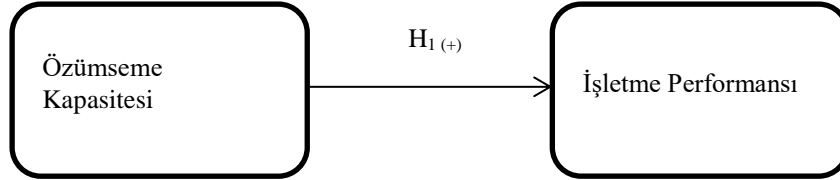
Özümseme kapasitesine göre işletmelerin yeni bilgiyi özümseyebilecek ve kullanabilecek alt yapıya sahip olması gerekmektedir. Başka bir ifade tarzıyla bilgi alt yapısı işletmelerin bilgiyi tam anlamıyla ele alıp kullanmaları açısından stratejik olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, bilgi alt yapısı olmayan işletmeler etkin bir şekilde bilgi elde etmeye çalışıp, bilgi elde etseler bile, kendileri için yeterince pozitif yönde kullanamamaktadırlar (Miles, 2016: 17). Aslında bu gerçek Schumpeter (1942: 82-85) tarafından bilgi alt yapısı geliştiremeyenler için “oyunun dışında kalanlar” olarak ifade bulmakta ve işletmenin yaratıcı yıkımıyla sonuçlanan bir durumu tasvir etmektedir. İşletmelerin bilgi alt yapısına sahip olması işletme için iki açıdan önemli olmaktadır. İlk olarak önceden yeni bilgi için özümseme kapasitesi oluşturma ya da özümseme kapasitesi inşa etme bir sonraki dönemde elde edilecek yeni bilgilerin özümsemesini kolaylaştırmaktadır. İkinci olarak ise bilgilerin başarılı bir şekilde kullanılması işletmenin yeni bilgiler için sürekli motive olmasını sağlamakta ve kendini geliştirmesine olanak sağlamaktadır (Miles, 2016: 18).

Özümseme kapasitesinin boyutları yazında çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Cohen ve Levinthal (1989: 575) fark etme, içselleştirme ve kullanma olarak özümseme kapasitesinin bilginin üzerine inşa etmişlerdir. Zahra ve George (2002: 185-203) ise ilgili boyutlara içselleştirme ve kullanma arasına dönüştürme boyutunu eklemeyerek, özümseme kapasitesinin boyutlarını dörde çıkarmışlardır. Dolayısıyla işletmeler özümseme kapasiteleriyle önce bilgiyi çevreden adapte ederek alıp içselleştiriyor ve dönüştürerek kendileri için kullanılabilir hale getirmektedirler (Zahra ve George, 2002: 185-203).

3. ARAŞTIRMANIN KURGUSU VE ÖNSAVLARI

Araştırmanın alan-yazın taramasında işletme mimarilerinin sahip oldukları özümseme kapasitelerinin çeşitli değişkenlerle ilişkili olduğu görülmüştür. Sözelimi, özümseme kapasitesi ile ilgili temel çalışmalardan biri olan Flatten vd. (2011: 137-152) özümseme kapasitesi ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi stratejik ittifakların başarısı bağlamında ele almışlardır. Bu çalışmanın sonucunda özümseme kapasitesinin işletme performansını etkilediği ve stratejik ittifakların bu etkiyi güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada çalışanların yaratıcılığı, risk oryantasyonu, işletme büyüklüğü ve işletme performansı ile özümseme kapasitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bilgi tabanlı çalışanlar üzerine yapılan bu çalışmada çalışan yaratıcılığının işletme performansını etkilediği ve bu etkide risk oryantasyonun, işletme büyüklüğünün ve özümseme kapasitesinin aracılık etkisinin olduğu ortaya çıkarılmıştır (Gong vd., 2013: 443-482). Özümseme kapasitesinin işletme performansı üzerine etkisinde stratejik çevikliğin aracı rolünün araştırıldığı çalışmada ise Türkiye'deki konaklama işletmeleri açısından pozitif etkinin ve aracılığın olduğu belirlenmiştir (Kale vd. 2019: 276-283). Latukha ve Veselova (2019: 503-519) araştırmalarında yetenek yönetimi, işletme performansı ve özümseme kapasitesi ilişkisini Çin'de ve Rusya'da yer alan 120 işletme örneği üzerinden incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda etkin olarak geliştirilmiş bir yetenek yönetimi sisteminin işletme performansını ve özümseme kapasitesini olumlu etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Bilgi teknolojisi yeteneklerinin işletme performansına etkisinde özümseme kapasitesi ve çevikliğin aracı rolünün araştırıldığı çalışmada ise özümseme kapasitesinin işletme performansını artırmasında aracı rolü olduğu sonucu çıkmıştır (Liu vd., 2013: 1452-1462). Özümseme kapasitesi ile girişimcilik oryantasyonun işletme performansını üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda da pozitif sonuçlar ortaya çıkmıştır (Wates vd., 2013: 622-633; Patel vd., 2015: 1739-1749). Başka bir çalışmada ise Zahra ve Hayton (2008: 195-220) uluslararası girişimciliğin işletme performansı üzerine etkisinde özümseme kapasitesinin düzenleyici etki yaptığını belirtmişlerdir.

Bu çalışma Isparta/Burdur Organize Sanayi Bölgesi'nde ve küçük sektörel alanlarda ölçek bakımından farklılaşarak KOBİ'lerde araştırılmıştır. Bu anlamda Isparta-Burdur organize sanayi bölgesi KOBİ'lerinde yönetici düzeyinde bulunan bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu anlamda çalışmanın amacı işletmelerin sahip olduğu özümseme kapasitesinin işletme performansı üzerindeki etkisini ölçmektir. Bu ölçümün KOBİ'ler odağında araştırılıyor olması çalışmayı özgün kılmakta ve sonuçları KOBİ'lerde stratejik yönetim açısından faydalı bilgilere dönüştürmeye olanak sağlayabileceği ifade edilmektedir. "Özümseme kapasitesi işletme performansını etkilemekte midir?" sorusuna yanıt aranan araştırmada, araştırmanın kurgusu şekildeki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Kurgusu

H₁: Özümseme kapasitesi ile işletme performansı üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırma metodolojisi kısmında bu çalışmanın öncelikli olarak araştırma çerçevesi ortaya konacaktır. Araştırma çerçevesinin içinde ise tanımlayıcı istatistik özümseme kapasitesi ölçeği keşfedici faktör analizi ve çoklu regresyon analizi kısımları yer alacaktır.

4.1. Araştırma Çerçevesi

Araştırma uygulamalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anketler yöneticilerle yapılan izin görüşmeleri sonrasında çevrimiçi platformlarla kendilerine gönderilmiş ve yanıtlamaları beklenmiştir. Anket formu demografik bilgilerle beraber özümseme kapasitesi ölçeği ve işletme performansı ölçeğinin ifadelerini içermektedir. İlk bölümde tanımlayıcı istatistik belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Flatten vd. (2011: 137-152) tarafından geliştirilen ve 13 ifadeden oluşan ve değişkenin yazındaki boyutlarını tam olarak içeren ölçek kullanılmıştır. Flatten vd. (2011: 137-152)'in geliştirdiği ölçeğin ($\alpha=0,88$) değeri ile yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu hesaplanmıştır. İşletme performansını ölçmeye yönelik Fraj-Andres vd. (2009: 263-286) tarafından geliştirilen ve 16 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. İlgili ölçek ticari, operasyonel ve finansal performans boyutlarından oluşmaktadır. Ancak araştırma sadece finansal boyut kullanılarak/test edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda 5 ifade yer almaktadır. Ölçeğin ($\alpha=0,76$) ile iyi düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu hesaplanmıştır. İlgili ölçeklerdeki ifadeler “1. Kesinlikle katılmıyorum” ifadesiyle başlamakta ve “5. Kesinlikle katılıyorum” ifadesi aralığında değişen tipteki ölçektir.

Çalışmanın anakütlesini, Isparta/Burdur Bölgesi'nde yer alan KOBİ'ler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise kolayda erişim sağlanan ilgili faaliyet bölgesinden basit tesadüfi yöntemle belirlenmiş olan işletme yöneticileridir. Bu doğrultuda, ilgili organize sanayi bölgesinde çalışan yöneticilere anket dağıtılmış ve 218 tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma metodolojisi çalışmalarında önerildiği şekliyle on kat kuralının işlediği görülmüştür (Hair vd., 2016).

Çalışmada yöneticilere gerçekleştirilen anketin yüzeysel geçerliliği için ilgili araştırma bölgesinden, farklı bir bölgeden ve üniversiteden 5 kişilik bir uzman

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (73-86)

görüşü alınmıştır. Araştırma bölgesinde 30 bireyle bir pilot çalışma yapılmış ve buna bağlı veri analizi sonucunda gerekli yapılandırmalar yapılarak anket son halini almıştır.

4.1.1. Tanımlayıcı İstatistik

Çalışmanın anketlerini yanıtlayan yöneticilerin tanımlayıcı istatistik bilgilerini içeren demografik bulguları tabloda görülmektedir. Tablodaki analiz ve değerlendirmeye göre; anketi yanıtlayan yöneticilerin cinsiyet dağılımının yüksek oranda erkek olduğu, medeni durum açısından yüksek oranda evli oldukları; eğitimlerinin üniversite öncesi oldukları ve yönettikleri işletmelerinde 10-15 yıldır çalıştıkları görülmüştür. İlgili yöneticiler işletmede üst düzey nitelikte çalışmaktadır.

Tablo 2: Demografik Bulgular

		Frekans	Oran (%)
Cinsiyetiniz	Erkek	201	92.20
	Kadın	16	7.34
	Cevapsız	1	.04
	Toplam	218	100
Medeni Durum	Evli	191	87.61
	Bekar	21	9.63
	Cevapsız	6	2.75
	Toplam	218	100
Yaşınız	18-24 arası	1	.04
	25-34 arası	15	6.88
	35-49 arası	97	44.50
	50-60 arası	85	38.99
	61-70 arası	19	8.72
	Cevapsız	2	.04
Toplam	218	100	
Eğitim Düzeyi	İlkokul	11	5.05
	Ortaokul	32	14.68
	Lise	79	36.24
	Önlisans	70	32.11
	Lisans	10	4.59
	Yüksek Lisans	5	2.29
	Doktora	1	.04
	Cevapsız	1	.04
Toplam	218	100	
İşletmede Çalışılan Yıl	1-3 yıl	42	19.27
	4-6 yıl	38	17.43
	7-9 yıl	50	22.94
	10-15 yıl	51	23.39
	16-20 yıl	32	14.68
	Cevapsız	5	2.29
	Toplam	218	100
Konum	İşletme Sahibi	48	22.02
	Ortak	48	22.02
	Genel Müdür	81	37.16
	Bölüm Yöneticisi	30	13.76
	Bölüm Yöneticisi Yard.	11	5.05
	Toplam	218	100

4.1.2. Özümseme Kapasitesi Ölçeği Keşfedici Faktör Analizi

Keşfedici faktör analizi, veri setinin küçültülerek daha kolay anlaşılmasına olanak tanıyan bir analizdir. Böylelikle keşfedici faktör analizi sayesinde boyutlar arası ilişkiler daha net olarak ortaya konulmuş olmaktadır (İslamoğlu ve Alnaçık, 2014: 395). “Keşfedici faktör analizi” yapılan ölçeğin “Kaiser-Meyer-Olkin” değeri (,818) şeklinde hesaplanmıştır. Daha sonra ise “Bartlett’s Test of Sphericity” değeri anlamlı olarak bulunmuştur. Keşfedici analiz “promax” tekniğine bağlı olarak “maksimum olabilirlik” odaklı gerçekleştirilmiştir. Alan-yazında önerilen (Hair vd., 2016: 115-118) şekliyle gerçekleştirilmiştir. İlgili analizin sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3: Özümseme Kapasitesi Keşfedici Faktör Analizi

No	Değişken İfadesi	Ortalama	Standart Sapma
EDİ 1	İşletme içinde iş yapış/yapılışa uygun olarak belirli aralıklarla veri elde edilmektedir.	3,61	,911
EDİ 2	İşgörenler iş yapış/yapılışa yönelik verileri kullanmaları konusunda desteklenmektedir.	3,48	,881
EDİ 3	İşgörenlerden iş yapış/yapılış dışındaki verileri de izlemeleri beklenmektedir.	3,41	,961
BEN 4	İşgörenler arasında sürekli olarak yeni fikirler paylaşılmaktadır.	4,21	,917
BEN 5	İşgörenler problemlerin ortadan kaldırılmasında departmanlar arası yardımlaşmayı önemsemektedirler.	4,27	,784
BEN 6	Herhangi bir departman bir veriye eriştiğinde hızlı bir şekilde diğer departmanlarla paylaşmaktadır.	4,31	,884
BEN 7	Sektördeki ilerlemeler, problemlerin ortada kaldırılması ve elde edilen başarılar belirli aralıklarla işgörenlerle paylaşılmaktadır.	3,41	,789
DON 8	İşgörenler ilk defa ortaya çıkan verileri içselleştirmekte ve zamanında işlerine yönlendirmektedirler.	3,80	,891
DON 9	İşgörenlerimiz kurum içindeki ve dışındaki verileri etkin hale getirmektedirler.	3,74	,865
DON 10	İşgörenlerimiz öğrendikleri verileri işlerine yönlendirmektedirler.	3,75	,813
KUL 11	Kurumumuzda işgörenlerimizin iş modeli geliştirmeleri desteklenmektedir.	4,11	,924
KUL 12	Kurumumuzda kullanılan teknoloji belirli aralıklarla değerlendirilmekte ve yeniliklerle uyumlaştırılmaktadır.	4,41	,845
KUL 13	Kurumumuzda yeni teknolojilerin uyumlu hale getirilmesiyle daha etkin çalışılmaktadır.	4,21	,969

Keşfedici faktör analizi, yazında olduğu gibi özümseme kapasitesinin dört boyutta incelenebileceğini göstermiştir. Bu boyutlar edinim, içselleştirme, dönüştürme ve kullanım olarak yazındaki gibi ifadeleştirilmiştir. Birinci boyut “4,02 değerli özdeğere sahip olmakta ve açıklanan toplam varyansın %23,02’sini temsil etmektedir.” İkinci boyut ise “3,36 özdeğere sahiptir ve açıklanan toplam varyansın %22,41’ini temsil etmektedir.” Üçüncü boyut “3,31 özdeğere sahiptir ve açıklanan toplam varyansın %22,04’ünü temsil etmektedir.” Dördüncü boyut ise “3,01 özdeğere sahiptir ve açıklanan varyansın %20,01’ini temsil etmektedir.” Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü boyutlar “toplam varyansın %92,48’ini temsil etmektedir.”

4.1.3. Çoklu Regresyon Analizi

Değişkenler arasındaki etkiyi belirlemek amacıyla yapılan “doğrusal regresyon analizi” sonucunda “özümseme kapasitesinin işletme performansını anlamlı bir şekilde” açıkladığı görülmüştür. Regresyon analizi sonucuna göre birinci değişkenin birinci boyutunun ikinci değişkenle “(Beta=,422) güçlü ve anlamlı ($p<0,05$) ilişkiye” sahiptir.

Birinci değişkenin ikinci boyutunun ikinci değişkenle “(Beta=0,433) güçlü ve anlamlı ($p<0,05$) ilişkisi” vardır. Birinci değişkenin üçüncü boyutunun ikinci değişkenle “(Beta=0,412) güçlü ve anlamlı ($p<0,05$) ilişkiye” sahiptir. Birinci değişkenin dördüncü boyutunun ikinci değişkenle “(Beta=0,421) güçlü ve anlamlı ($p<0,05$) ilişkisi” vardır. Özümseme kapasitesinin “tüm boyutları itibarıyla işletme performansı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.”

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada özümseme kapasitesinin işletme performansına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Isparta/Burdur Organize Sanayi Bölgesi’nde yer alan KOBİ’lere yönelik yapılan bu araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda özümseme kapasitesi ile işletme performansı arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu ortaya konmuştur. Dahası özümseme kapasitesinin yazında yer alan ve bu çalışmada gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonucunda da yazınla uyumlu çıkan boyutların her birinin işletme performansı ile pozitif ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara bağlı olarak teorik, pratik ve yönetsel çıkarımlar ile çalışmanın sınırlılıkları ve gelecek çalışmalar için öneriler kısmı değerlendirilmiştir.

5.1. Teorik, Pratik ve Yönetimsel Çıkarımlar

Bu çalışmanın sonuçları KOBİ’ler açısından teorik anlamda katkı sağlamaktadır. Nitekim bu yöndeki bazı çalışmalarda da vurgulandığı gibi (Flatten vd., 2011: 137; Gong vd., 2013: 443-445) KOBİ’lerin esnek yapıları özümseme kapasitesini güçlendirmekte ve işletme performansına olumlu yönde katkıda bulunmaktadır. Özümseme kapasitesi konusu hem stratejik yönetim yazını hem de KOBİ’ler yazını ve pratiği açısından önemli bir konudur ve bu araştırmanın bulguları ilgili yazına katkıda bulunmakta dolayısıyla gelecek çalışmalar için bir temel teşkil etmektedir.

Pratik açıdan bakıldığında ise bu çalışmanın bulguları KOBİ yöneticilerine ve dolayısıyla çalışanlarına yol gösterici niteliktedir. KOBİ yöneticileri açısından bilginin edinimi, benimsenmesi, dönüştürülmesi ve kullanımı işletme için daha hızlı ve etkin bir karar alma ve uygulama sağlayarak işletmenin gelişimini ve performansını artırabilir. KOBİ yöneticileri özümseme kapasitesi ile kendi aralarında bilgi alt yapısı kurarak bilgiyi özümsemeye yönelik bir öğrenme kültürü geliştirebilirler. Bu kültür KOBİ yöneticilerinin çalışanların yeteneklerini daha etkin

hale getirmesini, çalışma kalitesini artırmalarını, bilgiyi daha etkin bir şekilde edinerek, benimseyerek, işletme pratiği açısından dönüştürerek, işletme açısından kullanma güçlerini artırmaktadır. Dahası, böyle bir öğrenme kültürü hem yöneticiler hem çalışanları açısından etkin bir sistem kurarak işletmenin rekabet avantajı elde etmesini sağlayacaktır. Yazında da belirtildiği gibi özümseme kapasitesi yöneticilerin ve çalışanların bilgiyi elde etmelerine ve geliştirmelerine, birbirlerine açık inovasyonu teşvik etmelerine, örgütsel öğrenmeyi kolaylaştırmalarına (Yasar, 2013: 88-100; Lichtenenthaler, 2016: 664-676; Latukha ve Veselova, 2019: 503-519) ve özellikle KOBİ'ler için önemli olan stratejik ittifakları daha etkin yönetmelerine neden olabilmektedir (Flatten vd., 2011: 137-152).

5.2. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Gelecekteki Çalışmalar İçin Öneriler

Bu çalışmanın öncelikle sınırı nicel bir araştırma olarak tasarlanmış olmasıdır. Nicel araştırma tekniği olarak da anket tekniğinin kullanılmış olması da bir başka sınırlılıktır. Araştırmaya katılan KOBİ yöneticilerinin anketi algılama, anlama ve yanıt üretme kapasiteleri çalışmanın sonuçlarına doğrudan etki ettiği için ilgili yöneticilere bağlı olarak çalışma sınırlı kalmıştır. Algıyı ve anlamayı daha da güçlendirmek için öncelikle pilot çalışma yapılması ve uzman görüşü alınarak yapılan iyileştirmeler bu çalışmanın bu sınırlılığını azaltmaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yönde bir çalışmanın gelecek çalışmalar için nitel yöntemlerle de yapılması özellikle teknik olarak yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak özümseme kapasitesinin yapısını ortaya çıkaracak araştırmalar yazına katkı sunabilir.

Çalışmanın bir başka sınırlılığı ise örneklem sınırlılığıdır. Çalışma sadece KOBİ yöneticileri üzerine gerçekleştirilmiştir. Yönetici olarak işletme sahibi, ortakları, genel müdür, bölüm yöneticileri ve bölüm yöneticileri yardımcılara uygulanan çalışma bu noktada yöneticilerle sınırlı tutulmuş olması bir sınırlılık oluşturmuştur. Ancak çalışmanın bu yönde yapılmasının ana nedeni KOBİ'lerdeki yöneticilerin işletme geneline daha hâkim bir özellik sergilemesidir. Gelecekteki çalışmalarda KOBİ çalışanlarının da araştırmaya dahil edilmesi özümseme kapasite açısından önemli olabilir.

Çalışmanın son sınırlılığı ise coğrafi sınırlılıktır. Araştırma sadece Isparta/Burdur bölgesinde gerçekleşmiş ve sonuçları sadece bu bölgeyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla farklı coğrafyada yapılacak çalışmalar daha genellenebilir sonuçlar üretebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abend, G. (2008). The Meaning of Theory. *Sociological Theory*, 26, 173–199.
Adler, J. H. (1965). *Absorptive Capacity: The Concept and its Determinants*, Washington DC: Brookings Institution.
Cohen, W. M. ve Levinthal, D. A. (1989), Innovation and Learning: The Two Faces of R&D. *The Economic Journal*, 99(397), 569-596.

- Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
2021 Cilt 23 Özel Sayı: IERFM (73-86)
- Cohen, W. M. ve Levinthal, D. A. (1990). Absorptive Capacity: A New Perspective On Learning and Innovation. *Administrative science quarterly*, 128-152.
- Çetin, S. ve Fidan, Y. (2017). İnsan Sermayesi Özümseme Kapasitesi ve Yenilik Performansı İlişkisi, *BMIJ*, 5(4), 1-22.
- Easterby-Smith, M., Graca, M., Antonacopoulou, E. ve Ferdinand, J. (2008). Absorptive Capacity: A Process Perspective. *Management Learning*, 39(5), 483-501.
- Flatten, T. C., Engelen, A., Zahra, S. A. ve Brettel, M. (2011). A Measure of Absorptive Capacity: Scale Development and Validation. *European Management Journal*, 29(2), 98-116.
- Flatten, T. C., Greve, G. I. ve Brettel, M. (2011). Absorptive Capacity and Firm Performance in Smes: The Mediating Influence of Strategic Alliances. *European Management Review*, 8(3), 137-152.
- Fraj-Andres, E., Martinez-Salinas, E. ve Matute-Vallejo, J. (2009). A Multidimensional Approach to The Influence of Environmental Marketing and Orientation On The Firm's Organizational Performance. *Journal of Business Ethics*, 88(2), 263-286.
- Geylan, A. ve Baraz, A. B. (2017). İşletmelerde Özümseme Kapasitesi ile İşletme Performansı İlişkisi: ESO Araştırması. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 55-74.
- Gong, Y., Zhou, J. ve Chang, S. (2013). Core Knowledge Employee Creativity and Firm Performance: The Moderating Role of Riskiness Orientation, Firm Size, and Realized Absorptive Capacity. *Personnel Psychology*, 66(2), 443-482.
- Hair, J. (2016). F., Black, W., C., Babin, BJ, Anderson, R.E. (2010.). *Multivariate Data Analysis*.
- Iansiti, M. ve Lakhani, K. R. (2020). *Yapay Zeka Çağında Rekabet Algoritmalarının ve Ağların Yönettiği Bir Dünyada Strateji ve Liderlik*, İstanbul: Optimist Yayınları.
- İslamoğlu, H. ve Alınçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kale, E., Aknar, A. ve Başar, Ö. (2019). Absorptive Capacity and Firm Performance: The Mediating Role of Strategic Agility. *International Journal of Hospitality Management*, 78, 276-283.
- Kaplan, M., Çelik, A. ve Kaplan, B. T. (2019). Özümseme Kapasitesinin Yenilik Performansı Üzerine Etkisi Konya Otomotiv Yan Sanayi İş Kümesi Üzerine Bir Araştırma. *Presented at the 18. Uluslararası İşletmecilik Kongresi*, Osmaniye.
- Kim, L. (1998). Crisis Construction and Organizational Learning: Capability Building in Catching-Up at Hyundai Motor. *Organization Science*, 9(4), 506-521.
- Lane, P. J., Koka, B. R. ve Pathak, S. (2006). The Reification of Absorptive Capacity: A Critical Review and Rejuvenation of The Construct. *Academy of Management Review*, 31(4), 833-863.
- Latukha, M. ve Veselova, A. (2019). Talent Management, Absorptive Capacity, and Firm Performance: Does It Work in China And Russia?. *Human Resource Management*, 58(5), 503-519.

- Lichtenthaler, U. (2016). Absorptive Capacity and Firm Performance: An Integrative Framework of Benefits and Downsides. *Technology Analysis & Strategic Management*, 28(6), 664-676.
- Liu, H., Ke, W., Wei, K. K. ve Hua, Z. (2013). The Impact of IT Capabilities on Firm Performance: The Mediating Roles of Absorptive Capacity and Supply Chain Agility. *Decision Support Systems*, 54(3), 1452-1462.
- Miles, J. A. (2016). Özümseme Kapasitesi Kuramı. *Yönetim ve Organizasyon Kuramları*. (Çeviri Edi. Mustafa Polat ve Korhan Arun-Çevirmen: Melih Altay). (ss. 17-23). Ankara: Nobel Kitap.
- Murovec, N., ve Prodan, I. (2008). The Influence of Organizational Absorptive Capacity on Product and Process Innovation. *Organizacija*, 41(2), 43-49.
- Papatya, N., Papatya, G. ve Hamşioğlu, A. B. (2018). Dinamik Kaynak Tabanlı Yeteneklerin Sürdürülebilir İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi Ankara İli İmalat İşletmelerinde Bir Uygulama. *Business Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1354-1378.
- Patel, P. C., Kohtamäki, M., Parida, V. ve Wincent, J. (2015). Entrepreneurial Orientation-As-Experimentation and Firm Performance: The Enabling Role of Absorptive Capacity. *Strategic Management Journal*, 36(11), 1739-1749.
- Rigby, D. K. (2020). Çeviklik: Oyuna Girmenin ve Oyunda Kalmanın Rolü. *Dijital Dönüşüm Çeviklik*, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Sakarya, F., Kılıç, A., ve Eren, H. (2016). Firmalarda Özümseme Kapasitesini Etkileyen Faktörler: Teknopark Firmaları Örneği. *Social Sciences*, 11(4), 288-311.
- Schumpeter, J. (1942). Creative Destruction. *Capitalism, Socialism and Democracy*, 825, 82-85.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Wales, W. J., Parida, V. ve Patel, P. C. (2013). Too Much of A Good Thing? Absorptive Capacity, Firm Performance, and The Moderating Role of Entrepreneurial Orientation. *Strategic Management Journal*, 34(5), 622-633.
- Yaşar, M. (2013). Imported Capital Input, Absorptive Capacity, and Firm Performance: Evidence From Firm-Level Data. *Economic Inquiry*, 51(1), 88-100.
- Zahra, S. A. ve George, G. (2002). Absorptive Capacity: A Review, Reconceptualization, and Extension. *Academy of Management Review*, 27(2), 185-203.
- Zahra, S. A. ve Hayton, J. C. (2008). The Effect of International Venturing on Firm Performance: The Moderating Influence of Absorptive Capacity. *Journal of Business Venturing*, 23(2), 195-220.
- Zincir, O. (2018). Özümseme Kapasitesi ve Kavramsallaştırması: 1990-2017 Döneminde Yayınlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme. 26. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, KATÜ İİBF, (10-12 Mayıs), 631-643.

**KIRSAL ALANDAKİ KADINLARIN GİRİŞİMCİ NİTELİKLERİNİN VE
GİRİŞİMCİLİK BECERİLERİNİN BELİRLENMESİ:
KONYA İLİ ARAŞTIRMASI¹**

*DETERMINATION OF ENTREPRENEUR QUALIFICATIONS AND
ENTREPRENEURSHIP SKILLS OF WOMEN IN THE RURAL AREA:
A RESEARCH PROVINCE KONYA*

Merve BOZDEMİR*, Bülent GÜLÇUBUK, Zeki BAYRAMOĞLU*****

*Geliş Tarihi: 31.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ÖZ: Kalkınma sürecinin başarılı olabilmesi için beşeri sermayenin yarısını oluşturan kadınların işgücü piyasalarına aktif katılımının sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Toplum oluşturulan bireylerin beklentileri, sahip oldukları bireysel nitelikleri ve becerileri işin başarıya ulaşmasını sağlarken kalkınma sürecini de doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle kırsalda önemli bir işgücü potansiyeline sahip olan kadınların girişimci niteliklerinin ve girişimcilik becerilerinin tespit edilmesi amacıyla bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Amaca yönelik olarak gerçekleştirilen çalışma kapsamında kırsalda yaşayan 106 kadınıla görüşülmüştür. Kadınların girişimci nitelikleri ve girişimcilik becerileri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada; girişimcilik becerilerinin bireysel nitelikleri açıklamadaki başarısı %50,90 olarak tespit edilmiştir. Bireysel nitelikleri temsil eden faktörler arasında girişimcilik faaliyetlerinin gerçekleştirmelerini engelleyen en önemli faktör “sosyal kontrol odağı” olarak belirlenmiştir. Sosyal kontrol odağı; kadınların kadercı yapısını ortaya çıkarmakta ve girişimciliğin eyleme dönüşmesini engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: işgücü, kadın, kadın emeği, kadın girişimciliği, kalkınma, kırsal alan.

ABSTRACT: There is a need ensuring active participation of women, who compose half the human capital with their roles to have successful development period. The expectations of the individuals who compose the society, their individual qualifications and skills will ensure the success of the business and directly affect the development process. For this reason, this study was carried out to determine the entrepreneurial qualifications and entrepreneurship skills of women who have a significant labor force potential in the countryside. 106 women living in rural areas were interviewed in the purposeful study. The relationship between women's entrepreneurial qualification and entrepreneurial skills was examined in this study in which the success of entrepreneurship skills in explaining individual qualification was

¹ Bu çalışma Uluslararası Katılımlı Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi (IERFM)'nde 16 Ekim 2020 tarihinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* mbozdemir.akademi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5323-2265.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, bgulcubuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7461-1133.

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, zbayramoglu@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3258-3848.

determined as 50.90%. The most important factor that prevents performing entrepreneurship activities was determined as “social control focus” among the factors representing individual qualifications. Social control focus reveals the women's fatalist structure and prevents entrepreneurship from turning into action.

Key Words: labor, woman, women's labor, women's entrepreneurship, development, rural area.

EXTENDED ABSTRACT

Various roles and tasks have been attributed to women, who make up half of the world's population, throughout history. Women who are an important part of social and economic life; After the industrial revolution, they gradually began to gain economic independence and operate in the labor market. Despite this, most of the participation of women in the labor market in the agricultural production process was not considered to be actually working, agricultural activities were regarded as traditional roles and duties depending on women's gender, and agricultural women's labor was neglected by considering them as mandatory jobs. Although the division of labor brought about by gender-based roles and duties is at different levels in each society; giving birth and raising children, doing housework, being involved in economic life within the limits allowed by their spouses; Physiologically and sociologically, it is adopted as the basic duty of women. Taking an active place in the labor market and gaining sectoral income is generally accepted as the duty of men. However, it is necessary to increase the participation of women in social and economic life in order to ensure rural development, to use resources effectively and efficiently, to ensure the sustainability of local resources, to keep the population in rural areas and to increase the diversity of work for promotion, and to create social living areas in rural areas. It is necessary to know the qualifications and skill levels of the individuals in order to achieve the goals determined in the rural area and to make the plans that will ensure the correct use of the resources transferred to the field. For this reason, this study was carried out to determine the entrepreneurial qualities and entrepreneurial skills of women who have an important workforce potential in rural areas. 106 women living in rural areas were interviewed within the scope of this purpose-based study. A five-point Likert scale was prepared to measure the individual qualities and entrepreneurship skills of women entrepreneurs in rural areas. The decision criteria, which are listed from 1 to 5 in the scale, are scored according to their importance. Parameters were created based on the variables prepared by Koh (1996) in the selection of parameters to be used in determining the entrepreneur's individual qualities. Six sub-categories were created to determine the factors for determining entrepreneurial individual qualities. The entrepreneurship score was determined by taking the average of the entrepreneurial qualifications determined for each woman and the entrepreneurship levels of the rural women were determined. The same method was applied for entrepreneurship skills and the parameters created by Ağızan (2018a) were taken as basis. The multivariate linear regression analysis method was used to determine the relationship between entrepreneurial level and entrepreneur skills. According to the result, the general average of the entrepreneur's individual qualifications score was determined as 3.60, and the social locus of control factor received 3.32 points. The external social locus of control emerges as a result of the inability to take control of one's own life

and not attempt to change existing conditions. The main reason for this situation stems from the fatalistic point of view of the women included in the study. In addition, women's unpaid agricultural worker status, lack of economic freedom and current cultural structure; It prevents women from making decisions about their jobs, being able to fight against all predictable risks and adopting innovative ideas and implementing these ideas. The success of entrepreneurship skills in explaining individual qualities was determined as 50.90%. Among the factors representing individual qualities, the most important factor that prevents entrepreneurial activities from being carried out has been determined as the "social locus of control". Social locus of control; reveals the fatalistic nature of women and prevents entrepreneurship from turning into action. Making use of the results, suggestions were made for the activities necessary to dynamism the participation of women in the labor force in rural areas. Working together of the women involved in the project in the activities carried out; This has led them to express that they feel more secure and that collaborative work areas are more beneficial for them. For this reason, an association, foundation or cooperative to be established for women's activities in rural areas will make women feel safe and comfortable and facilitate their participation in economic life.

1. GİRİŞ

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlara tarih boyunca çeşitli roller ve görevler atfedilmiştir. Sosyal ve ekonomik hayatın önemli bir parçası olan kadınlar; sanayi devriminden sonra kademeli olarak ekonomik bağımsızlık kazanmaya ve işgücü piyasalarında faaliyet göstermeye başlamışlardır (Öneren, Çiftçi ve Özder, 2014). Türkiye’de ilk defa 1950’lerde formel istihdam alanlarıyla tanışan kadınlar toplumdaki değişim ve gelişmeler sonucunda; eğitim imkânlarına sahip olmaya, iş hayatına karşı bilinçlenmeye ve çeşitli sektörlere yönelik istihdam talebinde bulunmaya başlamışlardır (Göküş, Özdemiray ve Göksel, 2013). Kadınlar sanayileşme ve kentleşme sürecine bağlı olarak önce atölyelerde daha sonra fabrika niteliğindeki kuruluşlarda ücretli yaşam içerisinde yer almaya başlamış olsalar da; küçük üreticiliğin egemen olduğu ve ücretli emek kavramına uygun altyapıyı oluşturamayan tarım sektöründe çok daha uzun zaman içerisinde faaliyet göstermişlerdir (Makal, 2010). Ancak tarımsal üretim sürecinde kadınların işgücü piyasalarına katılımlarının büyük kısmı fiili olarak çalışma kabul edilmemiş, tarımsal faaliyetler kadınların cinsiyetlerine bağlı geleneksel rol ve görevler olarak kabul edilerek, zorunlu işler olarak değerlendirilmişlerdir (Gülçubuk, Şengül, Aluftekin, Kızılaslan, Kılıç, 2005). Cinsiyete dayalı rol ve görevlerin getirdiği işbölümü her toplumda farklı düzeyde olmasına rağmen; çocuk doğurmak ve büyütme, ev işlerini yapmak, eşlerinin izin verdikleri sınırlılıklar dâhilinde ekonomik hayata dâhil olmak; fizyolojik ve sosyolojik açıdan kadının temel görevi olarak benimsenmiştir. İşgücü piyasalarında aktif yer almak, sektörel kazanç elde etmek ise genellikle erkeğin görevi olarak kabul edilmiştir (Özer ve Biçeli, 2003-2004).

Ekonomik ve sosyal hayata hâkim olan ataerkil yapı, toplumsal yapı içerisinde erkek egemenliğini ön plana çıkararak cinsiyet ayrımcılığına sebep olmuştur. Bu nedenle diğer sektörlerde olduğu gibi tarımda da kadın, kadın emeği, kadın girişimciliği ve kadın girişimleri geri planda kalmıştır. Kadınların işgücü piyasalarında çok yönlü ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya olmaları; genellikle kendi seçimleri ve bireysel niteliklerinden değil, toplumsal ve kültürel yapının neden olduğu cinsiyetçi bakış açısı, eğitim yetersizliği ve mevcut kurumsal engellerden kaynaklanmaktadır (Çelik Uğuz ve Topbaş, 2016). Kadın işgücünün kısıtlanmasına neden olan toplumsal ve kültürel yapıdaki bağlayıcı unsurların giderilmesi; kadınların hem ekonomik hem de sosyal hayata katılımını artıracaktır. Kadınların ekonomiye katılımının artması; toplumsal hayatın reorganizasyonunu sağlayacak, ekonomik büyüme ve kalkınmaya hız kazandıracaktır. Bu sürece dâhil olmak için kadınların bireysel nitelikleriyle girişimcilik becerilerinin belirlenmesine, kırsal alanda kadınların belirlenen özelliklerine uygun iş çeşitlerinin planlanmasına ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlere ihtiyaç duyulmaktadır.

1.1. Girişimci ve Girişimci Nitelikleri

Girişimci; var olan fırsatları keşfeden, seçen, yorumlayan, üretim faktörlerini örgütlenme ve yönetme yeteneğine sahip olan, işe dair kabul edilebilir düzeydeki risklerin tamamını üstlenen, belirsiz bir zamanda yeniliği oluşturma isteğini ve yeteneğini ortaya koyan kişidir (Hisrich ve Peters, 1995; Müftüoğlu ve Durukan, 2004; Ferrante, 2005). Bir işgücü kaynağını diğerlerinden ayıran, o kişinin sahip olduğu girişimcilik yeteneğidir. Girişimcinin yeteneklerine yön veren; risk alma eğilimi, yenilikçilik, başarı ihtiyacı, sosyal kontrol odağı, belirsizlik toleransı ve kendine güven gibi temel faktörler girişimci bireysel niteliklerini oluşturmaktadır (Koh, 1996).

Risk alma eğilimi; kişinin, bir durum için hangi koşullarda, nerede ve nasıl gerçekleşeceğini bilmeden, olasılıklar üzerinden tahminde bulunarak karar vermesini ifade eder (Wakkee, Elfring, Monaghan, 2010). Risk unsurunun olmaması durumunda işgücünün tamamı için benzer koşullar var olacak ve girişimcinin bireysel nitelikleri girişimin gerçekleştirilmesi açısından atıl kalacaktır. Bu nedenle risk alma eğilimi işgücü için fark yaratan unsurlardan biridir.

Yenilikçilik; Schumpeter (1934) ve Mitton (1989)'a göre girişimcilik faaliyetlerinin odak noktasıdır. Yenilikçilik; mevcut fakat daha önce farkına varılmamış olanı ortaya çıkararak, yaratıcı ve stratejik özellikte bir bireysel faktördür. Girişimci; mevcut kaynakları değerlendirerek veya onları katma değerli ürünlere dönüştürerek, yeni ürünler ve istihdam olanakları yaratma özelliği taşıyan yenilikçi yaklaşımlara sahiptir (Rahman ve Lian, 2011).

Başarı ihtiyacı; girişimcinin yeni bir girişimde bulunma performansını belirleyen, girişimcinin hedeflerine ve tarzına özgün içgüdüsel davranışların bir

sonucudur (Johnson, 1990; Collins, Hanges, Locke, 2004; Duening, Hisrich, Lechter, 2010).

Sosyal kontrol odağı; gerçekleştirilen faaliyetlerin ve bu faaliyetler sonucunda oluşan ilişkilerin kişi tarafından nasıl algılandığını ortaya koyan bireysellik faktörüdür (Zhao ve Chen, 2008). Rotter (1966)'ın sosyal öğrenme teorisine göre; bireylerin yaşamlarını denetleme güçleri ve algıları birbirlerinden farklıdır. Dış sosyal kontrol odağına sahip bireyler olayları kendi kontrolü dışında gerçekleşen şans, talih, kader gibi faktörlere; iç sosyal kontrol odağına sahip bireyler ise şahsi niteliklerine mâl ederler. Dış sosyal kontrol odağına bağlı kalan kişiler hayatlarını denetlemezler ve mevcut koşulları değiştirmek için herhangi bir girişimde bulunmazlar. Fakat iç sosyal kontrol odağını referans alan kişiler kendi hayatlarını denetler ve girişimde bulunmak için gerekli potansiyeli kendilerinde görürler (Cüceloğlu, 2010).

Belirsizlik toleransı; öngörülebilir bulunulamayan ve tahmin edilemeyen olayların gerçekleşme anında kişinin sahip olduğu beklentilerin ve kaygıların düzeyini ifade eder (Hofstede, 2010; İşcan ve Kaygın, 2011). Kişinin aldığı kararlar çerçevesinde hangi seçeneğin doğru olduğunu bilmemesi ve açıklık, belirginlik ilkelerinden uzak olmasına rağmen işine devam etmesi girişimci niteliklerine sahip olunduğunun bir göstergesidir. Bu kişiler aynı zamanda iç sosyal kontrol odağına daha duyarlıdırlar (Bozkurt, 2006).

Kendine güven; kişinin yeni bir işi gerçekleştirmeye karar vermesi ve bu işin gerektirdiği sorumlulukları alabilecek yeteneğe sahip olduğunu düşünmesidir (Bowman, 1999). Girişimci işine saygı duyması ve işi başaracağına inanması durumunda başarılı olabilir (Bozkurt, 2006). Bu nedenle kendine güven duygusu girişimin gerçekleştirilmesinde rol alan önemli bireysel niteliklerden biridir.

1.2. Kadın Girişimciliği ve Kırsal Alan

Kadın girişimciliği üzerine yapılan literatür çalışmalarının sayıca fazla olmasına rağmen kavramsal olarak kesin bir mutabakat noktası bulunmamaktadır. Fakat bulguları kapsayıcı bir tanımlama yapılmak istenirse, kadın girişimci genel olarak “ev dışı bir mekânda, kendi adına bir ya da birkaç işyeri olan, kurulan işyerinde tek başına, istihdam ettiği kişilerle veya ortaklarıyla çalışan, herhangi bir mal ya da hizmetin üretilmesi görevini üstlenen, bu mal veya hizmetin dağıtım, pazarlama ve satışını yapan/yaptıran, sahip olunan işle ilgili; kişi, örgüt, kurum ve/veya kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran, iş sürecinin organize edilmesi, mal ve hizmet üretiminin planlanması, işletmenin sürekliliğinin sağlanması, kapatılması veya geliştirilmesinde karar alıcı konumunda olan, işten elde ettiği kazancın kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan, işin kabul edilebilir risklerini üstlenen, yenilikçi özelliklere sahip kadın” olarak tanımlanabilir (Ecevit, 1993; Göküş vd., 2013).

Piyasa ekonomisi içinde hesaplanmış riskleri göze alarak; doğrudan pazara yönelik, nakde dönüştürülebilir mal veya hizmet üretip satan, kendi işine sahibi olup vergi kaydı ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK)'e bağlı Esnaf ve Sanatkarlar odalarına veya Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'a üye kaydı olan sosyal güvenlik kurumlarından birinin çatısı altında; tek başına, ortaklarıyla veya istihdam ettiği kişilerle faaliyet gösteren kadınlar da “kadın girişimci” olarak tanımlanmıştır (Saray, 1993; Şahin, 2006).

Kadın girişimciliği incelendiğinde yöresel özelliklere göre yatırım alanlarının çeşitlendiği tespit edilmiştir. Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında ise; tarım başta olmak üzere kadın girişimcilerin yatırımlarının gıda, tekstil, turizm, sigortacılık, sağlık, eğitim gibi sektörler içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir (Şahin, 2006). Çalışmada; yerel ekonomide baskın üretim şeklinin tarımsal üretim olduğu ve toplumsal ilişkilerin tarımda kullanılan araçların mülkiyetine göre şekillendiği vurgulanarak kırsal alanlarda üretime değinilmiştir (Urry, 1995; Uysal, 2018). Kırsal alanda; üretim kaynakları için değer yaratılması, yeni istihdam olanaklarının oluşturulması ve iş çeşitliliğinin artırılması yoluyla üretim kalitesinin artırılması için kadın girişimciliği son derece önemlidir (Ağızan, Bayramoğlu, Bozdemir, Ağızan, 2019). Kırsal alanda üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde kadın işgücü nicelik ve nitelik açısından büyük bir öneme sahip olup tarımsal üretimde iş ve aile ilişkilerinin sahip olduğu organik bağ kadınların genellikle ücretsiz tarım işçileri olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu algının bir sonucu olarak tarım sektöründe faaliyet gösteren kadınlar işgücü piyasasında genellikle ücretsiz aile işçisi olarak faaliyet gösterirler. Kadınların tarımsal üretim sürecine dâhil olmalarının yanı sıra; yeniden üretim hizmeti olarak nitelendirilen temizlik ve bakım hizmetleri, kıyık gıda ve giyim eşyası üretiminden oluşan evde destek üretimi ve özel bakım hizmetleri kapsamına giren çocuk, yaşlı ve hasta bakım hizmetleri de ücret almadan yapmakta ve hane harcama kalemleri ile tasarrufları etkileyen faaliyetler olan bu tutumlarının karşılığında ücret talebi oluşturmamaktadırlar (Erdoğan ve Yaşar, 2018). Sahip olunan ekonomik dezavantajların yanı sıra tarım sektöründe istihdam edilen kadınların tamamına yakını sosyal güvenceden yoksun olup, sosyal güvenlik olanaklarından yararlanma imkânı olan kadınlarda orta ve üst düzey işlerde istihdam edilmektedir (Arıkan, 1988; Bayramoğlu, Ağızan, Bozdemir, Ağızan, 2020).

TÜİK 2017 verilerine göre Türkiye’de 15-64 yaş aralığındaki nüfusun %51,5’i istihdam edilmektedir. Toplam nüfus içerisinde kadın nüfusunun %32,2’si, erkek nüfusunun ise %70,7’si istihdama dâhil olmuşlardır (TÜİK, 15-64 Yaş Grubundaki Nüfusun İşgücü Durumu, 2018). Türkiye’de kadın istihdam oranı; kadınlara yönelik sosyal transferlerin eksikliği ve ücretsiz aile işçilerinin çoğunun kadınlardan oluşması nedeniyle erkek istihdamından daha düşüktür. Bu nedenle

kadınların büyük çoğunluğunun işgücüne katılmalarına rağmen gelir açısından ailelerine ve/veya eşlerine bağımlı oldukları söylenebilir (Yasan Ataseven ve Gülçubuk, 2012). Türkiye’de sektörlere göre kadınların çalışma alanları verileri incelendiğinde; TÜİK 2010 verilerine göre %42,4 tarımda, %15,9 sanayide ve %41,7 hizmetler sektöründe istihdam edilen kadın nüfusu mevcut iken, 2017 verilerine göre %28,3 tarımda, %15,6 sanayide ve %56,1 hizmet sektöründe kadın istihdam edilmiştir. Verilere göre hizmetler sektöründe kadınların oranı artarken tarım sektöründe olmuştur. Nüfusun bölgelere göre ağırlıklı dağılımı ve kadınların aktif nüfus içerisindeki payları değerlendirildiğinde kırsal alan kadınlarının istihdama ve yeni girişimler gerçekleştirmeye teşviki ekonomik büyüme ve kalkınma süreci için gereklidir.

2. MATERYAL - YÖNTEM

2.1. Materyal

Çalışmanın ana materyali; Konya’nın Meram İlçesinde gerçekleştirilen “Güneşin Işığı, Kadının Emeği Meram Köyleri” projesine katılan kadınlardan anket yoluyla elde edilen birincil verilerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında sahadan elde edilen verilerin yanı sıra Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden, konu ile ilgili gerçekleştirilmiş bilimsel çalışmalar, projeler ve dokümanlardan ikincil veri olarak yararlanılmıştır.

2.2. Yöntem

Çalışma kapsamında Konya, Meram ilçesinde gerçekleştirilen “Güneşin Işığı, Kadının Emeği Meram Köyleri” projesine katılan kadınlar ile görüşülerek tam sayım yöntemine göre verilerin derlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan anketlerin popülasyonu homojen yansıtması ve popülasyon sayısının düşük olması nedeniyle tam sayım yöntemi tercih edilmiştir. Ancak anket esnasında kadınların %28,86’sıyla iletişim sağlanamamıştır. Bu nedenle projeye katılan toplam 149 kadından 106’sıyla görüşülerek anket yoluyla birincil veriler elde edilmiştir. Ankette kadınların girişimci bireysel niteliklerinin ve girişimcilik eğilimlerinin tespit edilmesine yönelik sorular sorulmuştur.

Kırsal alanda kadın girişimcilerin bireysel niteliklerinin ve girişimcilik becerilerinin ölçülmesi amacıyla beşli likert ölçeği hazırlanmıştır. Ölçekte 1’den 5’e kadar sıralanan karar kriterleri önem derecesine göre puanlandırılmıştır. Ölçeklendirilen sorulardan alınan yanıtların ortalama değerleri, cevapların nihai ortalamasının belirlenmesinde kullanılmıştır (Boz, 2013). Girişimci bireysel niteliklerinin belirlenmesinde kullanılacak olan parametrelerin seçiminde Koh (1996), tarafından hazırlanan değişkenler esas alınarak parametreler oluşturulmuştur. Girişimci bireysel niteliklerinin tespit edilmesine yönelik faktörler için altı alt kategori oluşturulmuştur. Her kadın için belirlenen girişimcilik niteliklerinin ortalaması alınıp girişimcilik skoru belirlenmiş ve kırsaldaki kadınların

girişimcilik düzeyleri tespit edilmiştir. Aynı yöntem girişimcilik becerileri içinde uygulanmış olup Ağızan (2018a) tarafından oluşturulan parametreler esas alınmıştır.

Girişimci düzeyi ve girişimci becerilerinin arasındaki ilişkinin belirlenmesinde çok değişkenli doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan çok değişkenli doğrusal regresyon modeli aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır ($i: 1, 2, 3 \dots n / j: 1, 2 \dots k$). $Y_i = \beta_{0j} + \beta_{1j}X_{ij1} + \beta_{2j}X_{ij2} + \dots + \beta_{kj}X_{ijk} + \epsilon_{ij}$ eşitliğinde yer alan ifadeler; Y_i : Bağımlı Değişkenin Gözlemlenen i . Değeri, X_{ij} : j . Bağımsız Değişkenin i . Düzeydeki Değişimi, β_j : j . Regresyon Katsayısı, ϵ_{ij} : Hata Temini, k : Bağımsız Değişken Sayısı'dır (Gunst ve Mason, 1980). Doğrusal modelde yer alan bir regresyon parametresi X 'de meydana gelen bir birimlik değişikliğin Y 'de kaç birimlik değişmeye neden olduğunu göstermektedir (Tarı, 2014).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Sürdürülebilir kalkınma ve sosyo-ekonomik refah bakımından işgücü piyasalarının etkinliği vazgeçilmezdir. Bu nedenle işgücü piyasasının yapısal özelliklerinin bilinmesi; işgücü piyasasına yönelik politikaların belirlenmesi ve işgücü piyasasının sorunların çözülmesinde yol gösterici niteliktedir (Karabıyık, 2012). İşgücü piyasalarının yapısal özelliklerinin anlaşılabilmesi amacıyla Tablo 1'de nüfusun işgücü durumu analiz edilmiştir. Nüfusun 15 yaş ve üstü kesiminde; nüfus artışına paralel olarak işgücüne katılım oranının ve istihdam oranının arttığı görülmektedir. Eş zamanlı işsizlik oranında da artışın yaşanması; nüfus artış hızının istihdam artışına göre daha yüksek olduğunun bir kanıtıdır. Kırdan kente göç olgusunun artması, Ortadoğu'daki kaotik ortamın iç ve dış göçlere etkisi, küreselleşme ve kentleşmenin istihdam alanlarını baskılaması, teknolojinin gelişimi gibi unsurlar nüfus ve istihdam arasındaki makasın açılmasına neden olmaktadır.

Tablo 1'de işgücünün sektörel dağılımı ve sektörlerin istihdamdan aldıkları pay (%) gösterilmiştir. Sektörler içerisinde istihdamdan en büyük payı (%54,1) hizmetler sektörü almıştır. Hizmetler sektörünü %19,4 ile tarım sektörü, %19,1 ile sanayi sektörü takip etmektedir. Sektörler içerisinde en düşük pay ise %7,4 ile inşaat sektörüne aittir. Sektörel bazda bir değerlendirme yapıldığında tarımsal istihdamda yıllar itibariyle azalış gözlemlenmiştir. Bunun sebebi kırsalda mekanizasyon kullanımına bağlı olarak iş gücü fazlasının oluşması, iş çeşitliliğinin ve sosyal imkânların kısıtlı olması ve girdi maliyetlerinde yaşanan artışların gelir seviyelerindeki azalışlara neden olmasıdır. Ekonomik göstergeler incelendiğinde tarımın GSYH'deki payının da giderek azaldığı gözlenmektedir. Bu durum Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde; AB'deki gelişmiş ülkelerin rakamlarıyla karşılaştırıldığında olumlu algılanmaktadır. Ancak tarım dışındaki sektörlerin istihdam kapasiteleri, kırsal alandan göç eden işgücünün piyasalarındaki ihtiyaçlara

cevap vermede yetersiz kalması ve kent alanlarında niteliklerini artırma imkânlarının kısıtlanması işgücü piyasalarında sağlıklı bir yapısal değişimi engellemektedir.

Tablo 2’de ise sektörlere göre işgücü statüsünün dağılımı incelenmiştir. Tarım sektöründe yevmiyeli çalışanların oranı %3,17 iken kendi hesabına çalışanların oranı %53,46’dır. Bağımsız çalışanların oranının yüksek olması Türkiye’de tarımsal küçük aile işletmelerinin oranının %99,00 olmasından kaynaklanmaktadır (Ağızan, 2018a). Tarımda işveren statüsünde yer alanlar; genellikle büyük toprak sahipleri olup tüm sektörlerdeki işverenler içerisindeki payı %6,18’dir. Tabloda yer alan ücretsiz aile işçisi statüsünde istihdam edilen kişiler genellikle kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum kırsalda kadın istihdamı açısından önemli bir veri oluşturmaktadır. Kırsalda kadın emeği, üretim sürecinde kullanılan tüm girdilerin etkileşimi yoluyla, hane içi tüketim ve pazar için ürün elde edilerek tarımsal sistemin sürdürülebilirliğini ve ailenin ekonomik refahının geliştirilmesini sağlamaktadır (Hablemitoğlu, 1998; Candan ve Özalp Günal, 2013). Kadınlar tarafından yapılan işlerin ev işi veya ekonomik faaliyet olarak tanımlanma durumu topluma ve zamana göre farklılık göstermektedir. Tarımda iş yeri ile ev ayrımının kesin çizgilerle yapılamaması nedeniyle dünyanın birçok yerinde aile işletmeleri tarafından ekilen ürünlerin toplanması ve/veya hasadı “ev işi” olarak tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak da kadının özellikle tarımsal üretimdeki konumu “ücretsiz aile işçiliği” olarak belirlenmiştir (Sirman,1991; Candan ve Özalp Günal, 2013). Tüm sektörlerde ücretsiz aile işçilerinin payı %12,60 iken tarım sektörü içerisinde bu oran %46,53’tür. Tarımsal alanlarda yapısal koşullar nedeniyle toprak mülkiyeti küçük toprak sahipliği şeklinde olduğundan, girdi maliyetlerinin azaltılmasında ücretsiz aile işçiliği belirleyici olmaktadır (Özar, 1994). Dolayısıyla kendi hesabına çalışanların oranı ile ücretsiz aile işçisinin oranı benzer değişimler sergilemektedir.

İşgücü statülerinin cinsiyete göre dağılımları Tablo 2’de incelenmiştir. Türkiye’deki toplam istihdam içerisinde kadınların oranı %19,08 iken tarımda çalışan kadınların oranı %11,07’dir. Tarımda çalışan kadınların istihdama dâhil olan tüm kadınlar içerisindeki payı ise %36,99’dur. Tarım sektöründe 2017 yılında tüm istihdam verileri içerisinde tarım sektöründe kendi hesabına çalışan kadınların oranı %0,91 ve işveren olarak çalışan kadınların oranı %0,01’dir. Kendi hesabına veya işveren olarak çalışan kadınların girişimci niteliklerinin yüksek olduğu varsayılırsa tarım sektöründe kadın girişimci sayısının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Tüm sektörlerdeki işverenler arasında tarımda kadın işverenlerin oranı ise %0,24’tür.

Tarım sektöründe kadın işverenlerin sayılarında yıllar itibariyle dalgalanmalar olduğu ve istikrarın korunamadığı görülürken bu durumun aksine tarım dışı sektörlerde kadın işveren sayısında yıllar itibariyle artışlar meydana gelmiştir.

Türkiye’de kadınların eğitim seviyelerinin düşük, iş becerilerinin ve deneyimlerinin yetersiz olması, kişisel, siyasi ve ekonomik çıkar çatışmaları yaşamaları, rol modellerin eksikliği, kadınların genel olarak sosyal ve ekonomik

hayata katılmalarının daha az olması kadın girişimciliğini olumsuz yönde etkileyen ana faktörlerdir (FAO, 2016).

Tablo 1. Nüfusun İşgücü Durumu (*1000 kişi)

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Nüfus (15 Yaş +)	48.356	49.275	50.177	50.982	51.833	52.904	53.985	54.961	55.982	56.986	57.854	58.720	59.894	
İşgücü	21.691	21.913	22.253	22.899	23.710	24.594	25.594	26.141	27.046	28.786	29.678	30.535	31.643	
İstihdam (Toplam İşgücü)	19.633	19.933	20.209	20.604	20.615	21.858	23.266	23.937	24.601	25.933	26.621	27.205	28.189	
İşsiz	2.058	1.980	2.044	2.295	3.095	2.737	2.328	2.204	2.445	2.853	3.057	3.330	3.454	
İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	26.665	27.362	27.925	28.083	28.124	28.310	28.391	28.820	28.936	28.200	28.176	28.185	28.251	
İşgücüne Katılım Oranı	44,9	44,5	44,3	44,9	45,7	46,5	47,4	47,6	48,3	50,5	51,3	52	52,8	
İşsizlik Oranı	9,5	9	9,2	10	13,1	11,1	9,1	8,4	9	9,9	10,3	10,9	10,9	
Tarım Dışı İşsizlik Oranı	12	11,1	11,2	12,3	16	13,7	11,3	10,3	10,9	12	12,4	13	13	
İstihdam Oranı	40,6	40,5	40,3	40,4	39,8	41,3	43,1	43,6	43,9	45,5	46	46,3	47,1	
Tarım	Kişi	5.014	4.653	4.546	4.621	4.752	5.084	5.412	5.301	5.204	5.470	5.483	5.305	5.464
	%	25,5	23,3	22,5	22,4	23,1	23,3	23,3	22,1	21,2	21,1	20,6	19,5	19,4
Sanayi	Kişi	4.241	4.362	4.403	4.537	4.179	4.615	4.842	4.903	5.101	5.316	5.332	5.296	5.383
	%	21,6	21,9	21,8	22	20,3	21,1	20,8	20,5	20,7	20,5	20	19,5	19,1
İnşaat	Kişi	1.097	1.192	1.231	1.238	1.305	1.434	1.680	1.717	1.768	1.912	1.914	1.987	2.095
	%	5,6	6	6,1	6	6,3	6,6	7,2	7,2	7,2	7,4	7,2	7,3	7,4
Hizmet	Kişi	9.281	9.726	10.029	10.208	10.380	10.725	11.332	12.016	12.528	13.235	13.891	14.617	15.246
	%	47,3	48,8	49,6	49,5	50,4	49,1	48,7	50,2	50,8	51	52,2	53,7	54,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Nüfusun İşgücü Durumu, İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı, 2018.

Tablo 2. Sektörlerde İşgücü Statüsüne Göre Cinsiyet Dağılımı (*1000 Kişi / 15+

yaş)

Cinsiyet / Sektör	İşgücü Dağılımı / Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Kadın	Tanım	Ücretli veya Yevmiyeli İşveren	155	156	147	170	173	219	238	213	218	214	228	203	214
		Kendi Hesabına	8	10	9	14	7	10	8	8	5	4	3	4	3
		Toplam	445	434	435	400	408	426	434	413	406	268	257	248	256
	Tanım Dışı	Ücretsiz Aile İşçisi	1.759	1.695	1.697	1.770	1.857	2.070	2.265	2.238	2.197	2.047	2.039	1.929	1.997
		Toplam	2.367	2.964	2.288	2.354	2.445	2.724	2.944	2.872	2.826	2.533	2.527	2.384	2.470
		Ücretli veya Yevmiyeli İşveren	2.313	2.515	2.663	2.805	2.826	3.041	3.361	3.753	4.104	4.413	4.743	5.073	5.322
	Tanım Dışı	Kendi Hesabına	42	59	66	64	70	73	79	86	89	90	91	108	109
		Ücretsiz Aile İşçisi	222	225	182	216	342	397	381	376	416	434	450	486	567
		Toplam	164	164	157	157	188	190	207	222	206	219	247	261	261
	Erkek	Tanım	Ücretli veya Yevmiyeli İşveren	271	272	257	264	281	308	385	392	373	332	371	345
Kendi Hesabına			82	82	69	90	78	85	92	71	68	49	45	49	57
Toplam			1.836	1.749	1.761	1.812	1.878	1.993	2.120	2.177	2.146	1.935	1.952	1.941	2.007
Tanım Dışı		Ücretsiz Aile İşçisi	598	509	493	496	558	573	602	585	601	612	589	585	574
		Toplam	2.787	2.613	2.578	2.663	2.795	2.959	3.199	3.225	3.189	2.937	2.957	2.920	2.994
		Ücretli veya Yevmiyeli İşveren	8.696	9.086	9.469	9.698	9.490	10.194	10.892	11.260	11.657	12.166	12.485	12.756	13.069
Tanım Dışı		Kendi Hesabına	969	1.010	1.046	1.081	1.054	1.034	1.065	1.074	1.019	1.030	1.035	1.077	1.110
		Ücretsiz Aile İşçisi	2.186	2.147	2.008	1.896	1.801	1.733	1.751	1.729	1.805	1.842	1.809	1.860	1.986
		Toplam	320	309	281	260	266	249	230	224	212	268	276	279	302
			12.171	12.552	12.803	12.936	12.612	13.211	13.938	14.287	14.693	15.306	15.605	15.972	16.467

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu, 2018.

Çalışma kapsamında kadınların demografik özellikleri, eğitim durumları ve aile ekonomisine katkıları incelenmiştir. Araştırmaya katılan kadınların ortalama 45 yaşında oldukları ve 3 çocuğa sahip oldukları belirlenmiştir. Kadınların %86,79'unun eğitim düzeyi ilkökul seviyesindedir. Kadınlar sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde; evdeki sorumluluklarının dışında meyve-sebze yetiştiriciliği, hububat ürünlerinin ekim, dikim ve hasadı, hayvan bakım-beslemesi, süt sağımı gibi işlerde eşlerine yardımcı olmaktadır. Kadınların %92,45'si ağırlıklı olarak meyve-sebze üretiminde, %64,15'i hayvancılıkta ve %59,43'ü hububat üretiminde ev ekonomisine katkı sağlamaktayken, %43,40'ı tüm tarımsal üretim faaliyetlerinde ev ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

Kadınların geleceğe yönelik iş fikirleri ve beklentileri çalışma kapsamında incelenmiştir. Kadınların %66,98'inin geleceğe yönelik iş beklentisinin olmadığını belirtmiştir. Geleceğe yönelik iş fikri olan kadınlarsa; mantar, çilek, ceviz, badem üretimiyle esnafılık yapmak istediklerini beyan etmişlerdir. İş fikrine sahip olan kadınların tamamı; işi gerçekleştirebilmek için devlet desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Proje kapsamında kadınlara meyve ve sebze yetiştiriciliğiyle kurutma eğitimi verilmiş, kadınların hiçbiri projeden önce tarımsal faaliyetler ve yetiştiricilikle ilgili eğitim almamışlardır. Bu nedenle kadınların tarım ve tarımsal faaliyetlere bakış açısı devlet desteğinin olduğu üretim alanlarıyla sınırlı kalmıştır.

Kadınların bireysel girişimci nitelikleri Tablo 3'de verilmiştir. Bireysel girişimci nitelikleri içerisinde 3,92 puan ile "başarma ihtiyacı duyma" en yüksek değeri alan faktördür. Diğer bireysel nitelikleri sırasıyla; kendine güven (3,72), belirsizliğe tolerans (3,64), yenilikçilik (3,58), risk alma (3,38) ve sosyal kontrol odağı (3,32)'dir. Tüm bireysel girişimci niteliklerinin ortalaması ise 3,60 olarak belirlenmiştir. Bölgedeki tarımsal girişimcilerin bireysel girişimcilik niteliklerinin belirlendiği benzer çalışmalarda ise bireysel niteliklerinin ağırlıklı ortalaması 3,86 olarak tespit edilmiştir (Ağızan, 2018b). Bu rakam girişimcilik skoru açısından kötü bir puan olmasa da bir girişimcilik fikirlerinin hayata geçirilmesi açısından yeterli değildir. Kadınların girişim fikirlerini hayata geçirmelerine engel olan ilk faktör sosyal kontrol odağıdır. Sosyal kontrol odağının 3,32 değerini alması kadınların dış sosyal kontrol odağına yakın olmalarından kaynaklanmaktadır. Dış sosyal kontrol odağı; kaderci bakış açısına ve risklere karşı çekinik kalınmasına neden olarak girişimciliği engellemektedir. Risk ve belirsizliklerden kaçınma durumu ise kadınların ücret karşılığı iyi olduğu takdirde rutin ve sıkıcı işler yapmaktan kaçınmadıklarını, bir işi hayata geçirirken kendi kararlarını uygulamakta zorlandıklarını ve dış etkenlere maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Kırsal Alandaki Kadınların Girişimci Nitelikleri

No	Girişimci Bireylerin Nitelikleri	Puan
1	Yaptığım işte yükselmek için büyük risk almaya gönüllüyüm.	3,51
2	Diğer insanlar çevrede olağan dışı bir şeyler görmediği halde ben işle ilgili fırsatları algılayabilirim.	3,48
3	Çözumsuz korkulara ve zayıflıklara sahibim.	2,84
4	Başarı oranı %60 ve daha fazla ise riski göze alabilirim.	3,52
5	Denemediklerimi denemekten çekinmem.	3,55
Risk Alma		3,38
6	Rekabeti severim çünkü rekabet daha fazla çalışmamı sağlar.	3,87
7	Kendi çabalarımın ürünü değilse olayların sonuçları beni memnun etmez.	2,78
8	Yeni fikirlere kafa yormak beni eğlendirir.	3,50
9	Yapılması gereken işler için yeni ve daha iyi yollar ararım.	3,95
10	Başkalarının yenilik olarak gördükleri kararlar alırım.	3,33

11	Başkalarının düşünemedikleri şeyleri yapmak isterim.	4,02
Yenilikçilik		3,58
12	İşin sürekli ve güvenli olması benim için kârdan daha önemlidir.	4,42
13	Başkasının gözetimi olmadığı zamanlarda daha başarılı olurum.	3,65
14	Başarabilme yeteneğim konusunda kendime güvenirim.	4,24
15	Karar ve eylemlerimin olumlu ve olumsuz sonuçlarına razı olurum.	4,32
16	İnsanları işe alırken beceri esasına göre değil bağlılıklarına istihdam ederim.	2,51
17	Ben statümü ve saygınlığımı artırmak isterim.	4,36
18	Yüksek kazanma arzusuna sahibim.	3,92
19	Bir şeyi başarmak ve onu insanlara tanıtmak isterim.	3,95
Başarma İhtiyacı Duyma		3,92
20	Başarılı olduğumu hissetmezsem yüksek ücretli de olsa o işi yapmaktan hoşlanmam.	3,05
21	Sadece rahat yaşamama yetecek kadar para kazanmak isterim.	3,78
22	Yeterince kâr elde ediyorsam işle ilgili belirsiz koşullarda çalışmaktan rahatsız olmam.	3,20
23	Ücreti iyi olduğu sürece rutin ve sıkıcı işlerde çalışmaktan kaçınmam.	3,11
24	Bana göre iyi iş neyin nasıl yapılacağına açık talimatlarla ifade edildiği iştir.	4,04
25	Hassasiyetle takip etmeye çalıştığım bir iş programım vardır.	3,12
26	Yaşamımdaki olayların sonuçlarını şans ve kötü kader değil ben etkilerim.	3,11
27	İşlerimde kendi kararlarım etkilidir.	3,22
28	Hayatımı dış etkenlere bırakmam.	3,21
Sosyal Kontrol Odağı		3,32
29	Yeni ve alışılmamış durumlarla baş edebileceğimden şüpheliyim.	2,92
30	Her zaman mevcut yöntemlerden daha iyi yöntemlerin var olduğuna inanırım.	4,00
31	Bir şeylerin olmasını beklemek ya da seyretmek yerine ben kendim bir şeyler yapmayı tercih ederim.	3,99
32	Yetenekli, hırslı ve çalışkan olsam da param olmadığı sürece bir iş kuramam.	3,95
33	Belirsizliğin olduğu durumlarda karar almayı ve önderlik yapmayı severim.	3,10
34	Hayatımdaki belirsizliklerden korkarım.	3,47
35	Bazen hayatı yönlendirme konusunda yeterince kontrole sahip olmadığımı düşünüyorum.	3,49
36	Geleceği görerek ona dönük hazırlıklar yapabilirim.	4,24
37	İş konusunda gelecekle ilgili etkili kararlar alabilirim.	3,58
Belirsizliğe Tolerans		3,64
38	Zekâm ve kapasitem sayesinde karşılaştığım zorluklarla baş edebilirim.	4,00
39	Başarabilme yeteneğim konusunda kendime güvenirim.	4,06
40	Ben daha az zamanda daha fazla iş yaptığımdan dolayı verimliyimdir.	4,14
41	Kendi işimi kurabilirim.	3,52
42	Zor durumlarda seçenekler oluşturabilirim.	3,80
43	Yaptığım planları yürütebileceğimden çoğunlukla eminimdir.	3,76
44	Üzerinde çalıştığım bir konuda hata yapmaktan çekinmem.	3,25
45	Bir işte ya da uygulamada liderliği ele almaktan çekinmem.	3,25
Kendine Güven		3,72

Tablo 4’de kadınların girişimcilik becerilerine ait faktörler incelenmiştir. Girişimcilik becerilerine ilişkin faktörler üç alt bileşene ayrılmıştır. Alt bileşenleri içerisinde en yüksek puana (4,24) sahip faktör bireysel girişimci becerileridir. Kadınlar girişimciliğin bireysel tanımında “hoşgörülü, anlayışlı ve disiplinli olma” kavramını ön plana çıkarmışlardır. Yönetim becerileri içerisinde “iyi bir insan ilişkileri kurabilme”, teknik becerilerde “etkili sosyal ilişkiler geliştirme” faktörleri ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle kadınların girişimcilikte sosyal ilişkileri daha çok önemsedikleri anlaşılmaktadır. Kadınların girişimcilik becerileri skorunun düşmesine neden olan parametreler genel olarak teknik becerilerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bilişim ve iletişim sistemlerini yönetme, raporlama tekniklerini bilme, teknik donanıma sahip olma konusunda eksikleri olan kadınların teknik donanımlarının artırılması; bireysel niteliklerine ve girişimciliğe yönelik eğilimlerinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Tablo 4. Projeye Katılan Kadınların Girişimcilik Becerileri

No	Girişimcilik Becerileri	Puan
1	Yenilikçi olma	3,92
2	Değişime uyum sağlama	4,17
3	Kararlı olma	4,08
4	Disiplinli olma	4,31
5	Anlayışlı olma	4,69
6	Hoşgörülü olma	4,73
7	Planlama yapma ve hedef oluşturma	3,81
Kişisel Girişimci Becerileri		4,24
8	Etkili karar verebilme	3,81
9	İyi bir insan ilişkileri kurabilme	4,29
10	Etkili bir yönetim modeli sergileyebilme	3,38
11	Mali konular yeterlilik	3,33
12	Sonuçlara katlanabilme ve kabullenme	4,23
13	Pazarlık ve müzakerece olma	3,55
14	Motivasyonu, koordinasyonu ve organizasyonu sağlama	3,45
Yönetim Becerileri		3,72
15	Etkili yazı ve raporlama tekniklerini bilme	2,25
16	Mesleki yeterliliğe sahip olma	3,50
17	Teknik donanıma sahip olma	2,96
18	Bilişim ve iletişim sistemlerini yönetme	2,18
19	Etkili iletişim kurabilme	3,73
20	Etkili sosyal ilişkileri geliştirebilme	3,93
21	Takım kurabilme ve takımı yönetebilme	3,63
Teknik Beceriler		3,17

Girişimci düzeyi ve girişimcilik becerileri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki Tablo 5’de incelenmiştir. Modelin geçerliliğini veren F testi hesaplanmış ve F testi sonucunda modelin %1 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Durbin Watson (DW) değerinin genel olarak 0 ile 4 değerleri arasında değişiklik göstermesi nedeniyle; 2,057 değeri değişkenler arasında otokorelasyon olmadığını göstermekte ve parametrelerin istenilen değer aralığında olması değişkenlerin etkinliğini artırmaktadır. Girişimciliğin artırılmasında kişisel girişimcilik becerilerinin alt bileşenleri en önemli değişkenler olarak kabul edilebilir. Kişisel girişimcilik becerilerinde yaşanan bir birimlik artışın girişimciliği 0,409 birim, teknik becerilerde bir birimlik artışın girişimciliği 0,127 birim ve yönetim becerilerinde bir birimlik artışın 0,062 birim artıracığı belirlenmiştir. Ayrıca modelde VIF değerlerinin 5’den küçük olmasından dolayı çoklu bağlantı problemi görülmemektedir.

Tablo 5. Girişimci Bireysel Nitelikleriyle Girişimcilik Becerilerine Ait Katsayılar ve Önem Düzeyleri

Model	Standartlaştırılmış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar Beta	t Değeri	Önem Düzeyi	Doğrusallık İstatistikleri	
	B	Standart Sapma				Hata Payı	VIF
(Constant)	1,236	0,252	-	4,904	0,000	-	-
Kişisel Girişimcilik Becerileri	0,409	0,073	0,484	5,635	0,000	0,653	1,530
Yönetim Becerileri	0,062	0,083	0,109	0,746	0,457	0,225	4,437
Teknik Beceriler	0,127	0,062	0,266	2,052	0,043	0,286	3,502

Bağımlı Değişken: Girişimci Bireylerin Nitelikleri

Bağımsız Değişkenler: Kişisel Girişimcilik Becerileri, Yönetim Becerileri, Teknik Beceriler

$R^2 = 0,509$ / $DW = 2,057$ / F Testi = 35,231 (0,000)

4. SONUÇ

Kırsal alana dinamizm kazandırılması ve kalkınma sürecinin gerçekleşmesi için kadın emeğinin ve girişimlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Kadınların girişimde bulunmasını engelleyen sosyal, kültürel, örgütsel ve ekonomik birçok faktör bulunmaktadır. Bu nedenle kadınların sosyo-ekonomik hayata katılımlarının sağlanabilmesi; istihdama ve girişimcilik faaliyetlerine yönelik desteklenmelerine bağlıdır. Kadınların ekonomik yaşama kazandırılmasında özellikle mikro kredi imkânları ve destekleme projeleri etkili olurken, bu eylemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması da önemlidir. Desteklemelerin ve projelerin hazırlanmasında hedef kitle olarak belirlenen kadınların yaşları, eğitim durumları, geleceğe yönelik beklentileri, çalışma alanlarına yönelik mekânsal ve fiziksel özelliklerinin belirlenmesi; yeni iş fikirlerinin oluşturulmasında ve girişimciliğin teşvikinde etkili olacaktır.

Kadınların %33,02'si geleceğe yönelik bir iş fikrine sahiptirler. İş fikrini hayata geçirmek isteyen kadınların tamamı bu faaliyetleri gerçekleştirmek için gereken birikime sahip olmamaları nedeniyle devlet desteğinden yararlanmak istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca kadınların tamamı iş fikirlerini mevcutta fiilen gerçekleşen devlet desteklerinin bulunduğu tarımsal faaliyetler üzerinden planlamaktadırlar. Dolayısıyla kadınlara imkân sunulması ve tarımsal faaliyet alanlarının çeşitlendirilmesi kırsalda kadınların işgücü piyasalarına katılımını artıracaktır. Kırsal alanda iş fikrine sahip olan ve tarımsal alanlarda yapılan desteklemelerden yararlanmak isteyen kadınların yaş ortalaması ise 40'tır. İş fikrine sahip kadınları, çalışmaya katılan tüm kadınların yaş ortalaması dikkate alındığında beş yaş daha genç oldukları görülmektedir. Bu nedenle gerçekleştirilecek proje ve hibe programlarında daha genç ve lider özelliği taşıyan kadınların seçilmesi, kırsala dinamizm kazandırılmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.

Projede yer alan kadınların gerçekleştirilen faaliyetlerde birlikte hareket etmeleri; kendilerini daha güvende hissettiklerini ve ortak çalışma alanlarının kendileri için daha faydalı olduğunu ifade etmelerine neden olmuştur. Bu nedenle kırsal alanda kadın faaliyetlerine yönelik kurulacak bir dernek, vakıf ya da kooperatif kadınların kendilerini güvende ve rahat hissetmelerini sağlayacak, ekonomik hayata katılımlarını kolaylaştıracaktır. Birlikte hareket etme ve riskten kaçınma eğilimi girişimcilik açısından dezavantaj oluştursa da kadınların ekonomik hayata adaptasyonuna kolaylaştıracığı ve istihdama dâhil olmalarını sağlayacağı için kırsal kalkınmaya doğrudan katkı sağlayacaktır. Kırsaldaki kadınların bu özel durumlarına katkı sağlayabilmek amacıyla kamu ve özel kesim ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin koordine edilmesine ve güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kadınların iş kapasitesinin artırılması ve istidamin sürdürülebilir olması için örgütlenme kültürünün yaygınlaşması ve paydaşların işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmada yer alan kadınların girişimci bireysel nitelikleri ve girişimcilik becerilerinin bölgede gerçekleştirilen diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında ortalama değer in altında olduğu belirlenmiştir. Kadınların bireysel olarak girişimcilikten uzak olmalarının temel sebebi dış sosyal kontrol odaklarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Girişimci bireysel nitelikleri skorunun genel ortalaması 3,60 olarak belirlenmiş ve sosyal kontrol odağı faktörü 3,32 puan almıştır. Dış sosyal kontrol odağı kendi hayatının denetimini sağlayamama ve mevcut şartları değiştirme girişiminde bulunmamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun temel sebebi çalışmaya dâhil olan kadınların kadercı bir bakış açısına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kadınların ücretsiz tarım işçisi statüsünde olması, ekonomik özgürlüklerinin olmaması ve mevcut kültürel yapı; kadınların işleriyle

ilgili karar almalarını, öngörülebilir tüm risklere karşı mücadeleci olmalarını ve yenilikçi fikirler benimseyerek bu fikirleri hayata geçirmelerini engellemektedir.

Girişimcilik becerilerinin girişimcilik düzeyini açıklamadaki başarısı %50,90 olarak hesaplanmıştır. Bu oran girişimcilik düzeyinin büyük bir kısmını açıklamasından dolayı önemlidir. Kadınlar için hoşgörülü, anlayışlı ve disiplinli olmak önemliyken, teknik beceriler ve yönetim becerileri göz ardı edilmiştir. Kadınlara yönelik bilişim ve iletişim sistemlerini yönetme, teknik donanımları geliştirme, finansal ve mali konularda sağlanacak destekler kırsal alandaki kadınların girişimcilik eğilimlerinin artırılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla kırsal alandaki kadınların mesleğe yönelik eğitimler almaları, teknolojiyi ve teknik bilgiyi etkin kullanmayı öğrenmeleri gerekmektedir.

Son olarak; Dünya Ekonomik Forumu'nun açıkladığı 2018 yılı Cinsiyet Eşitliği Raporu'na göre 149 ülke içerisinde Türkiye 130'uncu sırada yer almıştır. Türkiye iş hayatına katılım ve fırsat eşitliğinde 131'inci, eğitim alanında 106'ncı, siyasete katılımında 113'üncü sıradadır. Uluslararası kriterlerde Türkiye'nin daha iyi bir konuma gelebilmesi için mutlaka kırsaldaki kadınları üretim sürecine dâhil edilmesi ve çeşitli iş olanaklarından yararlanması sağlanmalıdır. Girişimci bireysel niteliklerine sahip olan kadınların mikro kredilerde desteklenmesi, girişimcilik faaliyetlerine yönelik yapılan yatırımlarda sürdürülebilirliklerinin sağlanması için sivil toplum kuruluşları ve bakanlık işbirliğiyle danışmanlık desteklerinin verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağızan, K. (2018a). *Tarım işletmelerinde girişimciliği etkileyen faktörlerin analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Konya.
- Ağızan, K. (2018b, Mayıs). Tarımsal girişimcilik eğilimlerinin kişilik özellikleri ile ilişkisinin incelenmesi. 5. *ASM Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Antalya.
- Ağızan, K., Bayramoğlu, Z., Bozdemir, M. ve Ağızan S. (2019, Mart). Beş faktör kişilik özelliklerinin kadın girişimciliğine etkisi: Konya ili örneği. 11. *Uluslararası Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Kongresi*, Tekirdağ.
- Arıkan, G. (1988). Kırsal kesimde kadın olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5(2), 1-16.
- Bayramoğlu, Z., Ağızan, K., Bozdemir, M. ve Ağızan, S. (2020). *Örgütlü Kadınların Girişimcilik Potansiyellerinin Belirlenmesi*. Konya: Atlas Akademi.
- Bowman, C. (1999). Action-led strategy and managerial self-confidence. *Journal of Managerial Psychology*, Volume 14, 558-568. DOI: 10.1108/02683949910292150
- Boz, İ. (2013). Doğu Akdeniz Bölgesi'nde süt sığırcılığı yapan işletmelerin yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, Cilt 16(1), 24-32.
- Bozkurt, Ö. (2006). Girişimcilik eğiliminde kişilik özelliklerinin önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 2(2), 93-111.

- Candan, E. ve Özalp Günal, S. (2013). Tarımda kadın emeği. *Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt 19 (1)*, 93-101.
- Collins, C. J., Hanges, P. J., Locke, E. A. (2004). The relationship of achievement motivation to entrepreneurial behavior: a meta-analysis. *Human Performance, Volume 17 (1)*, 95-117. DOI: 10.1207/S15327043HUP1701_5
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çelik Uğuz, S. ve Topbaş, F. (2016). Turizmde kadın istihdamı ve ücret ayrımcılığı: karşılaştırmalı bir analiz. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt 27(1)*, 62-78. DOI: 10.17123/atad.vol27iss10004
- Duening, T. N., Hisrich, R. D. and Lechter, M. A. (2010). *Technology Entrepreneurship: Creating, Capturing, and Protecting Value*. USA: Academic Press.
- Ecevit, Y. (1993). Kadın girişimciliğinin yaygınlaşmasına yönelik bir model önerisi. Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Erdoğan S. ve Yaşar, S. (2018). Türkiye’de kadın istihdamının gelişimi: Konya-Karaman örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 20(34)*, 18-28.
- Ergil, G. (1982). Beş yıllık kalkınma planlarında kadınlara ilişkin siyasalar ve dolaylı sonuçları. Derleyen: Nermin Abadan Unat, Türk Toplumunda Kadın, Ankara Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Ferrante, F. (2005). Revealing entrepreneurial talent. *Small Business Economics, Volume 25*, 159-174. DOI: 10.1007/s11187-003-6448-6
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2016). Tarımsal ve kırsal geçimin ulusal cinsiyet profili Türkiye. Ülke Toplumsal Cinsiyet Değerlendirme Serisi, Ankara.
- Göküş, M., Özdemiray, S. M. ve Göksel, Z. S. (2013). Bölgesel kalkınmada kadın girişimciliğinin önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 29*, 87-97.
- Gunst, R. F. and Mason, R. L. (1980). *Regression Analysis and Its Applications*. New York: Marcel Dekker.
- Gülçubuk, B., Şengül, H., Aluftekin, N., Kızılaslan, N. ve Kılıç, M. (2005). Tarımda istihdam sosyal güvenlik uygulamaları ve kırsal yoksulluk. Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, Ankara.
- Hablemitoğlu, Ş. (1998). Kırsal alanda kadınlar ve sürdürülebilir gıda güvenliği. *Tarım ve Köy Dergisi, Sayı 123*, 32-35.
- Hisrich, R. D. ve Peters, M. (1995). *Entrepreneurship Starting, Developing and Managing A New Enterprise*. Chicago: Irwin Publishing.
- Hofstede, G. (2010). *Culturel And Organizations: Software of The Mind*. Mcgraw-Hill Company.
- İşcan, Ö. F. ve Kaygın, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 15(2)*, 443-462.

- Johnson, B. R. (1990). Toward a multidimensional model of entrepreneurship: the case of achievement motivation and the entrepreneur. *Entrepreneurship Theory and Practice, Volume 14(3)*, 39-54. DOI: 10.1177/104225879 001400306
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karabıyık, İ. (2012). İşgücü piyasasının yapısal özellikleri ve Türkiye’de kadınların işgücüne katılma sorunu. *International Journal of Human Sciences, Cilt 9(2)*, 1282-1310.
- Koh, C. H. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics a study of Hong Kong. *Journal of Managerial Psychology, Volume 11(3)*, 12-25. DOI: 10.1108/02683949610113566
- Makal, A. (2010). Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum, Cilt 2(25)*, 13-39.
- Mitton, D. G. (1989). The complete entrepreneur. *Entrepreneurship Theory and Practice, Volume 13(3)*, 9-19.
- Müftüoğlu, T. ve Durukan T. (2004). *Girişimcilik ve KOBİ’ler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öneren, M., Çiftçi, G. E. ve Özder, N. (2014). Çalışanlarda kadın işgücü algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 3(2)*, 324-358. DOI: 10.15869/itobiad.86462
- Özar, Ş. (1994). Some observations on the position of women in the labour market in the development process of Turkey. *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies, Voume 8(1)*, 21-43.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3(1)*, 55-86.
- Rahman, M. M. and Lian, F. K. (2011). The development of migrant entrepreneurship in Japan: case of Bangladeshis. *Journal of International Migration and Integration, Volume 12(3)*, 253-274. DOI: 10.1057/9781137285973_3
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied, Volume 80(1)*, 1-28. DOI: 10.1037/h0092976
- Saray, G. (1993). Türkiye’de kadın girişimciliği. *Kadın Girişimciliği Özendirme ve Destekleme Paneli*, Ankara.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sirman, N. (1991). Gelişme sürecinde kırsal kesim kadının statüsü: sorunlar ve çözüm önerileri. *TKV-ILO Raporları*, 16-29.
- Şahin, E. (2006). *Kadın girişimcilik ve Konya ilinde kadın girişimcilik profili üzerine bir uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya.
- Tarı, R. (2014). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018). *15-64 Yaş Grubundaki Nüfusun İşgücü Durumu*. Erişim Tarihi: 15.12.2018, <http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?altid=1007>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018). *İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İşteki Durumu*. Erişim Tarihi: 06.12.2018, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007.

- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018). *İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı*. Erişim Tarihi: 06.12.2018, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018). *Nüfusun İşgücü Durumu*. Erişim Tarihi: 06.12.2018, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018). *Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı*. Erişim Tarihi: 06.12.2018, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- Urry, J. (1995). *Consuming Places*. London: Routledge.
- Uysal, P. (2018). *Türkiye’de kırsal kalkınma ve sosyal İnovasyon* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Antalya.
- Wakkee, I., Elfring, T. and Monaghan, S. (2010). Creating entrepreneurial employees in traditional service sectors. *International Entrepreneurship and Management Journal*, Volume 6(1), 1-21.
- Yasan Ataseven, Z. ve Gülçubuk, B. (2012, Eylül). Kırsal refahın artırılmasında kadın istihdamının rolü. 10. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Konya.
- Zhao, J., Chen, L. (2008). Individualism, collectivism, selected personality traits, and to us occupations. *Journal of Vocational Behavior*, Volume 71(1), 1-22. DOI: 10.1108/01409170810851357

**TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLERİN EKONOMİ POLİTİKALARI
ÜZERİNDEN YENİDEN OKUNMASI**

*REREADING POLITICAL PARTIES THROUGH ECONOMIC POLICIES IN
TURKEY*

Selcen ALTINBAŞ*

*Geliş Tarihi: 27.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ÖZ: Siyasal partiler, ortak bir çıkar için birlikte hareket eden bireylerin meydana getirdiği, siyasal iktidar için mücadele eden siyasal örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır. Bu örgütlenmeler benimsedikleri ideoloji ve ortak çıkardan hareketle siyasal, toplumsal ve ekonomik alana yönelik politikalar sunmaktadır. Siyasal partileri anlamak için bir güzergâh sunan bu politikalar bir anlamda siyasal partilerin kimliğini ortaya koymaktadır. Partilerin incelenmesi ve anlaşılması aşamalarında farklı sınıflandırmalardan da faydalanılmaktadır. Bunların başında ise parti tipolojileri gelmektedir. Bu bağlamda çalışma, öncelikle Türk siyasal partilerine ilişkin tipolojik bir sınıflandırma sunmaktadır. Parlamentoda yer alan majör siyasal partileri sınıflandırdıktan sonra, partileri ekonomi politikaları üzerinden analiz etmektedir. Son aşamada ise söz konusu tipolojik sınıflandırma ile politikalar arasında bir bağ olup olmadığını araştırmaktadır. Meclis arşivinden çekilen parti belgelerinin kullanıldığı çalışmada siyasal partilerin ekonomi politikaları üzerinden yeniden değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ekonomi politikalarında ortaya çıkan farklar ve benzerlikler parti tipolojileri ile ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Partiler, Parti Tipolojileri, Parti Politikaları, Ekonomi Politikaları.

ABSTRACT: Political parties are defined as political organizations formed by individuals acting together for a common interest and struggling for political power. Based on the ideology and common interest they adopt, these organizations offer policies towards political, social, and economic spheres. These policies, which provide a route to understand political parties, reveal the identity of political parties in a sense. Different classifications are also used in the examination and understanding of the parties. Party typologies are one of these main classifications. In this context, this study primarily presents a typological classification of Turkish political parties. After classifying the major political parties in the parliament, it analyzes these parties through economic policies. In the last stage, it investigates whether there is a link between the typological classification mentioned and economic policies. In the study, which party documents taken from the parliament archive are used in, political parties are re-evaluated through their economic policies. Differences and similarities that arise in economic policies are addressed with party typologies.

Key Words: Political Parties, Party Typologies, Party Policies, Economic Policies.

* Dr. Araş. Gör., Türk-Alman Üniversitesi, altinbas@tau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0943-350X.

EXTENDED ABSTRACT

Political parties are organized for specific purposes and reflect these goals in party documents. Thus, the identity of the party and its position in the political arena are presented to the voters. It is seen that political parties add social and economic policies to their party programs as well as their basic policies. These policies differ for each political party and the differences between political parties can be read through these policies.

Political parties are classified in the literature based on certain parameters such as the number of parties in the political system, the forms of management and organization of the parties, or organization, target audience, and number of members. At this point, different classifications for political parties emerge in the literature. It is known that different classifications are made for Turkish political parties as well as for most parties in the political sphere. The aim of the study is to examine whether the difference in political party classifications is also present in the economic policies of parties. In this context, firstly the classifications made for Turkish political parties are discussed. The classifications to be considered here will be political party typologies. Then, the economic policies of the parties considered in these classifications are examined through party documents. The differences and similarities of the economic policies of these political parties are re-examined by considering party typologies. Finally, it is asked whether the existing classifications and party typologies based on the economic goals of political parties are supported. Thus, the necessity of a new classification is questioned. The main question of the study is determined as "how do political party typologies affect the economic policies of parties?"

The typology model created for Turkish political parties is used in the classification of the political parties in the study. Accordingly, political parties are classified as elite / class / faith / ethnic based, limited / inclusive mass targeted, hegemonic / pluralist party. In the second phase of the study Grand National Assembly of Turkey-archive documents are used. In the study, which party documents taken from the parliament archive are used in, political parties are re-evaluated through their economic policies. Differences and similarities that arise in economic policies are addressed with party typologies.

When we look at the importance of the study, we first come across a typology for Turkish political parties. Here, the major parties in the parliament are classified according to the model created for Turkish political parties. The first typology essay presented in the literature with reference to Turkish political parties is also used for this study. The second importance of the study is that it shows whether the economic policies of the parties are a determinant for party typologies.

As a result of the examination of political parties, which are one of the main characters of the political sphere, both in typological and economic policies, it is seen that the emphasis on mixed economic policy is clearly made in the official documents of the parties. According to the typological tendency of the parties, the similarity in economic policies is observed only in parties that fit the elite-based inclusive party-targeted party typology. Apart from this, it can be said that the positions of the parties in the political area can be determinant in economic policies. The statist emphasis of most of the left-wing parties in the political field and the emphasis on private enterprise of the right-wing parties can be read from the party documents. However, it is seen that the political and economic dynamics of the period in which Turkish political parties are involved are also guiding these policies. It is also clear

that at this stage, the differences or similarities emerging in terms of typology disappear. As a matter of fact, the effect of the political and economic developments of the period can be read on the underlining of similar economic policies of the parties classified in different typologies. The instability existing in the political field can be evaluated as a reason for this differentiation. The fragmentary structure of the political organization created by the crises that emerged after unstable governments shows that the subsequent parties concentrate on similar economic policies. This once again reveals the effect of the conditions of the period. Turkey at certain times of economic policies shaped by national and international conjuncture, and the political parties to typological or ideological differences can be said to be always the reflection of the economic policies. Thus, it appears that economic policies cannot be used as a sub-variable in different typological models to be established for political parties. In addition, it is observed that the lack of sharp differences in the typological classification of Turkish political parties is reflected in the economic policies of the parties. There are no sharp differences even in the economic policies of political parties representing the right or left wing among the parties that conform to the elite-based limited mass targeted hegemonic political party type. Here, the separation of parties from each other and their inclusion in the political sphere is also a great effect. It can be said that the similar perspective of economic policies is due to the similarity of the founding dynamics of the parties.

1. GİRİŞ

Siyasal partiler, kamu düzeni, toplumun örgütlenmesi, ekonomik gelişmeler gibi ana konular ve sorunlar üzerine pozisyon alarak, belirlediği siyasi vizyon çerçevesinde siyasi iktidarı ele geçirmek veya iktidara taraf olmak için örgütlenirler (Hofmeister & Grabow, 2011: 8). Siyasi vizyonlarını ve üzerinde çözümler ürettiği ana konulara/sorulara ilişkin politikalarını da parti belgelerine yansıtırlar. Böylece partinin kimliği ve siyasi alandaki duruşu seçmenlere sunulmuş olur. Siyasal partilerin temel politikalarının yanı sıra sosyal ve ekonomik politikalarını da parti programlarına eklediği görülmektedir. Bu politikalar her bir siyasi parti için farklılaşmakta ve siyasi partiler arasındaki farklılıklar bu politikalar üzerinden de okunabilmektedir.

Siyasal partiler, literatürde siyasi sistemde bulunan parti sayısı, partilerin yönetim ve organizasyon biçimleri veya örgütlenme, hedef kitle, üye sayısı gibi belli parametreler temel alınarak sınıflandırılmakta ve birbirinden ayrılmaktadır. Bu noktada literatürde siyasi partiler için farklı sınıflandırmalar ortaya çıkmaktadır. Siyasi alanda var olan çoğu parti için olduğu gibi Türk siyasi partileri için de farklı sınıflandırmaların yapıldığı bilinmektedir. Siyasi parti sınıflandırmalarında ortaya çıkan farklılığın partilerin ekonomi politikalarında da var olup olmadığını incelemeyi amaç edinen bu çalışmada ilk olarak Türk siyasi partileri için yapılan sınıflandırmalar ele alınmaktadır. Burada kullanılan sınıflandırmalar siyasi parti tipolojileridir¹. Çalışmada siyasi partiler ve Türk siyasi partileri tipolojiler

¹Literatürde tipolojiler sezgisel tipolojiler ve ampirik tipolojiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Ampirik tipolojiler, gözlemleri özetleme ve bundan hareketle modeller ortaya koymayı

bağlamında ele alındıktan sonra, çalışmanın örneklemini oluşturan siyasal partilerin ekonomi politikaları resmi parti belgeleri üzerinden incelenmektedir. Bu inceleme yapılırken partilerin tipolojik sınıflandırmaları ve ekonomi politikalarının ilişkisi sorgulanmakta, dönemin dinamikleri de göz önünde bulundurularak partilerin ekonomi politikaları aracılığıyla yeniden okuması yapılmaktadır. Çalışmanın örneklemini parlamentoda %10 ve üzeri oy oranı ile temsili üstlenen majör² siyasal partiler olarak belirlenmiştir. Bu partiler, iktidarı üstlenme veya koalisyonlara yön verebilme ve siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda benimsediği politikaları uygulayabilme güçleri sebebiyle incelenmek üzere seçilmiştir.

Literatürde partilerin ekonomi politikaları ekonominin küreselleşmesi, partilerin ekonomik pozisyonlarının küreselleşme bağlamında değişimleri, seçim dönemleri ve ekonomik dalgalanmalar özelinde nicel yöntemlerle çalışılmış olsa da spesifik olarak tipolojiler bağlamında ekonomi politikalarının değerlendirilmediği görülmüştür. Türk siyasal partileri için de ekonomi politikaları benzer alt başlıklar ile parti bazında ve dönemselsel olarak literatürde ele alınmıştır. Ancak partilerin ekonomi politikalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesini içeren eser sayısı oldukça azdır. Literatüre bu bağlamda katkıda bulunmak üzere kaleme alınan çalışmanın hem majör Türk siyasal partilerinin resmî belgelerinde açıkladığı ekonomi politikalarını toplu halde sunması, parti tipolojileri ve partilerin siyasal konumlarına göre bu ekonomi politikalarını değerlendirmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda partilerin ekonomi politikalarında tespit edilen benzerliklerin veya farkların ışığında ekonomi politikalarının da parti hedeflerini/amaçlarını esas alan tipolojik sınıflandırmalarda bir alt değişken olup olamayacağı da görülecektir.

2. SİYASAL PARTİLER VE TÜRK SİYASAL PARTİLERİ

Siyasal partiler, seçim kampanyaları yürütmek, seçmenleri harekete geçirmek ve yönlendirmek, çıkarları birleştirmek, seçimleri yapılandırmak, liderleri ve

amaçlar. Böylece ele alınan meselenin özünü görmeyi ve anlamayı kolaylaştırmayı hedefler. Sezgisel tipolojiler ise ampirik tipolojiler gibi var olan üzerinden değil var olması gerekene odaklanır. (Winch, 1947) Siyasal partiler için ortaya koyulan tipolojiler partileri keşfetme maksadı taşımaktadır. Bu sebeple gözlem ve teoriyi sentezlemektedir. Literatürde siyasal partiler için ortaya koyulan tipolojik modeller var olan partiler üzerinden şekillendirildiğinden ampirik tipolojilere karşılık gelmektedir.

²Majör parti, tek başına hükümeti kurabilecek veya tek başına iktidara gelemediği takdirde ana muhalefet olabilecek seçim gücüne sahip partiler olarak tanımlanmaktadır. Majör partilerin ana görevlerinin vatandaşı temsil etmek, siyasi görüşlerini parlamentoya yansıtmak ve bunlar için politikalar yürütmek olduğu belirtilmektedir. Seçim gücü hükümetin kontrolünü ele geçiremeyecek seviyede olan partiler ise minör partiye karşılık gelmektedir. Minör partilerin siyasal temsildeki boşluğu doldurmaya hizmet ettiği de kabul edilmektedir. (Copus vd, 2009: 4, Merriam Webster. Erişim tarihi. <https://www.merriam-webster.com/>, 20.01.2021)

aktivistleri birbirine bağlamak, adayları belirlemek, politik platformları geliştirmek, yasama organlarını düzenlemek ve hükümetin faaliyetlerini yürütmek gibi işlevleri üstlenen “vazgeçilmez” örgütlenmeler olarak tanımlanmaktadır (Norris, 2005: 3, Bartolini & Mair, 2001: 331). Siyasal alanda önemli işlevleri olan partiler bu önemli konumundan sebep çoğu kez sınıflandırılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Zira bu örgütlenmeler siyasal alan başta olmak üzere bireylerin var olduğu toplumsal ve ekonomik alanlarda da yön verici rol üstlenmektedir. Buradaki yön verme rolünün tek taraflı olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Siyasal alan bu “vazgeçilmez” örgütlenmeler tarafından yönlendirildiği gibi siyasal partiler de konjoktüre göre dönüşmektedir.

Tarihsel süreçte siyasal partileri anlama gayreti farklı bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Bunun için farklı parti sınıflandırmaları ortaya koyulmuştur. Örgütlenme yapısı, hedef kitle odağı, devlet ve parti arasındaki ilişki gibi farklı parametrelere göre tipolojik olarak sınıflandırılan siyasal partiler için literatürde öne çıkan tipolojilerden ilki kadro ve kitle partileridir. Duverger sayesinde 1950’lerden itibaren literatüre hâkim olan ve bu iki tipten hareketle üretilen kadro ve kitle partilerinin ana ayırım noktası kurucu unsurdur. Kadro partilerinde merkezde bir elit grup partinin bütün ideolojik ve politik faaliyetlerini sınırlı bir hedef kitle için yürütürken, kitle partileri daha geniş bir kitleye odaklanmaktadır. Bu parti tiplerinin Neumann tarafından geliştirilmesi sonucunda literatürde temsilci/bireysel ve birleştirici/bütünleştirici partiler de yerini almıştır. Bu sınıflandırmada partilerden temsilciliği üstlenen parti tipi geniş kitleleri temsile odaklanmakta, birleştirici parti tipinde ise partiler belirli bir amaç özelinde kitleleri birleştirme, eğitme ve dönüştürme misyonunu üstlenmektedir. (Özbudun, 2010: 79-80, Duverger, 1974, Neumann, 1956) Kirscheimer’ın (1990) ortaya koyduğu “hepsini yakala partisi” ise Neumann’ın birleştirici/bütünleştirici parti tipolojisini anımsatsa da bu tipolojide güçlü söyleme sahip bir lider toplumsal alandaki bütün grupları hedefleyerek partiyi örgütlemektedir. Panebianco’nun (1988) “profesyonel seçimlere yönelik partileri” ve Koole (1996) tarafından ortaya koyulan “modern kadro partileri” de Duverger (1974), Neumann (1956) ve Kirscheimer’ın (1990) tipolojilerinin yeniden yapılandırılmış hali olarak yorumlanmaktadır. Bunun dışında siyasal partilerin devlet yardımları ile bağı üzerinden şekillendirilen kartel parti tipi de geleneksel parti tipolojisi literatüründe yerini almıştır. Katz ve Mair (1995) tarafından şekillendirilen bu parti tipinde devlet yardımlarına bağımlı hale gelen partiler işlevlerini gerçek anlamda yerine getiremeyip devlet ile bütünleşmiş bir yapıya bürünmektedir. Literatürdeki en kapsayıcı tipoloji ise Gunther ve Diamond (2003) tarafından ortaya koyulmuştur. İkili tarafından elit partiler, kitle partileri, etnik temele dayanan partiler, seçim partileri ve akım partileri başlıkları ile şekillendirilen tipolojinin Avrupa temelli olan ve olmayan partilerin tamamı için kullanılabilmesi hedeflenmiştir. Sıralanan bu parti tiplerinin farklı coğrafyanın siyasal, toplumsal ve

ekonomi dinamikleri ile kurulan siyasal partilerini anlayabilmek ve sınıflandırabilmek için tam anlamıyla kullanılabilmesi mümkün değildir. Türk siyasal partileri de Batılı örneklerden farklı bir demokratikleşme ve örgütlenme sürecinde doğmuştur. Cumhuriyet'in ilanını takiben başlayan ve 1946'ya dek devam eden tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin iç muhalefetinden doğan Demokrat Parti iktidarı ile çok partili siyasal hayata evrilmiştir. İç muhalefetten doğan partiler siyasal alanın ve iktidarın ana aktörleri olmuştur. Gerek örgütlenme gerek demokratikleşme sürecinde "merkez" in baskınlığı ve "çevre" den doğru gelişen demokrasi talebinin olmaması Türk siyasal partilerini Batılı örneklerden ayırmıştır.³ Dolayısıyla Batı temelli olan parti tipleri Türk siyasal partilerini sınıflandırma noktasında zaman zaman eksik kalmıştır. Bu eksikten hareketle Türk siyasal partilerinin karakteristiğini anlayabilmek için literatürde yeni çalışmalar yapılmıştır.

Çalışma kapsamında ekonomi politikaları ile ele alınacak siyasal partilerin sınıflandırılmasında yeni tipoloji denemelerinden biri olan ve Altınbaş (2021) tarafından oluşturulan elit/sınıf/inanç/etnik temelli sınırlı/kapsayıcı kitle hedefli hegemonik/çoğulcu parti tipleri kullanılmaktadır. Bu tipolojide partiler, organizasyonel yapı, program hedefleri/ideolojik yapı ve çoğulcu/hegemonik yapı ana değişkenlerine göre analiz edilmektedir. Bu ana değişkenler için belirlenen alt değişkenler ise organizasyonel yapı için kurucu unsur/ekip örgütlenme yapısı, sivil toplum/toplum bağı, kapanış gerekçesi; program hedefleri/ideolojik yapı için partinin tarihsel amacı/ hedefi/ hedef kitlesi ve son olarak çoğulcu/hegemonik yapı için partide disiplin kurallarının varlığı/ etkisi, partide lider algısı/liderin seçilme usulü, parti içi demokrasi göstergeleri, partinin milletvekili adaylarını belirleme usulü ve partinin en üst organının olağanüstü toplanma usulüdür. Bu değişkenler çerçevesinde partiler incelenmiş her değişken için ortaya çıkan sonuçlarla parti tipleri şekillendirilmiştir. Organizasyonel yapı ana değişkeninden elde edilen sonuçlar elit, etnik, inanç, sınıf temelli parti tipini; program hedefleri/ideolojik yapı ana değişkeninden elde edilen sonuçlar sınırlı kitle hedefli veya kapsayıcı kitle hedefli parti tipini; çoğulcu/hegemonik yapı ana değişkeninden elde edilen sonuçlar hegemonik veya çoğulcu eğilim gösteren parti tipini karşılamaktadır. Bu değişkenlerin tamamının incelenebildiği partiler için üç ana değişken sonucu bir araya gelerek ilgili parti için tipolojik bir sınıflandırma yapmayı sağlamaktadır.

Söz konusu tipoloji literatürde sıklıkla kullanılan Batılı parti tipolojilerinden ele aldığı ana değişken sayısı ve kapsayıcılığı sebebiyle ayrılmaktadır. Partilerin organizasyonel yapıları, ana hedefleri ve demokratik eğilimlerini beraber analiz eden

³Merkez-çevre Şerif Mardin (2014:35-77) tarafından siyaset bilimi literatürüne sunulmuştur. Mardin, merkezi yönetici elitler ile; çevreyi ise yönetime katılmayan sivil toplum ile eşleştirmektedir.

bu yeni tipoloji denemesi klasik tipolojilerin sunduğu tek değişkenli ve tek yönlü bakış açısını bertaraf edebildiği düşüncesinden hareketle çalışma için seçilmiştir.

Türk siyasal partileri Altınbaş'ın tipolojisi çerçevesinde incelendiğinde organizasyonel yapı ana değişkeni için ilk olarak siyasi elitlerin majör partilerden koparak yeni partiler için kurucu görevini üstlendiği görülmektedir. Parti içi muhalefetlerden doğan partilerin sayısı bu sebeple oldukça fazladır. Bu şekilde transfer olan elitlerin siyasal kimliğini de beraberinde yeni partiye taşıdığı açıktır. Partinin sivil toplum bağı da dönemin koşullarına bağlı olarak çeşitli gazete, dergi vb. kitle iletişim araçları ile gerçekleşmektedir. Partiler zaman zaman örgütlenmelerinde yer alan gençlik veya kadın kollarını bu bağ için kullanmaktadır. Buna bağlı olarak parti tipolojisinin ilk ayağı elit temel ortaya çıkmaktadır. Kurucu elitlerde inanç, etnik temel gibi özellikli bir başka vurgunun öne çıkması durumunda ise elit temelin öne çıkan yönü üzerinden sınıflandırma yapılmaktadır. Bu noktada kurucu elitlerin varlığı değişmemekte, yalnızca parti sınıflandırmasında kurucu elitlerin öne çıkan özelliği kullanılmaktadır. Bunun en somut örneği olarak sınıf temelli kuruluşu ile Türkiye İşçi Partisi'dir. Birlik Partisi/ Türkiye Birlik Partisi'nin Alevi arka planı, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi'nin İslami vurgusu inanç temelli parti tipini karşımıza çıkarmaktadır. Parlamentoda yer alan bunların dışındaki tüm siyasal partilerin elit temelli partiler olduğu bilinmektedir.

Türk siyasal partilerinin ana hedeflerine bakıldığında ise bunlar genellikle sınırlı bir gruba yönelmektedir. Partiler buldukları siyasal konuma uygun söylemler geliştirmektedir. Örneğin, sol kanat majör partilerinden koparak kurulan partiler yine çoğunlukla sol kanat seçmene hitap etmiş, sağ kanat da benzer şekilde hedef kitle seçilmiştir. Partilerin belgelerinde bu ayrım net bir biçimde yer almasa da liderlerin konuşmalarında ve pratikteki parti politikalarında hedef kitleye yönelik vurgular açıkça görülmüştür. Buna istisna olarak 1980 askeri müdahalesi sonrasında siyasal alana dahil olan Anavatan Partisi'nin ilk döneminde, 2000'li yılların başında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk döneminde ve yine son dönemde Milliyetçi Hareket Partisi'nden kopan İyi Parti'nin kapsayıcı bir hedef kitleye yöneldiği görülmektedir. 2018 seçimleri öncesinde gerçekleşen Anayasa değişikliği ile kabul edilen yeni hükümet sistemi de parti ittifaklarını gündeme getirmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi örneğinde görüldüğü gibi partilerin hedef kitlesini daha kapsayıcı bir biçimde belirlemesine sebep olmuştur. Buna rağmen parlamentoda yer alan partilerin uzun dönemde sınırlı (belirli) kitle hedefine döndüğü tespit edilmiştir.

Son olarak partilerin iç işleyişindeki demokrasi vurgusuna bakıldığında burada Türk siyasal partilerinin disiplinli yapısı karşımıza çıkmaktadır. Partideki lider algısı genellikle ölüm veya istifa dışında "değişmez" olarak kabul

edilmektedir.⁴ Partinin milletvekili adaylarını belirleme usulünde kullanılan delege sisteminin de parti içi demokrasiyi pratikte işlemez hale getirdiği bilinmektedir. Yine partilerin olağanüstü toplanma usullerinde de merkez yönetimin baskın olduğu görülmektedir. Bu değişkenlerin parti belgelerinde her ne kadar demokratik kurgulandığı görülse de Siyasal Partiler Kanunu'nun da etkisiyle iç demokrasinin pratiğe yansımaları partilerin çoğunda karşılaşılan en önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk siyasal partilerinin çoğu bu sebeplerle hegemonik eğilimli partiler olarak sınıflandırılmaktadır. Parlamentoda temsil görevini üstlenmiş partilerden Yeni Türkiye Partisi, Birlik Partisi/Türkiye Birlik Partisi ve Halkların Demokratik Partisi bu noktada daha çoğulcu bir yapı inşa etmeye çalışmış ve diğer partilerden ayrılarak çoğulcu parti olarak sınıflandırılmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Türk siyasal partileri yoğunlukla elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipine uymaktadır.⁵ Bu tipoloji modeline göre Türkiye'deki majör siyasal partileri sınıflandırarak ekonomik hedefleri üzerinden yeniden incelemek ve ekonomi politikalarının da tipolojilerde görülen benzerliği devam ettirip ettirmediğine bakmak yerinde olacaktır.

3. TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLERİN EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNDEN YENİDEN OKUNMASI

Siyasal partilerin politikaları, partinin benimsediği düşünce sisteminin ve faaliyet gösterdiği dönemin siyasal ve ekonomik koşullarının etkisiyle belirlenmektedir. Hatta siyasal konjonktür partilerin tipolojik dönüşümünde de önemli bir etken olmaktadır. Siyasal partileri ekonomi politikaları üzerinden incelemeye geçmeden önce ekonomi politikalarının tarihsel süreçte nasıl şekillendiğine kısaca değinmek gerekmektedir.

19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşmenin hızla gelişimi, hızlı kentleşme, kapitalist üretim tarzına geçiş, artan iş gücü ihtiyacı, yeni toplumsal sınıfların doğuşu demokratik devlet düzenine geçişi beraberinde getirmiştir. Bu ekonomik, sosyal, ideolojik ve politik değişimler refah devletinin bir anlamda itici gücü olmuştur. (Özdemir, 2007: 185) Keynes'in fikri temellerini attığı refah devleti, bireyler için minimum bir geliri garanti eden, bireysel ve ailevi krizler yaratabilecek sosyal olasılıklar için güvence veren, bütün bireylere sosyal hizmetler açısından en iyi standartların sunulmasını sağlayan ve böylece vatandaşlarına asgari bir yaşam standardı sunan devlet olarak tanımlanmıştır (Briggs, 1961: 228, Seyidoğlu, 1999: 497). Liberal düzenin ortaya çıkardığı krizlerin ve savaşların etkisiyle refah devleti, liberalizme karşı ortaya çıkan güven problemini ve liberalizmin krizlerinin

⁴Bu durum çoğu siyasal partide karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Doğru Yol Partisi, Demokratik Sol Parti buna ilişkin örneklerden birkaçıdır.

⁵Söz konusu parti tipolojisinin ve partilere ilişkin analizlerin detayları için bkz. Altınbaş, 2021.

tahribatını gidermek için yeni başvurulan sistem olmuştur. Böylece devletin konumu da değişmiş ve “bekçi” devletten “planlayıcı ve düzenleyici devlete” geçiş süreci başlamıştır (Özdemir: 2007: 189). Dünyada hâkim olan bu yeni sistem her ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik düzeni içinde farklılaşarak hayat bulmuştur. Buna yönelik olarak da refah devletleri literatürde çok defa ayrı değişkenler özelinde ele alınarak sınıflandırılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin tehlike olarak vurguladığı sosyalizmin de etkisiyle refah devleti uygulamaları 1980'lere dek devam etmiştir. 1970'lerde doğan çokuluslu şirketleri 1980'lerde gelişen dijital devrim takip etmiş ve küreselleşme dalgası ile refah devletinin yerini alacak neo-liberal politikaları barındıran yeni düzen kendisini göstermiştir (Oran, 2009: 41). Devletin bireyle ve dolayısıyla toplumla olan ilişkisinin yeniden planlanması sonucu “toplumun iktisadileştirilmesi” neo-liberalizmin basit bir tarifi olarak sunulmuştur. (Adaman, 2017). Friedman ve Hayek'in fikri temellerini attığı neo-liberalizm vatandaşların “homo economicus” olarak kurgulandığı bir düzeni getirmiştir. 1980'lerden itibaren neo-liberal düzenin hakimiyeti ile devletler, siyasal, toplumsal ve ekonomik değerlerini yeniden tanımlanmıştır (Harvey, 2006: 145). Bu gelişmeler birbiriyle etkileşim halinde olan her ülkede o ülkenin ekonomik ve siyasal koşullarının da yönlendirmesi ile bir biçimde hayat bulmuştur. Türkiye örneğinde bu gelişmelerin seyrine ve siyasal partilerin ekonomi politikalarındaki yansımaları parti tipolojileri de göz önünde bulundurularak dönem dönem bakmak yerinde olacaktır.

3.1. Cumhuriyet'in Kuruluş Yılları ve Çok Partili Hayata Geçiş

Cumhuriyet'in kuruluş yılları Boratav (1998) tarafından “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” olarak adlandırılmıştır. 1923-29 arası dönemde İzmir İktisat Kongresi'nin ve Lozan'ın etkisi ile liberal iktisat politikaları benimsenmiş, özel teşebbüse açık olan ekonomide devletin koruyucu, teşvik edici ve düzenleyici bir rol üstlenmesi hedeflenmiştir. Bir anlamda Osmanlı sonrasında inşa edilmeye çalışılan ulus devletin ekonomik yetersizlikleri giderilmeye çalışılmıştır. (Kepenek & Yentürk, 2001: 34-36, Doğan, 2015: 39-41, Şener, 2016: 204) Liberal politikaların uygulanma çabalarına rağmen gerek var olan yetersizlikler gerek Kongre'de alınan devletin ekonomiye müdahale etmesini, teşebbüs kurmasını ve bu teşebbüsleri işletmesini gerektiren kararlar karma bir sistem ortaya çıkarmıştır (Eroğlu, 2007: 67, Parasız, 1998: 3). Nitekim 1929 yılında dünyada gerçekleşen ekonomik buhran benimsenen liberal politikalarda değişimi beraberinde getirmiştir. Dünya ekonomisinin yaşadığı büyük krize karşı bu dönemde tek parti iktidarı korumacı-devletçi bir politikayı benimsemiştir. Ancak buradaki devletçi vurgu özel sermayeye karşı bir duruş sergilemek olarak yorumlanmamış, devletin tamamlayıcı misyonu devam ettirilmiştir. Bu sebeple izlenen iktisadi politikalar “mutedil/ılımlı devletçilik” olarak adlandırılmıştır. (Boratav, 1998, Şener, 2016: 209) Böylece önceki dönemin aksine devlet, özel girişimciliği tamamlayacak ve onun eksik kaldığı

ya da başarısız olduğu alanlarda mevcut işlevleri güçlendirip, gerekli olduğunda yeni görevler üstlenecektir (Vural, 2008: 98). Bu dönem Türkiye için devletçilik politikalarının hızlı sanayileşme amacıyla kullanılmasıyla sanayileşmede önemli birikimlerin ortaya çıktığı, tarım kesiminin sanayi karşısında durumunun görece olarak gerilediği ve sanayi burjuvazisinin yükselişinin gözlemlendiği bir dönem olmuştur (Apak & Tavşancı, 2008: 39). İkinci Dünya Savaşı bu dönemi de sonlandırmış ve savaşa girmemesine rağmen Türkiye için de “savaş ekonomisini” ve çeşitli siyasal önlemleri zorunlu kılmıştır. Savaşın etkisiyle dönülen katı devletçi politikalar, yüklenen vergiler ve çıkarılan kanunlar toplumsal alanda hoşnutsuzluğu tetiklemiş, bu gelişmeler hem iktisadi hem de siyasal alanda dönüşümü beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı yükselen iç ve dış muhalefet çok partili hayata geçiş sürecini de hızlandırmıştır. (Şener, 2016: 213-215) Savaşın bitmesi ile 1946 itibarıyla özel teşebbüsün öncülüğünde piyasa merkezli karma politikalar gündeme gelmiş ve refah devleti anlayışı kendini göstermiştir (Özbek, 2002: 9-22). Devletçi politikalarından vazgeçiş 1948 İktisat Kongresi’nde de vurgulanmış ve ilk dış borçlanma Marshall Planı çerçevesinde gerçekleşmiştir. (Doğan, 2015: 89) Savaş yıllarında yapılan sert düzenlemelerle beraber ortaya çıkan hoşnutsuzluk ticaret ve tarım burjuvazisinin Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı yükselen tepkisi siyasal alandaki “temsil” dönüşümünü beraberinde getirmiştir (Uslu, 2016: 357). Tarım burjuvazisinden oluşan tabanı ile Cumhuriyet Halk Partisi’nden kopan iç muhalefet Demokrat Parti’yi siyaset sahnesine dahil etmiştir. Çok partili hayata geçişin ardından iktidar el değiştirmiş ve Türkiye için 1960’a kadar devam edecek yeni dönemin adımları atılmıştır. Bu dönemde parlamentoda Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti’nin %10 üzerinde oy alarak temsil görevini üstlendiği görülmektedir. (YSK Arşivi, www.ysk.gov.tr). Cumhuriyet Halk Partisi’nin VII. Kurultayınca onanmış programında Parti’nin devletçilik vasfı altında

“Devletçiliğimiz, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğmuştur...Devlet bu amaçlara ulaşmak ve milli ekonomide kamu menfaatlerini ve hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya kendi tarafından yapılmasını gerekli gördüğü teşebbüsleri, kurduğu ve kuracağı teşekküllerle, üzerine almak görevindedir. Bu işler, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santrallerinin ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle, kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibarettir. Partimiz...belirtilenler dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulmasını, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesini, korumasını ve bunlara gerekli yardımlarda bulunmasını esas tutar...”

ifadeleri ile milli ekonomi, kamu menfaatlerine göre “gerekli görülen” teşebbüslerin devlet tarafından üstlenilmesi ve özel teşebbüsleri planlayan-

düzenleyen devlet vurgusu yapılmaktadır (CHP Parti Programı, 1947, md. 7-9). Dönemin diğer majör partisi olan Demokrat Parti'nin programında

“Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollar ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.”

ifadeleri yer almaktadır (DP Programı, 1946: 5). Buradaki bakışın iki majör partide de benzer şekillendiği açıktır. “Tamamlayıcı” devlet ile özel teşebbüs vurgusu karma bir ekonomi politikasını karşımıza çıkarmaktadır. Devlet vurgusu Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki gibi “nizam veren devlet” şeklinde yapılmakta ve “İktisadi hayatta özel teşebbüsün ve sermayenin faaliyeti esastır.” ibaresi ile Demokrat Parti, temsilcisi olduğu tarım ve ticaret burjuvazisi tabanını esas alarak özel teşebbüsü öne çıkaran liberal bir söylem kabul etmektedir (DP Programı, 1951: 57). Demokrat Parti döneminde Amerika'nın yardımlarına yönelik gelişen ve giderek artan bağımlılık, özel teşebbüsün tarım ve ticareti önceleyerek ekonomi politikaların belirlenmesi, plansız atılan adımlar, yüksek enflasyon ve borç krizini ortaya çıkarmıştır. Parti son döneminde Milli Koruma Kanununu çıkararak hükümete verdiği “ekonomiyi düzenleme yetkisi” ile liberal söylemi müdahaleci söylem ile değiştirmiştir. Bu müdahale anlayışının otoriter yönetimle desteklenmesi Türk siyasal hayatındaki ilk askeri müdahaleyi beraberinde getirmiştir. (Atılğan, 2016: 402-405) Bu dönem parlamentoda temsili ve ana muhalefeti üstlenen iki parti de tipolojik açıdan elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti özellikleri taşımaktadır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ile kurulan ve çok partili hayata geçiş ile kırsal kesim desteğini kaybederek sınırlı kitleye yönelen, merkez hegemonyasının parti içi demokraside hâkim olduğu yapı ile Cumhuriyet Halk Partisi özel teşebbüsü önceleyen bir karma ekonomi politikası benimsemektedir. CHP içinden kopan elit kurucu temeli, tarım ve ticaret ile uğraşan kesimi seçmen kitlesi olarak belirlemesi ve iç yapısında hâkim olan merkez hegemonyası ile Demokrat Parti de liberal vurgusu yüksek bir ekonomi politikasını takip etmiştir. Bu iki parti için ekonomi politikalarına temel aldıkları kesimlerden hareketle farklılıklar şekillenmiştir.

3.2. 1960-1980 Arası Dönem

1960'lı yılların başında gerçekleşen askeri müdahale hem siyasal hem de ekonomik alanda değişimi ve yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Yeni anayasa ile Türkiye Cumhuriyeti “sosyal devlet” olarak tanımlanmıştır. Hak ve özgürlüklerin genişleyeceği ve toplumsal sınıfların örgütlenmeye başlayacağı bu dönemin sosyal devlet tanımından hareketle ekonomi vurgusu ise yine karma

modeller ile “içe dönük, dışa bağımlı genişleme” olmuştur. (Akyıldız & Eroğlu, 2004: 52-53, Boratav, 1998: 7). Anayasa, bu dönemin iktisat politikalarının ana odağından biri olan kalkınma planlarına da “devletin ödevi” olarak yer vermiştir (1961 Anayasası, md.41) Bir anlamda önceki dönemin güçlükleri plansızlığa ve liberal anlayışa bağlanmıştır (Doğan, 2015: 144) Kalkınma planlarının ve buna ilişkin kurumların siyasal ve ekonomik alana dahil edildiği bu döneme ithal ikameci-korumacı politikalarla devam edilmiştir. Demokrat Parti iktidarının aksine bu dönem sınai birikim süreci ön plana çıkarılmış ve “planlı kalkınma ilkesi” benimsenmiştir (Atılğan, 2016: 526, Doğan, 2015: 144). Karma ekonomi modellerinin “en güçlü yanı” olarak kabul edilen planlama böylece Anayasa’da da yer alarak bu dönem ekonomi politikalarının ana odağını belirlemiştir (Kılıçbay, 1984: 19). Ancak bu dönemdeki plan vurgusunun sosyalist bir planlamayı işaret etmediğini belirtmek gerekmektedir. İlgili dönemin planları kamu için emredici, özel sektör için özendirici olarak kurgulanmıştır. (Akyıldız & Eroğlu, 2004: 53) I. Beş Yıllık Kalkınma Planı devlet ve özel kesimi birbiri için tamamlayıcı olarak göstermiş ve karma ekonomik sistem dönem için planda öngörülmüştür (DPT, 1963: 59). 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahaleye kadar dönemin iktisat politikalarında vurgular değişmemiştir. Bu süreçte 1973’te dünyada yaşanan petrol krizinin etkisi Türkiye’yi 1970’li yılların sonuna doğru oldukça şiddetli bir biçimde vurmuştur. Böylece 1970’li yılların krizi, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerin yaşadığı ithal ikameci modelin ve karma ekonomi politikalarının geçerliliğini yitirmesi ile sonuçlanmıştır (Deniz Ozan, 2016: 667, Doğan, 2015: 182). Bu dönemde aynı zamanda toplumsal alanda iyice belirgin hale gelen sol, sağ, dini ve etnik kimliklerin örgütlenmesi ve bu grupların şiddete başvurmasının da etkisiyle gerçekleşen askeri müdahalenin ardından siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda yeni dinamikler ön plana çıkmıştır. 1960-1980 arası dönemin parlamentosuna bakıldığında Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi’nin 1973’e kadar iki partili sistemi koruduğu görülmektedir. 1973 yılında yapılan seçim sonuçlarına göre Milli Selamet Partisi ve Demokratik Parti de dönemin majör partilerinden olmuştur. (YSK Seçim Arşivi, www.ysk.gov.tr) Bu dönemin partilerinden Cumhuriyet Halk Partisi, askeri müdahale ardından açıkladığı programında 1947 yılında belirtilenleri tekrar etmekte ve “sosyal adalet” kavramını programına dahil etmektedir. 1965 yılındaki Parti seçim bildirgesinde yer verdiği “*CHP, devletin ve özel teşebbüsün gücünü toplum refahı için seferber eden, insanların çalışma hevesini ve teşebbüs ruhunu sosyal adalet ve toplum yararı ile bağdaştıran ve hızlı iktisadi kalkınmayı demokratik plan düzeni içinde gerçekleştirme azmini temsil eden partidir.*” ifadesi ile Parti gerek Anayasa gerek kalkınma planlarının benimsediği yaklaşımı devam ettirmektedir. “*İktisadi politikamızın tanziminde ve yürütülmesinde, halkımızın büyük çoğunluğunun köylü olduğunu ve tarımın ekonomimize temel teşkil ettiğini daima göz önünde bulunduracağız.*” ve “*...Genel planlama ile toplum kalkınması ve özellikle köy*

kalkınması arasında uyum ve bağlantı sağlanacaktır.” ifadeleri ise bu noktada kalkınmada ön planda tarımsal kalkınmayı tuttuğunu da düşündürmektedir (CHP Parti Programı, 1961: 11, CHP Seçim Bildirgesi, 1965: 3). Buna göre Cumhuriyet Halk Partisi’nin önceki dönemde özel teşebbüsleri planlayan- düzenleyen devlet vurgusuna planlı kalkınmayı dahil ettiği söylenebilecektir. Dönemin diğer partisi olan Adalet Partisi ise

“İktisadi kalkınmamızın ancak hürriyet içinde gerçekleştirilebileceğine inanıyoruz. Maddî ve iktisadî alanda elde edilecek başarıların, hürriyet ve adaletin hâkim olduğu, medenî ve demokratik bir toplumda gerçek değerini bulabileceği kanısındayız. İktisadî kalkınma gayretlerimizin hedefi; fert başına düşen geliri süratle arttırma yanında, zümreler ve bölgeler arasındaki dengeyi gerçekleştirme, sosyal barışı tesis etme, iktisadî ve sosyal düzenimizin istikrarını koruyabilmedir. İktisadî kalkınma bahanesiyle fertleri siyasi otoritenin birer kölesi haline getiren, onu, üzerinde fütursuzca işlenebilecek bir ham madde telâkki eden totaliter düşüncesinin karşısındayız... Refah devleti anlayışımız iktisadî bünyemizin karma ekonomi esasına dayanmasından ilham almaktadır. Karma ekonomiyi tam bir devletçilik veya kolektivizme geçişin bir safhası olarak kabul eden görüşün karşısındayız. Dünyada her ekonomi karmadır. Bizim karma ekonomi anlayışımıza göre, devlet faaliyeti ve kamu sektörü vatandaşın mutluluk ve refaha ulaşma çabasında ona yardımcı olmak, onu desteklemek zorunluluğundadır.”

ifadeleri ile özel teşebbüsü öne çıkaran bir ekonomi yaklaşımı benimsemektedir. Dönemin ana kavramı olan planlı kalkınmaya ise seçim bildirgesinde şu ifadelerle açıklık getirmektedir:

“Plânlı kalkınma; bir anayasa müessesesi olduğu gibi, demokratik plân tekniğinin iktisadî kalkınmada çok müessir bir metot olduğu inancındayız. Plânlı rasyonel bir iktisadî politika takip edilmenin en tesirli vasıtası olarak görüyoruz. Plânlama ile devletçilik arasında ne tatbikat ne de mantık ve nazariye yönünden, herhangi bir bağ bulunmadığı kanaatindeyiz. Plâni, devletçiliğin tabii bir sonucu olarak gören düşünce tarzı, milli hayatımız bakımından son derece faydalı ve zaruri bir mekanizma olan plân fikri için, zararlı bir davranıştır. Plân; biçildiği şekilde giyilmesi gereken bir dar ceket değildir.”(AP Seçim Bildirgesi, 1961: 26).

Adalet Partisi, dönemin öne çıkan planlama anlayışına mesafe koyarak ekonomik politikasını ithal ikameci politikalarla şekillendirmiş ve sanayi sektörünü ön plana alarak kalkınma vurgusunu buradan hareketle yapmıştır (Atılğan, 2016: 528). 1973 yılında yapılan genel seçimlerde Demokratik Parti ve Milli Selamet Partisi’nin de parlamentoda %10’luk temsili aştığı görülmektedir. Adalet Partisi’nin tarımın sanayileşmeye tabi kılındığı politikalarına karşı çıkan iç muhalefetinden doğan Demokratik Parti “*Partimiz, demokratik düzene uygun ve ferdi teşebbüsü esas alan bir ekonomik politikayı benimsemektedir...Bugünün ekonomik hayatında devletin büyük rolü olduğuna inanmaktayız. Ancak devletin ekonomik hayattaki varlığı muayyen ölçüleri içinde kalmalıdır.*” cümleleri ile özel teşebbüs ağırlıklı bir ekonomiyi desteklemektedir (Demokratik Parti Programı, 1970: 97). İslami

referanslara sahip olan Milli Selamet Partisi'ne geldiğinde ise Parti programında yer verdiği

“Aziz vatandaşlarımız ortak pazara evet diyen partilerin liderlerini ve adaylarını nerede görürseniz, seçim sanığı olarak sorguya, çekiniz... Milli ve manevi değerlerimizi dejenere edecek, milli sanayimizi yıkacak, siyasi sahada milli hakimiyet prensibini ihlal ederek, ortak ve kozmopolit bir vasatta milletimizin her bakımdan kaynayıp gitmesine amil olacak bu teşebbüs karşısında, milli görüşü temsil eden partimiz vazifesini yapacak... «Kapitalist sistem», «Sosyalist sistem». Bu sistemler sadece iktisadî sahada kalmıyor; milletlerin içtimai ve manevi sahalarına el atıyorlar ve böylece iki ayrı alem meydana getiriyorlar. Satıhta ayrı bu iki grubun temelde çok müşterek tarafları bulunmaktadır: Her ikisi de maddecidir, materyalisttir. Her ikisi de menfaatçidir.”

cümleleri ile serbest piyasa ekonomisini eleştiren bir söylem geliştirdiği görülmektedir (MSP Parti Programı, 1973: 38, MSP Seçim Bildirgesi, 1973: 7- 39). “Milli iktisat” vurgusunu parti belgelerinde sıklıkla yapan Parti'nin milli bir kalkınma hedeflediği söylenebilecektir. Tipolojik olarak elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisine uyum sağlayan Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi ve Demokratik Parti tipolojileri gibi özel teşebbüs vurgulu ekonomi politikaları benimsemiştir. Bu dönem parlamentodaki inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipine uyan Milli Selamet Partisi ise milli iktisat vurgusu ile diğerlerinden ayrılmıştır.

3.3. 1980-2000 Arası Dönem

Askeri müdahalenin etkisiyle 1980'lerin başı siyasal alanda var olan bütün siyasal partilerin kapandığı, toplumsal alanda özgürlüklerin kısıtlandığı ve ekonomide askeri müdahaleden hemen önce alınan 24 Ocak kararlarının da etkisiyle Türkiye'de de neo-liberal politikaların devreye girdiği bir dönem olmuştur (Uçkaç, 2010: 426, Cizre-Sakallıoğlu & Yeldan, 2000:484). Kararlar çerçevesinde piyasa ekonomisini harekete geçirmeyi, enflasyonu aşağı çekmeyi ve ekonominin dışa açılmasını amaçlayan istikrar tedbirleri şekillendirilmiştir (Akyıldız & Eroğlu, 2004: 55). Tedbirlerin müdahale sonrasında uygulamada yansımaları da ihracata dayalı büyüme hedefi şeklinde olmuştur. (Saraçoğlu, 2016: 758). Bu dönem dünyada da küreselleşmenin etkilerinin yani Batı'nın alt yapısı olan uluslararası kapitalizmin ve demokrasi, insan hakları gibi üst yapı unsurlarının artık gözlenebildiği dönemdir (Oran, 2010: 10). Neo-liberalizm daha çok iktisadi yönü ile Türkiye için piyasa ekonomisine yönelik değişim süreci ile öne çıksa da siyasi, kültürel ve ideolojik alanlarda da yeni yapılanmaları beraberinde getirmiştir (Doğan, 2015: 185, Saraçoğlu, 2016: 756). Bir yandan neo-liberalizmin siyasal ve toplumsal alana sunduğu özgürlük, diğer yandan askeri müdahale sonrasında sınırlanan temel özgürlükler ve siyasal kurumlar Türkiye için eskisinden farklı bir dönemi başlatmıştır. Müdahale sonrasında demokrasiye kontrollü geçiş sürecinde Anavatan Partisi örneğinde toplumun belli kesimlerine yönelmek yerine daha kapsayıcı bir

kitleyi hedef alarak parti politikalarının şekillendirildiği de görülmüştür (Altınbaş, 2021). Değişen seçim sistemi ve siyasal partilerin parçalanmış yapısı 1990'lı yıllarda koalisyon hükümetlerini ve istikrarsız süreçleri beraberinde getirmiştir. 1980 askeri müdahalesinin ardından siyasal alanda temsili üstlenen ilk parti Anavatan Partisi olmuştur. Parti, programında *“İktisadi kalkınmanın hızlandırılmasını, işsizliğin ve fakirliğin kaldırılmasını, gelir dağılımı farklılıklarının azaltılarak refahını yaygınlaştırmasını ön gören; iktisadi gelişmelerde fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden...”* ifadelerine yer vererek özel teşebbüs vurgusu yapmaktadır (ANAP Programı, 1983). Seçim Beyannamesinde yer alan

“Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir...İktisadi gelişmenin güvenli ve sürekli bir şekilde yapılabilmesi için devletin başlıca rolü istikrarın teminidir.”

cümleleri de partinin ekonomi politikasındaki neo-liberal eğilimi açıkça göstermektedir. Böylece devlete “istikrarın temini” görevi verilmiştir. (ANAP Seçim Beyannamesi, 1983: 25-26). Askeri müdahale sonrası seçime katılmasına izin verilen ve parlamentoda yer alan diğer iki parti Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi olmuştur. Halkçı Parti'nin programına bakıldığında Parti, ekonomi politikasını *“Halkçı Parti, ekonomik kalkınmada devletçiliğe ağırlık veren karma ekonomi modelini benimser.”* şeklinde dile getirmektedir (Halkçı Parti programı, 1983: 4). Milliyetçi Demokrasi Partisi ise

“...Partimiz, karma ve piyasa ekonomisi sisteminin işleminde, vatandaşın temel ihtiyaç maddelerinin Devletçe korunup kollanması anlayışı içindedir. Bu sistem içinde, Devlet teşebbüsünü, hür teşebbüsü rakip gören ve her sahaya el atma özleminde kısır bir devletçilik anlayışı içinde değil, özel teşebbüsün yetersiz kaldığı sahalarda onu tamamlayan, düzenleyici ve yol gösterici bir müessese olarak görüyoruz.”

cümleleri ile özel teşebbüsten yana olan ekonomik duruşunu açıklamaktadır (MDP Programı, 1983: 12). Halkçı Parti sol kanat temsilini üstlenip devletçiliğe ağırlık verirken, sağ kanadı temsil eden Milliyetçi Demokrasi Partisi ise özel teşebbüsü öne çıkarmaktadır. Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin 1985 yılında birleşmesinden doğan Sosyal Demokrat Halkçı Parti de 1987 ve 1991 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda temsil hakkını kazanmıştır (YSK Arşivi, www.ysk.gov.tr). Parti, programında “Toplumun Örgütlenmesi ve Kurumlaşması” başlığı altında ekonomik kurumlaşmada piyasa mekanizmasından ve planlamadan bahsetmektedir. Programında yer alan

“Parti, piyasa mekanizmasının sağladığı olanaklardan yararlanılırken, ortaya çıkardığı bu tür sakıncalardan kaçınmak için etkin bir ulusal planlamanın gerekli olduğunu kabul eder...” ve *“SHP, kaynakların en iyi biçimde değerlendirilmesini, kalkınma hızının artırılarak başta işsizlik olmak üzere ekonomik ve sosyal sorunların*

çözümünü, sanayileşmenin gerçekleştirilmesini, dış ekonomik ilişkilerde bağımsızlığın sağlanmasını, hakça bir gelir dağılımına ulaşılmasını amaçlar ve bu amaçların etkin bir planlama ile gerçekleştirileceğine inanır. Ekonominin giderek bunalımlara sürüklenmemesi için de planlamayı gerekli sayar...Planlar, genelde devlet kesimi için zorunlu, özel kesim için yönlendirici nitelikte olacaktır. Plan kararlarının her iki kesimde de uygulama oranlarının artırılması için güçlü özendirme ve denetim araçları getirilecektir.”

ifadeleri ile piyasa mekanizması ve planlama ekonomi politikaları için bir arada sunulmuştur (SHP Programı, 1983: 17-30). Bu dönemde merkez sağın temsilcilerinden olan ve parlamentoda yer alan bir diğer parti, Doğru Yol Partisi’dir. Parti, ekonomi politikasını

“Ekonomik hayatta devletin gerektiğinde üretici, genelde düzenleyici, destekleyici ve caydırıcı tesirli bir role sahip olması gerektiğine inanırız. Serbest piyasa ve rekabet nizamını gerçekleştirmek ve ekonomiyi bu düzende geliştirmek kararındayız. Kalkınmanın plana bağlı olarak gerçekleşmesini gerekli görürüz. Planlamanın gayesi bütün ekonomik faaliyetleri merkezi bir plana bağlamak değildir. Hür teşebbüse özendirici olacaktır...”

cümleleri ile serbest piyasa ekonomisi üzerinden özel teşebbüs vurgusu ile kurmaktadır (DYP Programı, 1983: 86-87). Burada da planlamaya özel teşebbüse karşı “özendirici” bir misyon yüklenmektedir. Merkezden yapılan planlamaya belirli ekonomik faaliyetlerin dahil edilmesi gerektiği işaret edilmektedir. 1991 ve 1995 yıllarında parlamentoda yer alan, siyasal İslam’ın temsilcisi olan partilerden Refah Partisi’ne geldiğinde Parti’nin

“...Milletimizi kendi gücü ve potansiyeli ile kalkınmaya sevk eden bir uygulama yapmayı hedef ittihaz ediyoruz. Milli karakter ve bünyemize uygun, ülkemizi ve milletimizi istismar etmek isteyen dış ve iç mihrakların şaşırtıcı ve tavizkar reçetelerine iltifat etmeyen...bir yol izleyeceğiz. Mali politikamız refahın tabana adil ölçüler içerisinde yayılmasını fert başına düşen milli gelirin artırılmasını ve herkese haklı ölçüler içerisinde intikalini sağlayacak şekil ve şartlar içerisinde tanzim edilecektir.”

şeklinde sosyalizmi andıran bir milli ekonomi politikası ortaya koyduğu görülmektedir (Özbudun, 2010: 110, RP Tüzük ve Programı, 1985: 45-46). Parti’nin “Adil Ekonomik Düzen” başlıklı belgesinde ise benimsediği bu politika

“Adil ekonomik düzen tam ve mütekamil bir düzendir. Bu düzende kapitalizmin ve komünizmin faydalı yanları mevcuttur. Fakat mahsurlu ve zararlı yanlarına yer verilmemiştir...Adil ekonomik düzende devlet ekonomik faaliyetlere iki türlü hizmet yaparak katılır. Devletin yürüttüğü genel hizmetler: Güvenlik, yönetim, yargı, enerji temini, su, yol, alt yapı hizmetleri...vs. gibi hizmetlerdir...devlet ayrıca temel ekonomik malların tanzim hizmetlerini yürütür...Adil ekonomik düzende bütün ekonomik faaliyetleri şahıslar yürütürken bunlar bu faaliyetleri ya şahıs olarak ya şirket olarak veya vakıflar olarak yürütürler.”

şeklinde anlatılmıştır (Adil Ekonomik Düzen Belgesi, 22-23). 1991 yılı seçim beyannamesinde yer alan “*Refah Partisi mevcut adil olmayan uluslararası düzenin değiştirilerek yeni bir Adil Düzenin kurulmasını gündeme getirerek, İslam dünyası ve ezilen az gelişmiş ülkelerle birlikte hareket edecektir*” ifadesi de göz önünde bulundurulduğunda Parti'nin benimsediği model Özdemir (2015: 171) tarafından tanımlandığı hali ile “Batı tipi serbest piyasa ekonomisi ile Doğu tipi devlet kontrollü sosyalizm arasında karma bir ekonomik yapı” işaret etmektedir (RP Seçim Beyannamesi, 1991: 128). Ulusalçı sol kesimi temsil gayretinde olan Demokratik Sol Parti ise 1991, 1995 ve 1999 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda yer almıştır (YSK Seçim Arşivi). Parti'nin

“Gelişme köylüden başlayacak...ekonomide halk sektörünün ağırlık yeri bulunacaktır... Devlet sektörünün genişliği değil, devletin ekonomiyi halk katılımıyla ve toplum yararına etkin biçimde yönetebilmesi önem taşıyacaktır... Devlet sektöründeki ekonomik işlevli işletmeler, devletin karışma ve koruma alanı dışına çıkarılacaktır. Bunların yönetimlerine ve yatırımlarına siyasal iktidarlar karışamayacaklardır... Devletin her iki alanda da öncülük ve sorumluluk üstlenmesi, özel sektörün bu tür yatırımlara ilgisizliği nedeniyle zorunludur. Gerek geri kalmış yörelerdeki öncü ve doğurgan yatırımların, gerek ileri teknolojik yatırımların özel sektör veya halk sektörü tarafından da yapılmasına bir engel söz konusu olmayacaktır. Tersine, bu tür yatırımlara girişenler devlet desteğinden yararlanabileceklerdir.”

şeklinde politikasını ortaya koyduğu görülmektedir (DSP Programı, 1991: 61-64). 1987 yılı seçim beyannamesinde ise demokratik sol ekonomi düzeninde devletin yerini

“Demokratik Sol düzende, altyapılar, kamu hizmeti gören kuruluşlar, önemli doğal kaynaklar ve savunmayla doğrudan ilgili sanayiler devlet elin de bulunacaktır; bunların dışındaki tüm ekonomik faaliyet alanları ise, devlet sektörüyle birlikte, özel sektöre ve halk sektörüne de eşit rekabet koşulları içinde açık bulundurulacaktır. Özel sektör üretken yatırımlara ve ileri teknolojilere özendirilecektir; kârını ve kazancını, ucuz işçilikle değil, verimli işletmecilikle yükseltmesi beklenmektedir.”

ifadeleri ile belirlemektedir (DSP Seçim Bildirgesi, 1987:44-45). Buna göre Demokratik Sol Parti için de dönemin politika anlayışından sapmayan özel sektörü devlet ve halk sektörünün yanına koyan karma bir ekonomi vurgusu yapılmıştır. Özel sektör ve halk sektörünün devletin üstlenmesi gereken ekonomi faaliyetlerinin dışında kalan tüm faaliyetleri bölüşmesi hedeflenmiştir. 1995 yılı genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeniden parlamentoya girdiği görülmektedir. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ekonomi politikalarını “örgütlü pazar ekonomisi, pazar mekanizmasının eksiklerini giderici, esnek, özendirici stratejik planlama, ekonomide verimlilik ve etkinlik” üzerinden tanımlamıştır (CHP Programı, 1994: 61-62). Bu ve benzer söylemleri ile CHP ekonomi politikasında liberal vurguyu yansıtmıştır. 1999 yılı seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin ve Fazilet

Partisi'nin de parlamentoda yer aldığı görülmektedir (YSK Seçim Arşivi). Dönemin koalisyon ortağı olan Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1995 yılı seçim bildirgesinde

“MHP Serbest piyasa ekonomisi içinde sermayenin tabana yayılmasını ve fırsat eşitliğini ön planda tutan bir ekonomi politikası izleyecektir. Dengeli kalkınma, enflasyonla mücadele, adil vergi sistemi ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması öncelikli konularımız olacaktır. Yüksek kalkınma , işsizliğin önlenmesi, gelişmiş ülke seviyesine , bilgi çağına ulaşılması için gerekli kaynak ülkenin kendi potansiyelinde mevcuttur, kayıt dışı ekonominin meşru zemine oturtulması kaynak açığını büyük ölçüde azaltacaktır...Milli ekonomi politikasında bir yandan dünya ile ticari entegrasyon, diğer yandan da kendi ihtiyaç ve çıkarlarımız göz önüne alınacaktır... MHP katı ve dogmatik merkezi planlamanın tamamıyla dışında, iktisadi kuruluşların ve fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini kullanmalarına imkan veren düzenleyici, yönlendirici ve denge kurucu bir planlama anlayışına sahiptir.”

diyerek oluşturduğu milli politikanın yanı sıra serbest piyasa ekonomisi vurgusunu da yapmıştır (MHP Seçim Bildirgesi, 1995: 8-9) 2000'lere geçmeden parlamentoda incelenmesi gereken son parti ise Fazilet Partisi'dir. Fazilet Partisi 1999 yılında yapılan seçimler sonucunda parlamentoda yer almıştır (YSK Seçim Arşivi). Parti'nin

“...serbest pazar ekonomisi iktisadi anlayışımızın temelidir. Ekonomi politikamızın temel amacı, ülkemizi...küresel rekabet ortamına hazırlamak, ... gelir dağılımını adil hale getirmek, bölgeler arası kalkınmışlık farklarını gidermektir. Tüm bunların amacına uygun olarak gerçekleştirilebilmesi için reel para politikası takip edilecektir. ...Devlet asli fonksiyonu olan güvenlik, adalet, eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetlerini yapacak, denetleyici, gözetici ve yol gösterici olarak özel teşebbüsün gelişebilmesi için serbest piyasa ekonomisinin bütün şartlarını hazırlayacaktır.”

ifadeleri ile serbest piyasa ekonomisine ve özel teşebbüse vurgu yaptığı açıktır (FP Kalkınma Programı, 1998: 15-16). Bu duruşu ile öncül partisi Refah Partisi'nden oldukça farklı bir duruş sergilediği söylenilebilecektir. Dönemin siyasal partilerinin serbest piyasa ekonomisi vurgusunun, yani liberal politikalara yeniden dönüşü simgeleyen politikalarının öne çıktığı görülmektedir. Bu dönem partilerinde tipolojik farklılık ise yalnızca Anavatan Partisi ve İslami referanslara sahip olan Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nde okunmaktadır. Bu partilerden Anavatan Partisi elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti tipini, Refah ve Fazilet Partisi ise inanç temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipini karşılamaktadır. Dönemin diğer partilerinin elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipine uyumlu yapısını devam ettirdiği görülmektedir. Bu partiler için ekonomi politikalarındaki benzerliğin tipolojik eğilimlerinde de var olduğu açıktır. Ancak 1980'lerin ulusal ve uluslararası gelişmeleri düşünüldüğünde partilerin serbest piyasa ekonomisi vurgusunun alternatifsiz olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Yani partiler tipolojik olarak farklılaşsa da dönemin koşulları ekonomi politikalarında bu vurguyu bir anlamda kaçınılmaz hale getirmiştir.

3.4. 2000 ve Sonrası

2000'ler Türkiye için ekonomik kriz, enflasyonla mücadele programları ve siyasal iktidarın değişimi ile başlamıştır. Küreselleşmenin ve dolayısıyla dijitalleşmenin tüm dünyada etkisini göstereceği dönemin iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisi olmuştur. Tek parti iktidarının yeniden deneyimlenmesi, Avrupa Birliği'ne adaylık sürecinin ve müzakerelerin yoğunlaşması, neo-liberal politikaların ve küreselleşmenin hızla dünyaya yayılması ve en nihayetinde dijital çağ söyleminin gelişimi dönemin ana dinamikleri olarak sayılabilecektir. Dönemin incelemesine Adalet ve Kalkınma Partisi ile başlamak gerekirse Partinin ekonomi politikalarının temelini "*Ekonomik gelişmenin kaynağı ve hedefi olarak insanı esas alır; Tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır; Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser; Devletin ekonomideki işlevini düzenleyici ve denetleyici olarak tanımlar.*" açıklaması oluşturmuştur (AK Parti Programı, 2003: 33-34). Devletin düzenleyici ve denetleyici görevinin altını çizmesinin yanında devleti her türlü ekonomik faaliyetin dışında tutması neo-liberal politikaya eğilimini göstermektedir. Muhafazakâr demokrat iktidarın ana muhalefet partisi ise sol kanattan Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi

"Program, özel girişim ile kamunun düzenleyici ve denetleyici görevinin bir arada olduğu piyasa düzeninde, dünyaya açık, küresel riskleri yönetebilen, istikrar içinde hızlı ve dengeli kalkınmayı ve sosyal politikaları ön planda tutan, stratejik planlamanın uzun vadeli bakış açısı ve geniş vizyonu içinde şekillenecektir. Cumhuriyet Halk Partisi, fırsat eşitliğine ve verimliliğe odaklı, örgütlü, kayıtlı, kurallı, adil, dünyaya açık, sosyal piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracaktır."

ifadelerinin kullanılarak ekonomi politikalarında piyasa vurgusunun devam ettirildiği görülmektedir (CHP Parti Programı, 2008: 143-144). 2007 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde parlamentoda milliyetçi sağ kanat temsilini üstlenen Milliyetçi Hareket Partisi de yer almıştır (YSK Arşivi). Milliyetçi Hareket Partisi'nin ekonomi politikalarında

"Piyasa ekonomisi kurallarının işletilerek tekelci oluşumların ve haksız rekabetin önlenmesi, kamunun ekonomideki rolünün yol gösterici, düzenleyici ve denetleyici faaliyetler ile sınırlandırılarak; özel sektör dinamizminin ve teşebbüs gücünün desteklendiği istikrarlı, çevreye duyarlı ve istihdam dostu bir büyümenin gerçekleştirilmesi, partimizin ekonomi politikasının esasını oluşturmaktadır."

ifadeleri ile özel teşebbüs vurgusu yaptığı görülmektedir (MHP Programı, 2009: 61). 2015 yılında iki kere tekrarlanan seçimler sonucunda parlamentoda etnik temelli Halkların Demokratik Partisi de temsili üstlenmiştir. Parti ekonomi politikasını

"...Neo liberal yerel ekonomi politikaları yerine halktan ve emekten yana sosyal politikaları hayata geçirmektir." ve "*HDP'nin 'Barışçı ve Katılımcı Güven Ekonomisi'nin hedefi; dayanışmacı, kararların halkın iradesiyle alındığı, toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir ekonomik bakışla, üretkenlerin ekonomik ilişkiler*

üzerinde denetimini artırmaktır. Perspektifimiz; doğa ile uyumlu ekonomi ve insan onuruna yaraşır istihdam yaratmak, dar gelirlilere gelir artışı sağlamaktır...HDP'nin ekonomi politikalarının kırmızı çizgisi, emekçinin haklarıdır."

şeklinde ifade etmektedir (HDP Parti Programı, 2020, HDP Seçim Beyanname, 2018: 24) Bu ifadeler Parti'nin neo-liberal politika karşıtı bir söylem geliştirdiğini ve Parti belgelerinde sıklıkla yaptığı sosyal kalkınma, sosyal haklar ve sosyal büyüme modeli vurguları sebebiyle ekonomi politikalarında sosyalist bir yönün de var olduğunu göstermektedir. 2018 yılında ise parlamentoya Milliyetçi Hareket Partisi'nden kopan muhalefetin kurduğu İyi Parti dahil olmuştur. Parti, ekonomi politikasını

"Ekonomi programımızın ana felsefesi öncelikle istikrarlı ve kapsayıcı aynı zamanda hızlı büyümek zorunda olan Türkiye'nin, erişilen refahı toplumun her kesimine adil bir şekilde dağıtabilmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Serbest piyasa sisteminin her durumda kısıtlı kaynakları en etkin bir biçimde dağıtmadığı ve toplumsal ahengi bozacak boyutlarda gelir ve servet eşitsizliğine yol açtığı gerçeklerini göz ardı etmeden, özel mülkiyet, serbest girişim, serbest sözleşme ve çalışan haklarının evrensel hukuk kuralları ile güvence altına alındığı bir ekonomik yapıyı desteklemekteyiz... Kamu ekonomi bürokrasisinde stratejik planlamanın önemini artıracaktır. Performans ölçüm, değerlendirme sonuçlarına bağlı politikalar üretme ve uygulama önündeki tüm engelleri kaldıracak bu yolla şeffaflığı ve hesap verilebilirliği destekleyeceğiz. Ekonomi politikalarımızın nihai hedefi dengeli, sürdürülebilir, kapsayıcı, dışa bağımlılığı azaltacak bir büyüme ve paylaşım modelini yaşama geçirmektir. Fırsat eşitliğinin ve kişisel gelişimin önünü açan bir sistemin, vatandaşlarına onurlu bir yaşam sağlayacak çalışma koşullarını da yaratabileceğine inanıyoruz. Erişilen refahı toplumun tüm katmanlarına adilce yayabilen bir ekonomik düzen, güçlü ve huzurlu bir ülkenin temel yapı taşlarından bir tanesidir. Ekonomi politikalarımızda yeni küresel ve bölgesel, ekonomik ve finansal çerçevenin önemli bir etkisi olacağına inanıyoruz. Bu nedenle küresel ekonomi politiğin parametrelerini doğru okuyan, buna uygun politika geliştirilmesini önceleyen ve nihai olarak Türk ekonomisinin küresel ve bölgesel düzenin güçlü ve saygın bir aktörü olabilmesini sağlayan bir modeli temel alacağız."

şeklinde dile getirmiştir (İYİ Parti Programı, 2020: 39-40). Parti'nin vurguları sosyal liberal yaklaşımı işaret etmektedir. 2000'den bugüne kadar devam eden sürece bakıldığında parlamentoda temsil edilen partilerin piyasa ekonomisi ve neo-liberal yaklaşıma uygun politikalar hedeflediği görülmektedir. Parlamentoda siyasal hayatın son döneminde farklı tipolojide sınıflandırılan partilerin yer alması dönemi ayrıcalıklı kılsa da ekonomik hedefler açısından neo-liberal politikaları dönüştürücü güçte bir söylem farklılığının var olmadığı açıktır. Bu dönemin majör partilerinden Adalet ve Kalkınma Partisi tipolojik olarak ilk dönemde elit temelli kapsayıcı kitle hedefli hegemonik parti, ikinci döneminde ise elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti olarak sınıflandırılmıştır. Elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik parti tipolojisinde ise Cumhuriyet Halk Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi yerini

almıştır. Elit temelli kapsayıcı kitle hedefli yapısı ile İyi Parti ve etnik temelli sınırlı kitle hedefli çoğulcu yapısı ile Halkların Demokratik Partisi dönemin diğer majör partileri olmuştur. İyi Parti ve Halkların Demokratik Partisi haricinde dönemin diğer majör partilerinin ekonomi politikalarında piyasa vurgusu ve neo-liberal söylemler öne çıkmıştır. İyi Parti de esasında sosyal liberal ekonomi politikaları ile bu benzerliği yakalamıştır. Halkların Demokratik Partisi ise tamamen neo-liberal politika karşıtı bir söylem benimsemiştir.

Sonuç itibariyle denilebilir ki siyasal partiler ekonomi politikalarını dönemin dinamiklerine göre şekillendirmeyi tercih etmiştir. İnanç/etnik ve sınıf temelli parti tiplerinde 1980'lere gelene dek dönemin diğer partilerinden kısmen ayrılan bir duruş gözlenirse de 1980 sonrasında bu fark da büyük oranda ortadan kalkmıştır. Elit temelli sınırlı/kapsayıcı kitle hedefli hegemonik/çoğulcu parti tipine uyum sağlayan diğer partilerin ekonomi politikalarının keskin farklar barındırmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple bir tipolojik model için partilerin ekonomi politikalarının parti karakteristiğine ilişkin bir gösterge sunamayacağı görülmüştür. Partileri anlayabilmek ve kategorize edebilmek için kurulan tipoloji modellerinde ekonomi politikalarının başka alt değişkenlerle desteklenerek kullanılması gerekmektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Demokrasilerin ana karakterlerinden olan siyasal partilerin hem tipolojik hem de ekonomi politikaları özelinde incelenmesi sonucunda partilerin resmî belgelerinde devleti ve özeli bir arada tutan ekonomi politikalarının belirgin bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Benimsenen bu karma politikaların öne çıkardığı vurgular ise her dönemin dinamiğine göre farklılaşmıştır. Buna göre 1945-60 arası dönem liberal politikaları gündeme getirirse de uluslararası dinamikler zaman zaman katı devletçi politikaları gerekli kılmıştır. 1960-80 arasında ise planlı kalkınma Anayasal hükümler de göz önünde bulundurularak ekonomi politikalarına yansımıştır. Bu dönemde ekonomi politikalarında özel teşebbüs vurgusu öne çıkmıştır. 1980 sonrasında ise vurgunun büyük oranda özel teşebbüs ve serbest piyasa ekonomisine yapıldığı görülmüştür. Neo-liberal politikalar bu dönem itibariyle parti politikalarına da yansımıştır. İncelenen dönemde ve parti metinlerinde devlete ekonomik faaliyetlerde verilen “düzenleyici ve denetleyici” rolün altı da sıklıkla hemen her parti tarafından çizilmiştir.

Partilerin tipolojik eğilimine göre ise ekonomi politikalarında benzerlik sadece elit temelli kapsayıcı kitle hedefli parti tipolojisine uyan partilerde gözlenmiştir. Bunun dışında partilerin siyasal konumları dahi ekonomi politikalarına keskin biçimde yansımamıştır. Türk siyasal partilerinin içinde bulunduğu dönemin siyasal ve ekonomik dinamikleri bu politikalarda esas yönlendirici olmuştur. Bu aşamada tipoloji açısından ortaya çıkan farkların veya benzerliklerin ortadan kalktığı görülmüştür. İstikrarsız hükümetlerin ardından ortaya çıkan krizlerin siyasal örgütlenmede yarattığı parçalı yapı da öncül ve ardıl partilerin benzer ekonomi

politikalarına yoğunlaştığını göstermiştir. Bu da dönemin koşullarının etkisini bir kere daha ortaya koymuştur.

Sonuç olarak Türkiye özelinde partilerin ekonomi politikaları ulusal ve uluslararası konjoktüre göre şekillenmiş, tipolojik ve ideolojik farklılıkları ekonomi politikalarına yansımamıştır. Elit temelli sınırlı kitle hedefli hegemonik siyasal parti tipine uyum gösteren partiler arasından sağ veya sol kanat temsilcisi olan siyasal partilerin ekonomi politikalarında dahi keskin farklar görülmemiştir. Burada partilerin iç muhalefetten koparak kurulmasının da etkisi büyüktür. Bu kopma sonucu ortaya çıkan yeni partinin hem tipoloji hem de politikaları bağlamında büyük bir fark öne sürmediği açıktır. Ekonomi politikalarının da birbirine benzer vurgular taşıması partilerin bu kuruluş dinamiği benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Bunda siyasal kültür mirasının ve devlete yüklenen anlamın etkisi büyüktür. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, tipoloji ve ekonomi politikaları arasında birbirini dönüştüren ve etkileyen bir ilişkinin var olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sebeple siyasal partiler için kurulan tipolojik modellerde ekonomik politikaların tek başına bir alt değişken olarak kullanılamayacağı ortaya çıkmıştır. Ekonomi politikalarının parti tipolojilerinde kullanılabilmesi için farklı modellere veya ek değişkenlere ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Adalet Partisi - Parti programı, 1961. TBMM Arşiv belgeleri.
 Adalet Partisi - Seçim bildirgesi, 1961. TBMM Arşiv belgeleri.
 Adalet ve Kalkınma Partisi - Parti programı, 2003. TBMM Arşiv belgeleri.
 Adaman, F. (2017). *Neoliberalizm kavramının iktisat disiplini bağlamında kuramsal bir tartışması*. Erişim Tarihi: 20.01.2021, <https://tr.boell.org/tr/2017/04/03/neoliberalizm-kavraminin-iktisat-disiplini-baglaminda-kuramsal-bir-tartismasi>.
 Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1). 43-62.
 Altınbaş, S. (2021). *Türkiye’de siyasal parti tipolojileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
 Anavatan Partisi - Parti programı, 1983. TBMM Arşiv belgeleri.
 Anavatan Partisi - Seçim beyannamesi, 1983. TBMM Arşiv belgeleri.
 Apak, S., Tavşancı, A. (2008). Türkiye’de Yabancı Bankacılığın Gelişimi ve Ekonomi Politikaları ile Uyumu. *Maliye Finans Yazıları*, 80. 33-53.
 Atılğan, G. (2016). Sanayi kapitalizminin şafağında. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. 521-651.
 Atılğan, G. (2016). Tarımsal kapitalizmin sancağı altında. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. 393-521.

- Bartolini, S., Mair, P. (2001). Challenges to contemporary political parties. L. Diamond, & R. Gunther (Ed.). *Political parties and democracy*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985*. 6. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Briggs, A. (1961). The welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology*, 2(2), 221-258.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü., Yeldan, E. (2000). Politics, society and financial liberalization: Turkey in the 1990s. *Development and change*, 31(2). 481-508.
- Copus, C., Clark, A., Reynaert, H., Steyvers, K. (2009). Minor party and independent politics beyond the mainstream: fluctuating fortunes but a permanent presence. *Parliamentary Affairs*, 62(1), 4–18, 10.1093/pa/gsn035.
- Cumhuriyet Halk Partisi - Parti programı, 1947. TBMM Arşiv belgeleri.
- Cumhuriyet Halk Partisi - Parti programı, 1961. TBMM Arşiv belgeleri.
- Cumhuriyet Halk Partisi - Parti programı, 1993. TBMM Arşiv belgeleri.
- Cumhuriyet Halk Partisi - Parti programı, 2008. TBMM Arşiv belgeleri.
- Cumhuriyet Halk Partisi – Seçim bildirgesi, 1965. TBMM Arşiv belgeleri.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin demokrasi tarihi: 1839-1950*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Demokrat Parti - Parti programı, 1946. TBMM Arşiv belgeleri.
- Demokrat Parti - Parti programı, 1951. TBMM Arşiv belgeleri.
- Demokratik Parti programı, 1970. TBMM Arşiv belgeleri.
- Demokratik Sol Parti - Parti programı, 1991. TBMM Arşiv belgeleri.
- Demokratik Sol Parti - Seçim bildirgesi, 1987. TBMM Arşiv belgeleri.
- Devlet Planlama Teşkilatı, Teşkilatı (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl).
- Doğan, S. (2015) *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İÜ AUZEF Yayınları.
- Doğru Yol Partisi - Parti programı, 1983. TBMM Arşiv belgeleri.
- Duverger, M. (1974) *Siyasi partiler*. Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Eroğlu, N. (2007). Atatürk dönemi iktisat politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2). 63-73.
- Fazilet Partisi Kalkınma Programı, 1998. TBMM Arşiv belgeleri.
- Gunther, R., Diamond, L. (2003). Species of political parties: a new typology. *Party politics*, 9(2). 167-199.
- Halkçı Parti programı, 1983. TBMM Arşiv belgeleri.
- Halkların Demokratik Partisi - Parti programı, 2020. TBMM Arşiv belgeleri.
- Halkların Demokratik Partisi - Seçim beyannamesi, 2018. TBMM Arşiv belgeleri.
- Harvey, D. (2006). Neo-liberalism as creative destruction. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 88(2). 145–158.
- Hofmeister, W., Grabow, K. (2011). *Political parties: functions and organisation in democratic societies*. Singapore: Konrad Adenauer Stiftung.

- İyi Parti - Parti programı, 2020. TBMM Arşiv belgeleri.
- Katz, R. S., Mair, P. (1995) Changing models of party organization and party democracy: the emergence of the cartel party. *Party Politics*, 1(1). 5-28.
- Kaynar, M. K. (2007). *Cumhuriyet dönemi siyasi partileri*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kılıçbay, A. (1984). *Türk ekonomisi (modeller, politikalar, stratejiler)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kirscheimer, O. (1990). The catch-all party. Ed. Peter Mair, *The west European party system*. New York: Oxford University Press. 50-60.
- Koole, R. (1996). Cadre, catch-all or cartel? a comment on the notion of the cartel party. *Party Politics*, 2 (4). 507-523.
- Mardin, Ş. (2014). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. Ed. Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme. İstanbul: Alfa Basım-Yayın. 79-104.
- Mariem-Webster, Erişim tarihi: 20.01.2021, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/minor%20party>.
- Milli Selamet Partisi - Parti programı, 1973. TBMM Arşiv belgeleri.
- Milli Selamet Partisi - Parti seçim bildirgesi, 1973. TBMM Arşiv belgeleri.
- Milliyetçi Demokrasi Partisi - Parti programı, 1983. TBMM Arşiv belgeleri.
- Milliyetçi Hareket Partisi - Parti programı, 2009. TBMM Arşiv belgeleri.
- Milliyetçi Hareket Partisi - Parti seçim bildirgesi, 1969. TBMM Arşiv belgeleri.
- Milliyetçi Hareket Partisi - Seçim bildirgesi, 1995. TBMM Arşiv belgeleri.
- Neumann, S. (1956). Toward a theory of political parties, *World politics*, Vol. 6, No. 4. 549-563.
- Oran, B. (2009). *Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. Cilt I: 1919- 1980. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2010) *Türk dış politikası, kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. Cilt II: 1980-2001. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ozan, E. D. (2016) İki darbe arasında kriz sarmalı. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. 663-752.
- Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sosyal devlet. *Toplum ve Bilim, Bahar*, (92), 7-33.
- Özbudun, E. (2010). *Türk siyasal hayatı*. Ed. Levend Kılıç. 7. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özdemir, H. (2015). 28 Şubat süreci arifesinde ve ertesinde iki milli görüş partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (karşılaştırmalı bir analiz). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2). 165-193.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. Yayın No: 2007-57. İstanbul Ticaret Odası Yayını.

- Panebianco, A. (1988). *Political parties, organization and power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye ekonomisi: 1923'ten günümüze türkiye'de iktisat ve istikrar politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Refah Partisi - Adil ekonomik düzen belgesi, 1991. TBMM Arşiv belgeleri.
- Refah Partisi - Parti tüzük ve programı, 1985. TBMM Arşiv belgeleri.
- Saraçoğlu, C. (2016). Tank paletiyle neoliberalizm. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. 753-876.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası iktisat & teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti - Parti programı, 1983. TBMM Arşiv belgeleri.
- Şener, M. (2016). Burjuva uygarlığının peşinde. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. 201-327.
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de neoliberal ekonomi politikaları ve sosyoekonomik yansımaları. *Maliye Dergisi*, (158), 422-430.
- Uslu, A. (2016). Çok partili hayata dönüş dönemi (1945-1950) 'hür dünya'nın saflarında. Yay. Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu & Ateş Uslu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap. 341-386.
- Vural, İ. Y. (2008). Atatürk dönemi maliye politikaları: liberal iktisattan karma ekonomiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20). 77-114.
- Winch, R. F. (1947) Heuristic and empirical typologies: a job for factor analysis. *American Sociological Review*, 12 (1), 68-75.
- Yentürk, N., & Kepenek, Y. (2001). *Türkiye ekonomisi*. 12. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- YSK Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>. Erişim tarihi: 21.02.2021.

**GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI ENDEKSİNİN ÇEŞİTLİ
ENDEKSLERLE İLİŞKİSİ: BİST ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

*THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL ESTATE INVESTMENT TRUST INDEX
AND VARIOUS INDEX: AN APPLICATION ON BIST*

Sümevra GAZEL*, Turgay MÜNYAS**

*Geliş Tarihi: 26.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BİST) Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GMYO) endeksinin BİST 100 başta olmak üzere BİST Taş, Toprak, BİST Kimya, Petrol, Plastik ve BİST Metal Ana endeksleri ile ilişkisini tespit etmektir. Bu endekslerin seçilmesinin sebebi gayrimenkulün önemli unsurlarından biri olan ve ülkemizde de oldukça önem arz eden konut sektörünün önemli bileşenlerini temsil etmesidir. Bu amaçla Ekim 2005 – Eylül 2019 dönemi arası aylık veriler ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı endeksinin, BİST Taş, Toprak ve BİST Metal Ana Endekslerinden etkilendiğine ilişkin anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca kısa dönem sonuçları bu endekslerle birlikte BİST 100 endeksinin de GYO endeksi ile ilişkili olduğunu destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: GMYO, Taş-Toprak Endeksi, Metal Ana Endeksi, ARDL,

ABSTRACT: The aim of this study is to determine relationship among sub-sector indices of the Borsa Istanbul (BIST) including BIST Real Estate Investment Trust (XGMYO), BIST Non-Metal Mineral Product (XTAST), BIST Chemical, Petroleum, Plastic (XKMYA), BIST Basic Metal (XMANA) and BIST 100. The reason for choosing these indices is that they represent important components of the housing industry, which is one of the important elements of real estate and very important in our country. For this purpose, monthly data between October 2005 and September 2019 is analyzed with the ARDL-Bounds testing approach. As a result of the analysis, the long-term cointegration relationship between the variables is determined and significant results are obtained regarding BIST Real Estate Investment Trust index being affected by the BIST Non-Metal Mineral Product and BIST Basic Metal index. In addition short term results support that the BIST 100 index is associated with the Real Estate Investment Trust index.

Key Words: Real Estate Investment Turst, Non-Metal Mineral Product, Basic Metal, ARDL

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to determine the relationship of the Borsa Istanbul (BIST) Real Estate Investment Trust (GMYO) index with BIST 100 main indices, especially BIST Nonmetal Min. Product, BIST Chem. Petrol Plastic, and BIST Basic Metal. The reason for choosing these indices is that they represent important components of the housing sector, one of the important elements of real estate and which is very important in Turkey. The monthly closing

* Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, sumeyra.gazel@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8687-0928.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, turgay.munyas@okan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8558-2032.

values of the indices were taken into account in this study, which aims to determine the relationship of the Borsa Istanbul (BIST) Real Estate Investment Trust (REIT) index with BIST 100 main indices, especially BIST Nonmetal Min. Product, BIST Chem. Petrol Plastic, and BIST Basic Metal for the period October 2005 - September 2019. The data were obtained from the Matrix data terminal. ARDL bounds testing approach was used for both short- and long-term possible relationship between indices. The real estate industry, which is one of the indispensable investment areas of investors from past to present, is an important option for market participants who want to diversify their portfolios with real estate investment trusts (REITs) in the securities exchanges.

In the Communiqué on Principles of Real Estate Investment Companies (III-48.1), REIC is defined as "a type of capital market institution which is founded in order to issue its shares for the purpose of operating and managing a portfolio composed of real estates, real estate projects, real estatebased rights, infrastructural investments and services, capital market instruments, Clearing Bank money market and reverse repurchase transactions, time deposits or participation accounts in Turkish Lira, demand and time deposits or special current and participation accounts in foreign currency, subsidiaries and affiliates, and other assets, rights and instruments to be determined by the Board, in accordance with the procedures and principles set forth". REITs are classified in two ways by their structure. The first are REITs that invest in real estate, real estate projects and real estate-based rights. The second is REITs, which are engaged in portfolio management, especially consisting of infrastructure investment and services. Currently, 35 REITs are active in Turkey.

In summary, according to the above-mentioned Communiqué, REITs aim to invest in real estate, real estate-based projects and securities as an important institution of capital markets. REITs serve as an imaginary function for the construction sector as well as for the financial markets (Karakaya, 2017), and can operate in many areas, from residential to medical facilities, hotels to shopping centers. REITs cannot build a building themselves, but provide financing to companies that want to build with the portfolio they have (Yılmaz, 2019). (Yılmaz, 2019). In other words, REITs both meet the financing needs of the real estate industry and allow investors to become partners in real estate that is large enough that they cannot buy alone (Afşar and Karpuz, 2019:52).

The factors affecting REIT share returns are among the issues that attract the attention of both investors and fund managers as an important investment element of their portfolios. Considering the REIT studies, it seems that performance studies draw more attention. Although the number of studies on factors affecting REIT prices is limited, macroeconomic variables such as BIST 100, House Price Index (Kandır and Özhan, 2018), interest and inflation (Afşar and Karpuz, 2019) and change in commodity prices (Kocadayı, Junction, Temizel, 2020) were considered as potential factors that could affect REIT price performance. According to Kocadayı, Kavşak, and Temizel (2020), REITs are under the potential influence of factors affecting real estate. These factors are mostly commodities used as inputs in real estate construction.

Based on this, the relationship between REITs representing the real estate industry and BIST indices, which include companies such as iron, steel, cement, glass, plastic paint, which are inputs for real estate, is investigated in this study. The aim of the research is to determine whether the relationship between the real estate industry and input factors in this

industry is also seen on the securities exchange platform. Indeed, factors that can affect real estate can also interact with REITs on the stock market channel. For this purpose, BIST Chem. Petrol Plastic (XKMYA), BIST Basic Metal (XMANA), BIST Nonmetal Min. Product (XTAST) and National 100 index (BIST 100) were included as explanatory variables in the study.

Real estate investment in Turkey has always been an important investment tool for investors. Therefore, the relationship of the Real Estate Investment Trust (REIT) index, one of the BIST sector indices, with various sector indices related to the real estate sector was investigated in this study. These sectors include primarily the BIST 100, and BIST Nonmetal Min. Product, BIST Chem. Petrol Plastic indices. The results obtained as a result of the analysis show that there is a long-term relationship between the analyzed variables. Looking at the details, it is seen that the BIST Nonmetal Min. Product and BIST Basic Metal indices have a significant impact on the Istanbul Stock Exchange Real Estate Investment Trust Index in the long and short period. More explicitly, in the long term, while there was a statistically significant relationship between XGMYO and XMANA and XTAST, the relationship between XKMYA and XU100 was not statistically significant. It is noteworthy that only XMANA has a negative correlation in the studied variables. In this case, the XMANA index found to have a significant negative relationship with XGMYO, while the XTAST index has a significant and positive relationship with XGMYO. However, the coefficients appear to be weak.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze yatırımcıların vazgeçilmez yatırım alanlarından biri olan gayrimenkul sektörü, menkul kıymet borsalarında Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) ile portföylerini çeşitlendirmek isteyen piyasa katılımcıları için önemli bir seçenektir.

Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, 28660 sayılı Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliğinde (III-48.1) “belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde gayrimenkuller, gayrimenkul projeleri, gayrimenkule dayalı haklar, altyapı yatırım ve hizmetleri, sermaye piyasası araçları, Takasbank para piyasası ve ters repo işlemleri, Türk lirası cinsinden vadeli mevduat veya katılma hesabı, yabancı para cinsinden vadeli veya vadesiz mevduat veya özel cari veya katılma hesapları ile iştirakler veya kurulca belirlenecek diğer varlık ve haklardan oluşan portföyü işletmek amacıyla paylarını ihraç etmek üzere kurulan sermaye piyasası kurumudur” şeklinde tanımlanmaktadır. GYO’ların, yapısı itibarıyla iki şekilde sınıflandırıldıkları görülmektedir. İlki, gayrimenkuller, gayrimenkul projeleri ve gayrimenkule dayalı haklara yatırım yapan GYO’lardır. İkincisi ise özellikle altyapı yatırım ve hizmetlerinden oluşan portföy yönetimi yapan GYO’lardır. Türkiye’de şuan da 35 tane GYO aktif olarak faaliyet göstermektedir.

Söz konusu tebliği özetle, GYO’lar sermaye piyasalarının önemli bir kurumu olarak gayrimenkullere, gayrimenkule dayalı projelere ve menkul kıymetlere yatırım yapma amacı taşımaktadırlar. GYO’lar finansal piyasalar için olduğu kadar inşaat sektörü için de arka planda önem arz ederler (Karakaya, 2017) ve konuttan sağlık

tesislerine, otelden alışveriş merkezlerine kadar birçok alanda faaliyet gösterebilirler. GYO'lar kendileri inşaat yapamaz ancak ellerinde buldukları portföy ile inşaat yapmak isteyen şirketlere finansman sağlar (Yılmaz, 2019). Diğer bir deyişle GYO'lar hem gayrimenkul sektörünün finansman ihtiyacını karşılama hem de yatırımcıların tek başına satın alamayacakları büyüklükte olan gayrimenkullere ortak olmalarını sağlamaktadır (Afşar ve Karpuz, 2019: 52).

GYO pay getirilerini etkileyen faktörler hem portföylerinin önemli bir yatırım unsuru olarak yatırımcıların hem de fon yöneticilerinin dikkati çeken konular arasında yer almaktadır. GYO üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok performans çalışmalarının dikkat çektiği görülmektedir. GYO'ların fiyatlarını etkileyen faktörler üzerine çalışma sayısı sınırlı olsa da GYO'ların fiyat performansını etkileyebilecek potansiyel faktörler olarak daha çok BİST 100, Konut Fiyat Endeksi (Kandır ve Özhan, 2018), faiz ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenler (Afşar ve Karpuz, 2019) ve emtia fiyatlarındaki değişim (Kocadayı, Kavşak, Temizel, 2020) olarak dikkate alınmıştır. Kocadayı, Kavşak ve Temizel'e (2020) göre GYO'lar, gayrimenkulü etkileyen faktörlerin potansiyel etkisi altındadır. Bu faktörler daha çok gayrimenkul yapımında girdi olarak kullanılan emtialardır.

Buradan hareketle bu çalışmada gayrimenkul sektörünü temsilen GYO'lar ve gayrimenkuller için girdi niteliğinde olan demir, çelik, çimento, cam, plastik boya gibi şirketlerin yer aldığı BİST endeksleri arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Araştırmanın amacı gayrimenkul sektörü ve bu sektörde girdi niteliği taşıyan faktörler arasındaki ilişkinin menkul kıymet borsası platformunda da görülüp görülmediğinin tespitidir. Açıkçası gayrimenkulü etkileyebilecek faktörler borsa kanalında da GYO'lar ile etkileşim içerisinde olabilir. Bu amaçla Borsa İstanbul'da yer alan Kimya, Petrol Plastik (XKMYA), Metal Ana (XMANA), Taş, Toprak (XTAST) ve Ulusal 100 endeksi (BİST 100) çalışmada açıklayıcı değişken olarak yer almıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında öncelikle GYO'lar üzerine seçilmiş bir literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ekonometrik yöntem anlatılmış ve bulgular değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular özetlenerek gelecekteki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR

Literatür taraması yapıldığında araştırmaların genellikle GYO'ların yapısı ve işleyişi, vergilendirmesi ve finansal performansını araştırmaya yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Literatürde GYO'lar ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Şarkaya (2007) yapmış olduğu çalışmada gayrimenkul yatırım ortaklıklarına ilişkin kavramsal çerçeveyi ele alarak bu kurumların yapısı, işleyişi, vergisel boyutu ile sektör analizi yapmıştır. Kavramsal çerçevede Amerika ve Türkiye'deki

uygulamalar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmı GYO'lara ilişkin sektör analizini oluşturmaktadır. Analiz sonucunda GYO'ların büyüme potansiyeli gösterdikleri ve analizin yapıldığı yıllarda aktiflerinin yatırım amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç da GYO'ların sisteme dahil edilmesi ile uygulamaya yeni bir finansman modelinin dahil olduğu yönündedir. Ayrıca bu durumun gayrimenkul piyasasının gelişmesini kolaylaştırdığı çalışmanın diğer bulguları arasında yer almaktadır.

Gökgöz (2008) CAPM modelinin BİST'te uygulanabilirliği üzerine yapmış olduğu çalışmada CAPM, Zaman Serisi, Yatay Kesit Regresyon analiz yöntemlerini kullanarak Üç Faktör Modeli'nin, getiri tahmininde GYO endeksi ile beraber diğer endeksler üzerinde anlamlı sonuçlar verdiğini tespit etmiştir.

Tüzmen (2011), BİST'te işlem gören GYO'ların performanslarını incelemiştir. Araştırmanın analizi 5 değişken kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu değişkenler 3 girdi ve 2 çıktıdan oluşmaktadır. Kurulan modelin girdileri; genel yönetim giderleri, pazarlama satış ve dağıtım giderleri ve (toplam borç-alınan sipariş avansları)/net aktif değeridir. Modelin çıktıları ise net aktif değer ve net dönem karıdır. Çalışmanın sonucunda 2007-2010 döneminde sürekli etkin olan herhangi bir GYO tespit edilememiştir.

Hepşen (2012), Türkiye'de GYO endeksi üzerindeki takvim anomalilerinin (Ocak ayı etkisi ve haftanın günü etkisi) varlığını 2000-2010 dönemleri arasında incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, GYO endeksi için Ocak ayının aylardan farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Ayrıca gün itibarıyla sonuçlara bakıldığında ise Salı, Çarşamba ve Perşembe günlerinin GYO getirilerinin pazartesi getirilerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Zhou, Yang ve Zhang tarafından 2012 yılında gerçekleştirilen çalışmada, Çin'de Shanghai ve Shenzhen borsalarında işlem gören GYO'ların serbest nakit akışları ile finansal performansları 2006-2010 yılları arasındaki veri seti kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda serbest nakit akımının finansal performans ile lineer olarak negatif bir korelasyona sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Deran, Sarıay ve Savaş (2013) BİST'te işlem gören Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları (MKYO) ve GYO'ların finansal performanslarını karşılaştırmışlardır. Çalışma, BİST'te kayıtlı GYO ve MKYO'ların 2009, 2010 ve 2011 yıllarına ait finansal verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada GYO'ların aktif ve öz sermaye karlılığının MKYO'lardan daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Hisse başına kar ve Piyasa Değeri/Defter Değeri oranları açısından elde edilen sonuç ise iki ortaklık modelinin aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir.

Fang ve Lee (2013) GYO'ların piyasa etkinliğini araştırmışlardır. Araştırmanın analizini Ardışık panel seçme yöntemi, Fourier fonksiyonu ile birim kök testiyle gerçekleştirmişlerdir. Araştırmayı örnek olarak aldıkları 16 ülkeye ait

GYO'ların finansal verilerini kullanmışlardır. Araştırmanın sonucunda, GYO pazarlarının Birleşik Krallık hariç tüm örnek ülkelerde etkin olduğunu tespit etmişlerdir.

Aytekin ve Kahraman (2015) BİST GYO Endeksinde yer alan GYO'ların finansal etkinlikleri Veri Zarflama Analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analizde 2008 – 2012 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Analizde girdi değişkeni olarak; genel yönetim giderleri, finansman giderleri ve ödenmiş sermaye kullanılmıştır. Çıktı değişkeni olarak ise net aktif değer, net dönem karı ve piyasa değeri dikkate alınmıştır. Çalışmanın sonucunda BİST GYO Endeksinde yer alan ortaklıkların varlık ve kaynak yapısının finansal etkinliğe ulaşma hedefi çerçevesinde optimal düzeyde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

İslamoğlu, Apan ve Öztel (2015) BİST'te işlem gören GYO'ların Entropi Bazlı TOPSIS yöntemine göre finansal performanslarını incelemişlerdir. Çalışmanın analizi 2011-2014 verilerini kapsamaktadır. Çalışmanın sonucunda, Avrasya, Akmerkez, Sinpaş, Kiler ve İş sırasıyla en verimli GYO'lar olarak tespit edilirken, İdealist, Atakule, Alarko, Nurol ve Vakıf en kötü finansal performans sergileyenler GYO'lar olarak rapor edilmiştir.

Burucu ve Contuk (2016) GYO'lardaki rekabet düzeyini incelemişlerdir. Çalışmanın analizi 2000 ile 2014 yılları arasındaki veri seti aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. GYO'ların rekabet yapısı, Türk Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı sektörünün rekabet yapısı yoğunlaşma oranları olan CR-4, CR-5 ve Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) kullanılarak tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, GYO piyasasının genel olarak oligopol bir piyasa özelliği taşıdığı ancak son yıllarda monopolcü rekabet yapısına doğru bir eğilimin olduğu ve piyasada rekabetçi bir yapının oluştuğu gözlemlenmiştir.

Loo, Anuar ve Ramakrishnan (2016), Hong Kong, Japonya, Malezya, Singapur, Tayland, Güney Afrika, Tayvan ülkelerinin GYO piyasası ile makroekonomik değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın analizini Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi ile gerçekleştirmişlerdir. Analize tabi tutulan veri seti, 2003:01-2014:12 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın değişkenlerini; ülkelerin GYO endeksi getirileri, faiz oranı, enflasyon, GSYİH, sanayi üretimi, para arzı ve devlet harcamaları oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda, GYO toplam endeksi getirisi değişkeni ile diğer makroekonomik değişkenler arasında karşılıklı olarak kısa dönem nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Çalışmada tespit ettikleri bir diğer sonuç ise gelişmiş GYO piyasalarının, gelişmekte olan GYO piyasalarına oranla makroekonomik değişikliklerden daha az etkilendiğidir.

Hussin vd. (2017) Malezya'da İslami GYO'nun getirisi ve makroekonomik değişkenler arasındaki kısa ve uzun ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın analizi, 2007:01- 2013:12 dönemi arasında aylık zaman serisi verisi kullanılarak ve Vektör

Otoregresif Modeli ile Granger Nedensellik testi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, GYO piyasası ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ancak enflasyon oranı, para arzı, İslami yatırım oranı, döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir.

Karakaya (2017), Türkiye'deki GYO'ların pay senedi değeri ile etkinlikleri arasındaki ilişkiyi analize tabi tutmuştur. Çalışmanın veri seti BİST'te işlem gören 31 adet GYO'nun 2015 yılına ait verilerini içermektedir. Kullanılan analiz modelinde girdi ve çıktı değişkenleri 5 adettir. Girdi değişkenleri olarak, finansman gideri, faaliyet giderleri ve öz sermaye değişkenleridir. Çıktı değişkenleri ise net aktif değer ve toplam gelirlerdir. Çalışmada ortalama ölçeğe göre sabit getiri 0,80; değişken getiri 0,82; ölçek etkinliği ise 0,976'dır. Etkin GYO'ların yüzdesi sırasıyla 0,32, 0,36 ve 0,42'dir. Çalışmanın sonucunda süper etkinlik skorları ve pay senedi borsa fiyatı arasında pozitif yüksek korelasyon tespit edilmiştir.

Yılmaz ve İçten (2017) BİST'te işlem gören GYO'ların nakit akım odaklı finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Çalışma BİST'te işlem gören 31 adet GYO'nun 2007 – 2016 yılları arasındaki verileri TOPSIS yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre sektörün nakit yaratma gücünün en yüksek olduğu yıl 2009'dur ve sektörün nakit yaratma gücü 2010 yılından başlayarak bir azalma eğilimine girmiştir. Bu azalma eğilimi 2015 yılından sonra tekrar yükseliş eğilimine girmiştir.

Kandır ve Özhan (2018), BİST'te işlem gören GYO'ların pay getirilerini etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada, 2010:2 - 2018:6 dönemleri arasında BİST'te işlem gören 16 adet Gayrimenkul Yatırım ortaklığı basit regresyon modeli ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda BİST 100 endeksinin istatistiksel bakımdan önemli tahmin gücüne sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Bir diğer sonuç ise Konut Fiyat Endeksi'nin GYO pay getirileri üzerinde istatistiksel açıdan önemli bir etkisi olmadığı yönündedir.

Çelik ve Manan 2018 yılında BİST'te işlem gören GYO'ları risk ve performans açısından incelemişlerdir. Çalışma BİST'te işlem gören GYO'ların 2007-2016 yılları arasındaki yıllık verileri kullanılarak ve Yatay Kesit Çoklu Regresyon Modeli yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda GYO'ların risk ve performanslarının ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Turnacıgil ve Doğukanlı (2018), Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modelini kullanarak (SVFM) GYO endeksi getirileri ve BİST 100 endeksi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ocak 2003-Aralık 2017 yılları arası döneminin dikkate alındığı çalışmanın sonucuna göre, GYO endeksi ve BİST 100 endeksi getirileri arasında pozitif bir ilişki vardır.

Yetkin ve İçten (2018), TOPSIS Yöntemi ile BİST'te işlem gören GYO'ların finansal performanslarını incelemişlerdir. Çalışmayı BİST'te işlem gören 31 GYO'nun 2007-2016 yıllarına ilişkin finansal verilerinden yararlanarak

gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta incelenen dönemler itibariyle finansal performansın 2007 yılında en üst düzeyde olduğu ve bu yıldan sonra yıllar itibariyle azalarak 2012 senesinde en düşük seviyeye geldiğini tespit etmişlerdir. Çalışmada elde ettikleri bir diğer sonuç ise finansal performansın 2012 yılından sonra bir artış trendine girerek 2016 yılına kadar bu artışı sürdürdüğü ve 2016 yılında tekrar azalışa geçtiği yönündedir.

Sırma 2019 yılında, GYO'ların portföy yapısının piyasa performansına etkisini incelemiştir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada BİST'te 2007- 2017 yılları arası işlem gören GYO'ların verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda GYO'ların sahip oldukları varlıklardaki artışın, hisse senedi fiyatları üzerinde piyasanın genelini etkileyen faktörler kadar etkili olmadığını tespit etmiştir.

Yılmaz (2019), 2018 yılında BİST'te işlem gören GYO'ların finansal performansını TOPSİS yöntemi ile incelemiştir. Çalışma verilerine ulaşılabilen ve verileri devamlılık sağlayan 28 GYO'ya ait 24 farklı finansal orandan faydalanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, 28 GYO için finansal performans sıralaması oluşturulmuştur. Bu sıralamada ilk sırada Alarko GYO'nun yer aldığı, son sırada ise Sinpaş GYO'nun olduğu tespit edilmiştir.

Kocadayı, Kavşak ve Temizel (2020) 2006-2019 yılları arasındaki verileri kullanarak Avrupa borç krizi öncesi ve sonrası dönemini emtia fiyatlarının gayrimenkul yatırım ortaklıklarına etkileri açısından incelemiştir. Çalışma sonuçları kriz öncesi ve sonrası dönemde emtialar ve GYO'lar arasındaki ilişkinin farklılaşabildiğini ortaya koymaktadır.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GMYO) endeksinin BİST 100 başta olmak üzere BİST Taş, Toprak, BİST Kimya, Petrol, Plastik ve BİST Metal Ana endeksleri ile ilişkisini Ekim 2005 – Eylül 2019 dönemi için incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, endekslerin kapanış değerleri aylık olarak dikkate alınmıştır. Veriler Matriks veri terminalinden elde edilmiştir.

Endeksler arasındaki hem kısa hem uzun dönemli olası ilişki için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Pesaran vd.'nin (2001) ortaya koyduğu ARDL sınır testi değişkenlerin aynı derecede bütünleşik olmasını gerektirmemesi sebebi ile daha önce ortaya konulan eşbütünleşme testlerinden farklılık göstermektedir. ARDL sınır testi için Eşitlik (1) uzun dönemli ilişkinin araştırıldığı modeli(m,n,p,r,s) göstermektedir.

$$\begin{aligned} XGMYO = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} XGMYO_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} XU100_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} XMANA_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^r \alpha_{4i} XTAST_{t-i} + \sum_{i=0}^s \alpha_{5i} XKMYA_{t-i} + \varepsilon_i \end{aligned}$$

(1)

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için kullanılan hata düzeltme modeli ise Eşitlik (2)'de yer almaktadır.

$$\begin{aligned} \Delta XGMYO = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta XGMYO_{t-i} + \sum_{i=0}^n \gamma_{2i} \Delta XU100_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^p \gamma_{3i} \Delta XMANA_{t-i} + \sum_{i=0}^r \gamma_{4i} \Delta XTAST_{t-i} + \sum_{i=0}^s \gamma_{5i} \Delta XKMYA_{t-i} + \\ & \gamma_{6i} ECM_{t-1} + \varepsilon_i \end{aligned}$$

(2)

Uzun dönemli ilişki için kurgulanan modelin tanısal testleri ve uygunluğu kontrol edilir. Bunun yanında model değişkenlerinin istikrarı CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile sınımlanmaktadır. Eşitlik (2), kısa dönemde gerçekleşen sapmaların ne kadarlık bir kısmının uzun dönemde düzeleceğini gösteren hata düzeltme terimini (ECM_{t-1}) içermektedir. Hata düzeltme terimi negatif ve anlamlı olması durumunda yorumlanmaktadır.

ARDL yönteminin uygulanması için değişkenlerin her ne kadar farklı düzeylerde bütünleşik olması problem teşkil etmese de başka bir ifade ile düzeyde ya da birinci farkta durağan olup olmadığı dikkate alınmasa da değişkenlerin ikinci dereceden birim kök içermesi uygun görülmemektedir. Bu doğrultuda değişkenlere ilişkin birim kök sınamalarının yapıldığı Augmented Dickey Fuller (ADF), Philip-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Philips-Schmidh (KPSS) testi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	ADF		PP		KPSS	
		Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Düzye	XGMYO	-1.92	-1.94	-2.24	-2.30	0.39	0.10
	XKMYA	-0.62	-2.55	-0.70	-2.91	1.50	0.13
	XMANA	-1.30	-2.97	-1.36	-2.93	1.46	0.14
	XTAST	-2.13	-2.52	-2.31	-2.46	0.81	0.08
	XU100	-1.67	-2.95	-1.70	-3.24*	1.41	0.06
Birinci Fark	GMYO	-11.05***	-11.02***	-11.05***	-11.02***	0.06***	0.06***
	XKMYA	-12.23***	-12.21***	-12.24***	-12.21***	0.04***	0.03***
	XMANA	-11.30***	-11.26***	-11.30***	-11.26***	0.04***	0.04***
	XTAST	-10.99***	-10.95***	-10.91***	-10.88***	0.08***	0.05***
	XU100	-13.03***	-12.99***	-13.03***	-12.98***	0.04***	0.03***

ADF ve PP testi için kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesi için sabitli, -3.47, -2.88 ve -2.58, sabitli ve trendli model için -4.01, -3.44 ve -3.14'tür. KPSS testi için %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde sabitli model için 0.74, 0.46 ve 0.35, sabitli ve trendli model için 0.22, 0.15 ve 0.12'dir. *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyinde durağan olan değişkenleri göstermektedir.

Tablo 1, incelenen değişkenlerin hepsinin ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinde birinci farkta durağan olduğunu göstermektedir. Bu durumda ARDL yönteminin kullanılması mümkün görünmektedir. ARDL modelinde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi modelin ilk aşamasının oluşturmaktadır. Değişkenlerin Akaike (AIC) ve Schwartz (SIC) gibi çeşitli bilgi kriterleri kullanılarak farklı gecikme kombinasyonları ile sınanması neticesinde en düşük değeri veren model uygun model olarak belirlenir. Tablo 2'de görüleceği üzere bu model için optimal gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. Bu aşamada değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığının ön test olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Zira eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmediği bir modelde uzun ve kısa dönem katsayılarının hesaplanmasının bir anlam teşkil etmemektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı F istatistik değerine bakılarak karar verilir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı hesaplanan F istatistik değerinin kritik üst sınırdan büyük olması ile ispatlanır. Tablo 2, ARDL sınır testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Tahmin edilen eşitlik : $\ln XGYMO = f(\ln XKMYA, XMANA, XTAST, XU100)$		
F-İstatistiği	5.17	
Optimum Gecikme Uzunluğu	(1, 0, 3, 1, 1)	
	Kritik Değer	
	Alt Sınır	Üst Sınır
%1	3.29	4.37
%5	2.56	3.49
%10	2.2	3.09

Modelin R2 ve Düzeltilmiş R2'si sırasıyla 0.7726 ve 0.7578'dir. Breusch-Godfrey LM, ARCH LM ve RamseyReset Testi F istatistikleri ve olasılık değerleri sırasıyla 0.1364 (0.87); 0.0912 (0.76) ve 0.0999 (0.75)'dir. Durbin Watson istatistik değeri 1.92'dir.

Tablo 2'ye göre F istatistiği 5.17 olarak hesaplanmıştır ve %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyleri için üst sınır sırasıyla 3.09, 3.49 ve 4.37'dir. Bu durumda F istatistik değeri % 1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını kanıtlamaktadır. Bu doğrultuda XGMYO, XKMYA, XMANA, XTAST ve XU100 arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Tablo 2'de dip not olarak yer alan bilgiler modelin tanısal testlerini göstermektedir. Buna göre Breusch-Godfrey LM Testi modelde otokorelasyon, ARCH-LM testi ise değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir. Ayrıca Ramsey Reset testi ile model kurma hatasının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Uzun dönemli ilişkinin yorumlanabilmesi için parametrelerin tahmin edilmesi, ARDL sınır testi sonrasındaki aşamayı ifade etmektedir. Tablo 3, ARDL (1, 0, 3, 1, 1) modelini ve Tablo 4 ARDL modelinin uzun dönem tahmin sonuçlarını göstermektedir.

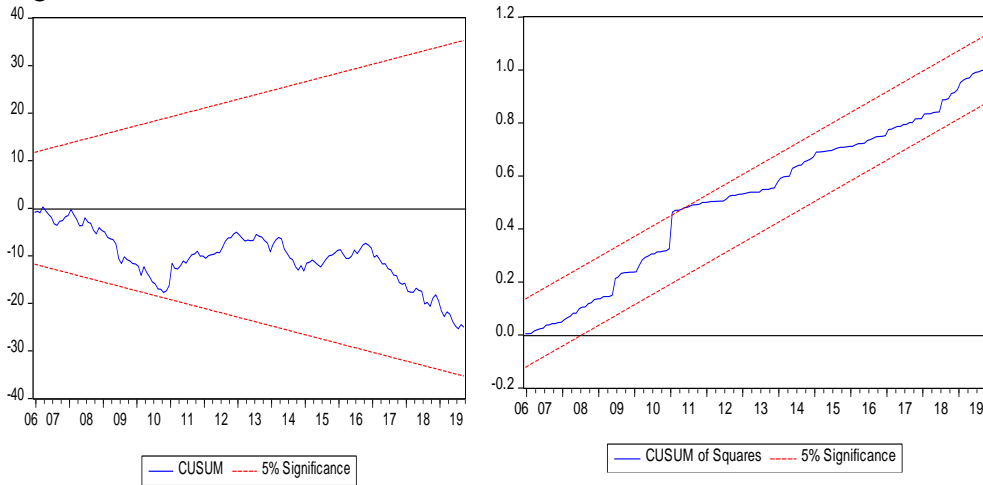
Tablo 3. ARDL (1, 0, 3, 1, 1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
lnXGMYO (-1)	0.7969	19.968 (0.00)
lnXKMYA	0.0281	0.997(0.32)
lnXMANA	0.0373	0.795(0.42)
lnXMANA(-1)	-0.033	-0.573(0.56)
lnXMANA(-2)	0.011	0.22(0.82)
lnXMANA(-3)	-0.078	-2.18(0.03)
lnXTAST	0.548	6.70(0.00)
lnXTAST(-1)	-0.351	-3.89(0.00)
lnXU100	0.414	4.92(0.00)
lnXU100(-1)	-0.377	-4.62(0.00)
Sabit	-0.093	-1.16(0.24)
Tanısal Testler		
R ²	0.979	
Düzeltilmiş R ²	0.977	
F- İstatistiği	719.08(0.00)	
Breusch-Godfrey LM Testi	0.136 (0.87)	
ARCH LM Testi	0.091(0.76)	
RamseyReset Testi	0.09 (0.75)	

Tablo 3'e göre tahmin edilen ARDL (1, 0, 3, 1, 1) modelinin tanısal testlerden geçtiği görülmektedir. Buna göre modelde herhangi bir değişen varyans ve otokorelasyon sorunu bulunmamakla birlikte model kurma hatası da söz konusu değildir.

Kurulan ARDL modelinin katsayılarının istikrarlı olması gerekmektedir. Katsayıların istikrarına ilişkin CUSUM ve CUSUMQ analizleri Şekil 1'de yer almaktadır. Şekil 1'e göre katsayılar %5 güven aralıkları içerisinde yer almaktadır.

Bu durumda ARDL (1, 0, 3, 1, 1) modeli için katsayıların beklenen istikrarı sağlamaktadır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Tablo 3'te yer alan ARDL modeli kullanılarak elde edilen uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. ARDL Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnXGYMO		
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
lnXKMYA	0.138	0.984 (0.32)
lnXMANA	-0.312	-3.279 (0.00)
lnXTAST	0.975	6.671 (0.00)
lnXU100	0.183	0.973(0.33)
C	-0.456	-1.256 (0.21)

Tablo 4'e göre incelenen değişkenler içerisinde XMANA ve XTAST istatistiksel olarak anlamlı iken, XKMYA ve XU100 anlamsızdır. İncelenen değişkenler içerisinde katsayı işareti olarak sadece XMANA'nın negatif olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumda XGYMO endeksi ile uzun dönemde anlamlı negatif ilişki tespit edilen endeks XMANA iken anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilen endeks XTAST'tır. Ancak katsayıların düşük olduğu görülmektedir. Buna göre XMANA'da meydana gelecek bir değişim XGYMO endeksini negatif %0.312 etkilerken, XTAST endeksinde meydana gelen değişim XGYMO endeksini olarak %0,975 oranında etkilemektedir.

Uzun dönem katsayılarının aksine Tablo 5'te yer alan kısa dönem sonuçların yer aldığı hata düzeltme modeli, anlamlı ilişki tespit edilen bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıların tamamının pozitif olduğunu göstermektedir. Ayrıca uzun dönemde XGYMO ile aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit

edilemeyen BİST 100 endeksinin XGYMO endeksli ile kısa vadede pozitif bir ilişki sergilediği görülmektedir.

Tablo 5. ARDL (1,0,3,1,1) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği
$\Delta \ln XKMYA$	0.093	1.215 (0.22)
$\Delta \ln XMANA$	0.032	0.715(0.47)
$\Delta \ln XMANA (-1)$	0.062	1.827(0.06)
$\Delta \ln XMANA (-2)$	0.079	2.332 (0.02)
$\Delta \ln XTAST$	0.534	6.768 (0.00)
$\Delta \ln XU100$	0.377	4.257 (0.00)
ECM (-1)	-0.202	-5.694 (0.00)

Kısa vadeli ilişkiyi gösteren hata düzeltme modeli sonuçlarına göre XMANA ve XTAST'ın ve BİST 100'ün XGYMO endeksi ile pozitif korelasyonlu ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir XMANA endeksinin büyük bir çoğunluğunu demir çelik alanında faaliyet gösteren şirketler oluşturmaktadır. Aynı şekilde XTAST endeksinin büyük bir kısmı çimento ve cam sektöründe bulunan şirketlerden oluşmaktadır. Bu durumda demir-çelik ve çimento- cam hisse senetlerindeki artış XGYMO endeksini yukarı taşıırken, azalışlar XGYMO endeksinde düşüşe neden olmaktadır. Aslında bu ilişki kısa vadede tıpkı altın ya da petrol fiyatlarındaki artışın esas faaliyet konusu altın veya petrole dayalı olan şirketlerin hisselerini etkilemesine benzemektedir.

Modelde hata düzeltme katsayısı olan ECM (-1)'in beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu katsayı kısa dönemde oluşan dengeden sapmaların ne kadarının uzun dönemde dengeye yaklaştığını göstermektedir. Tablo 5'e göre ECM (-1)'in katsayısı -0.202 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda herhangi bir şok ortaya çıktığında bir sonraki dönemde bu etkinin %20,2'sinin giderildiği anlamına gelmektedir.

Modelde XKMYA ile XGYMO arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememesinin olası nedeni daha çok bina ve yapılarda girdi niteliğinde olan ve gayrimenkul endeksini daha fazla etkileyebileceği düşünülen boya ve plastik şirketlerinin endekste ağırlığının oldukça düşük olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca XMANA için uzun vadede negatif kısa vadede ise pozitif bir ilişki tespit edilmesinin nedeni uzun vadede demir çelik gibi temel metallerin artışının yatırımcılar tarafından olumsuz karşılanması olabilir. Kocadayı, Kavşak ve Temizel (2020) emtia fiyatlarının GMYO'lara olan etkisini Avrupa ülkeleri için incelediği çalışmasında demir fiyatlarının bazı ülkeler için pozitif bazıları için ise negatif korelasyonlu olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçları da bahsi geçen çalışma ile benzerlik göstermektedir.

4. SONUÇ

Türkiye’de gayrimenkul yatırımı yatırımcılar için hep önemli bir yatırım aracı olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada, BİST sektör endekslerinden biri olan Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GMYO) endeksinin, gayrimenkul sektörü ile alakalı olan çeşitli sektör endeksleriyle ilişkisi incelenmiştir. Bu sektörler; BİST 100 başta olmak üzere BİST Taş, Toprak, BİST Kimya, Petrol, Plastik ve BİST Metal endeksleridir. Analiz sonucunda ulaşılan bulgular; analize konu olan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Detaylara bakıldığında uzun ve kısa dönemde BİST Taş, Toprak ve BİST Metal Ana Endekslerinin Borsa İstanbul Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Endeksi üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Daha açık bir ifade ile uzun dönemde, XGYMO ile XMANA ve XTAST arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilirken, XKMYA ve XU100 arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamsızdır. İncelenen değişkenler içerisinde katsayı işareti olarak sadece XMANA’nın negatif olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumda XGYMO ile uzun dönemde anlamlı negatif ilişki tespit edilen endeks XMANA iken anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilen endeks XTAST’tır. Ancak katsayıların düşük olduğu görülmektedir.

Kısa dönem sonuçlar incelendiğinde, BİST Taş, Toprak, BİST Metal Ana ve BİST 100 endeksi ile XGYMO arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu iki endeks, gayrimenkul sektörünün önemli girdisini oluşturdukları için XGYMO üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptirler. Bu girdilerin üretimini yapan işletmelerin borsalarda pay senedi fiyatlarındaki değişim, XGYMO üzerinde değişime neden olmaktadır. XGYMO ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemeyen endeks ise XKMYA endeksidir. Bu sonucun, XKMYA bünyesinde bulunan şirketler diğer iki endeksle kıyaslandığında bu endeksteki şirketlerin gayrimenkul sektöründeki ağırlığının çok düşük kalmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmanın bir diğer önemli sonucu da XMANA’nın XGYMO ile uzun vadede negatif kısa vadede ise pozitif bir ilişki tespit edilmesidir. Bu sonucun olası nedenlerinden biri yatırımcıların uzun vadede demir çelik gibi uluslararası arenada işlem gören temel metallerin fiyat artışının sektörde maliyet artışına neden olduğunu ve bu durumun uzun sürede sektör üzerinde olumsuz etkisinin olabileceğini düşünmeleri olabilir.

Çalışmanın sonuçları yatırımcılar açısından öneri formunda düzenlendiğinde portföyünü çeşitlendirmek isteyen yatırımcıların XGYMO endeksi ile incelenen XMANA ve XTAST endekslerini aynı anda portföyelerine dahil etmemeleri önerilmektedir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda uluslararası piyasalardaki etkileşim dikkate alınarak Türkiye ile diğer piyasalar arasındaki dinamiklerin benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

- Afşar, A., ve Karpuz, E. (2019). “Makroekonomik Değişkenlerle Borsa İstanbul Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksi Arasındaki İlişki”, *Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 52-64.
- Aytekin, S., ve Kahraman, E., (2015), “BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksindeki (XGMYO) Şirketlerin Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı:8(1), 289-301.
- Burucu, H., ve Contuk, F. Y., (2016), “Türk Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarında Rekabet Yapısı”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 53 Sayı: 615
- Çelik, Ş., ve Melahat Tuğba Manan, M. T., (2018), “Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Risk İle Performans İlişkisi”, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi* 1, 1, s. 60-79
- Deran, A., Sarıay, İ., ve Savaş, İ., (2013), “İMKB’de İşlem Gören Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı:2, ss.194-203.
- Fang, H. and Lee, Y-H. (2013). “Are the Global REIT Markets Efficient by a New Approach?” *Panoeconomicus*, 6, 743-757.
- Gökgöz, F. (2008). “Üç Faktörlü Varlık Fiyatlandırma Modelinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Uygulanabilirliği”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (2), 43-64.
- İslamoğlu, M., Apan, M., ve Öztel, A., (2015), “An Evaluation of the Financial Performance of REITs in Borsa İstanbul: A Case Study Using the Entropy-Based TOPSIS Method”, *International Journal of Financial Research, Sciedu Press*, 2015, Vol 6, No: 2, pp: 124-138,
- Hepşen A. (2012). “Calendar Anomalies and Turkish Real Estate Investment Trust (REITs)”. *International Journal of Economics and Finance*, 4(3), 230-236
- Hussin, M., Muhammad, F., Abdul Razak, A. A., Abdul Hadi, F. S., and Gan, P. (2017). “The Role of Macro economic Variables in the Islamic Real Estate Investment Trusts (I-REIT) Market in Malaysia”. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(4), 911–926.
- Kocadayı, N., Kavşak, E., ve Temizel, F. (2020), “Emtia Fiyatlarının Gayrimenkul Yatırım Ortaklığına Olan Etkilerinin Avrupa Borç Krizine Bağlı Olarak Değerlendirilmesi: Avrupa Ülkeleri Örneği”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 15-27.
- Karakaya, A., (2017), “Türkiye’deki Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Hisse Senedi Değeri ve Süper Etkinliği Arasındaki İlişki”, *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), 1-17.

- Kandır, S. Y., ve Özhan, E., (2018), “Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Pay Getirilerini Etkileyen Faktörlerin Araştırılması”, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, Cilt: 12, Sayı: 2, s.31-45.
- Loo, W. K., Anuar, M. A., and Ramakrishnan, S. (2016). “Integration between the Asian REIT Markets and Macroeconomic Variables”. *Journal of Property Investment & Finance*, 34(1), 68–82.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., and Smith, R.J. (2001). “Bounds testing approachesto the analysis of level relationship”, *Journal of Applied Econometrics*,16, 289-326.
- Sırma, İ., (2019), “Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Portföy Yapısının Piyasa Performansına Etkisi”, *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometricsand Management Information Systems*, Volume 7, Issue 1, p.26-36.
- Şarkaya, C., (2007), “Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Üzerine Bir İnceleme ve Türkiye’ye İlişkin Sektör Analizi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1., ss. 175-190.
- Turnacıgil, S. ve Doğukanlı, H. (2018). “BİST GYO Endeks Getirilerinin SVFM İle Sınanması ve Etki Tepki Analizleri”. *Uluslararası, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), 37-57.
- Tüzmen Y. S. (2011), “İMKB’de İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Etkinilerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, c.31, S.2, 273-287
- Yetgin, F.,ve İçten, O., (2018), “TOPSIS Yöntemi ile Borsa İstanbul’da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının 2007- 2016 Yılları Arası Finansal Performans Analizi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, (1), s. 19-44.
- Yılmaz, M. K., İçten, O., (2017), “Borsa İstanbul’da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Nakit Akımı Odaklı Finansal Performans Analizi (2007-2016)”, *Uluslararası Katılımlı 21. Sempozyumu* 18-21 Ekim., 165-180.
- Yılmaz, N. K. (2019), “Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Performansının TOPSİS Yöntemiyle Ölçümü”, *BMIJ*, 7(1): 423-443
- Zhou, H.,Yang, S. and Zhang, M., (2012), “Relationship between Free Cash Flowand Financial Performance: Evidence from the Listed Real Estate Companies in China”, *IPCSIT*. Vol. 36, 2012, pp. 331-335.

REFAH DÜZEYİ PATENT SAYISINI ETKİLER Mİ?

DOES THE WELFARE AFFECT THE NUMBER OF PATENTS?

ZEYNEP KARACA*

Geliş Tarihi: 20.01.2021
(Received)

Kabul Tarihi: 23.08.2021
(Accepted)

ÖZ: İnovasyon, yeni fikirlerin, ticari ve endüstriyel yöntemlerin yanı sıra teknolojilerin keşfedilmesi, geliştirilmesi, öğrenilmesi ve uygulanması için karmaşık ve devam eden bir süreç olarak tanımlanabilir. İnovasyon çabalarından elde edilen süreçlerin ve tekniklerin çoğu birikimli ve birbirine bağımlıdır. Bir ülkenin bu çabaları geliştirme yeteneği; eğitim kalitesi, araştırmayı destekleyecek altyapıların mevcudiyeti ve piyasaların sağlıklı işlemesine bağlıdır. İnovasyon ekonomik büyümede ve refah düzeyinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada refah düzeyinin inovasyon üzerindeki etkisini araştırmak için 2010-2017 dönemini kapsayan 36 OECD ülkesine ait veriler kullanılmıştır. Kurulan havuzlanmış regresyon modelinde bağımlı değişken patent sayısı iken; bağımsız değişkenler işgücü verimliliği, Ar-Ge harcamaları ve sosyal harcamalardır. Ar-Ge harcamalarının ve sosyal harcamaların patent sayısını pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Refah düzeyinin artması ülkenin inovasyon potansiyeline katkıda bulunarak büyümeyi destekleyecektir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, refah düzeyi, sosyal harcamalar.

ABSTRACT: Innovation can be defined as a complex and ongoing process for the discovery, development, learning and implementation of technologies, as well as new ideas, commercial and industrial methods. Most of the processes and techniques from innovation efforts are cumulative and interdependent. The ability of a country to develop these efforts depends on the quality of education, the availability of infrastructures to support research and functioning of the markets. Innovation plays an important role in economic growth and welfare. In the study, data from 36 OECD countries covering the period 2010-2017 were used to investigate the impact of welfare on innovation. While the dependent variable was the number of patents in the pooled regression model established; independent variables are labour productivity, R&D spending and social spending. It was found that R&D spending and social spending positively affect the number of patents. Increasing welfare will contribute to the country's innovation potential and will support growth.

Key Words: Innovation, level of welfare, social spending.

EXTENDED ABSTRACT

Innovation has been recognized as the driving force of economic progress since Schumpeter. Since Schumpeter, the focus of innovation studies has been the economic benefits that the individual, company or society will obtain from innovation. However, especially in new studies in the field of social entrepreneurship, the intangible benefits of innovation aiming to contribute to the welfare of people by meeting their needs are emphasized. Individual cognitive style, intrinsic motivation, leadership behaviors, job

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, zeynep.karaca@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8046-7222.

design, cultural diversity norms and group work are the basis of generating innovative ideas. The main factor affecting innovation at the micro level is cognitive diversity. Individuals with different backgrounds and different cognitive diversity may have experienced different educational cultures and have different views. Each of these differences can cause various difficulties and potential conflict. However, each of these differences represents an opportunity for working groups, where each member can affect the results of the working group differently by increasing their collective problem-solving abilities and creativity and ultimately leading the team towards high-quality solutions and better performance. In other words, groups with different cognitive diversity are more effective in problem solving than teams with a homogeneous structure. Cognitive diversity, which consists of a range of backgrounds, experiences and approaches, is particularly relevant in information-intensive environments. The ability to innovate is the ability to transform new ideas into new products, processes and systems. The main factor affecting innovation at the micro level is cognitive diversity. Groups with different cognitive diversity are more effective in problem solving than teams with a homogeneous structure. Cognitive diversity, which consists of a range of backgrounds, experiences and approaches, is particularly relevant in information-intensive environments. Studies on the mental state of the individual, which can affect cognitive diversity, show that positive emotions such as happiness and optimism contribute positively to the individual's finding creative ideas. Positive emotions widen attention and enable better exploration of the physical and social environment. This attention span prepares the individual to be open to new ideas and applications and to be more creative than ever before. Human capabilities and welfare policies are closely related. Accordingly, well-designed welfare programs that improve human abilities can be an important source of individual happiness in a society. Since happiness also encourages creativity, innovation will increase with well-designed welfare policies. In other words, happy individuals can be more creative and generate more returns from their R&D investments. For this reason, it has been assumed that there is a relationship between welfare and innovation. Because welfare will increase the effects of R&D by encouraging a high level of individual happiness.

The aim of this study is to investigate whether there is a relationship between "welfare level and innovation" based on studies that defend a positive relationship between "innovation and economic growth" and "welfare level and economic growth". It is expected that the welfare level will increase innovation. And so innovation will lead to economic growth. Among the variables of 36 OECD countries in the 2010-2017 period, social spending was used to represent the welfare level. Other variables; number of patents, R&D expenditures, labor productivity. In the study where the pooled regression method was used, all variables were found to be statistically significant. However, while labor productivity negatively affects the number of patents; other variables affect positively. When the previous studies in the literature are examined, it is seen that similar results are found. For example, significant relationships were found between creativity and happiness, between attention span and new ideas, and between the individual's ability and happiness. When individuals feel safe, they tend to be more innovative and adventurous. Therefore, it has been assumed that well-being can positively increase the return on innovation inputs by providing security to individuals and thus stimulating risk-taking behavior. As a matter of fact, as a result of the estimation of the model, a positive relationship was found between welfare level and

innovation. People's abilities are closely related to welfare policies. When a society cannot provide basic welfare services, some individuals may not realize their true potential. Accordingly, well-designed welfare programs that improve human abilities can be an important source of individual happiness in society. Since happiness encourages creativity, it can be said that well-designed welfare policies can improve innovation. In other words, as happy individuals will be more creative, they can generate more returns from their R&D investments.

1. GİRİŞ

İnovasyon, tüketicilere, firmalara ve bir bütün olarak ekonomiye fayda sağlayan ekonomik ilerlemenin itici bir gücüdür. İnovasyon, firmalardaki personel, beceri ve kaynaklara dayalı olarak bir fikrin oluşturulması ve uygulanması sürecidir (Bourke, Roper, Love, 2020: 132). İnovasyonun ekonomik büyüme ve kalkınma açısından kritik rolü hemen hemen tartışmasızdır. Yenilikçilik, yenilikçi firmaların ve girişimcilerin sürekli olarak tahsis verimliliği ve verimlilik artışı sağladıkları Schumpeterian “yaratıcı yıkım” sürecinin motorudur (Schumpeter, 1942). Yenilik yeteneği, yeni ve değerli ürünler ya da bilgi yaratma potansiyeli olarak kavramsallaştırılabilir. Lawson ve Samson (2001) yenilik yeteneğini “bilgi ve fikirleri firmanın ve paydaşlarının yararına sürekli olarak yeni ürünlere, süreçlere ve sistemlere dönüştürme yeteneği” olarak tanımlamaktadır.

İnovasyon birçok açıdan ekonomiyi desteklemektedir. En önemli katkısı ekonomik büyüme üzerinde olmakla birlikte küresel rekabet, finansal sistem, yaşam kalitesi, altyapının gelişmesi, istihdam ve dış ticaret inovasyonun diğer katkılarıdır (Maradana, Pradhan, Dash, Saurov, Danish, Gauray, Jayakumar, Sarangi, 2019: 269).

Şekil 1. İnovasyon Süreci

Şekil 1’de görüldüğü gibi inovasyon yeni fikirlerin ve teknolojilerin geliştirilip uygulanmasıyla aynı girdi ile daha çok çıktı üretilmesini sağlar. Böylece ücretler ve kârı uyararak verimlilik ve ekonomik büyüme artmış olur. Hasan ve Tucci (2010); Petrariu, Bumbac, Ciobanu (2013); Galinado ve Méndez (2014); Pece, Simona, Salisteanu (2015); Adak (2015); Maradana vd. (2017); Andergassen, Nardini, Ricottilli (2017); Pala (2019) inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan bazılarıdır.

Ekonomik büyüme yaşam standartlarını yükseltmiyorsa gerçek büyüme gerçekleşmemiş demektir. Sosyologlar, ekonomistler ve politika yapıcılar herkes için yaşam standartlarının iyileştirilmesinin ekonomi politikasının nihai hedefi olduğu konusunda hemfikirdir (Firebaugh ve Beck, 1994: 631). Hükümetler tarafından sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması ve güçlendirilmesi ve herkes için

temel sosyal hizmetlere erişim, sosyal kalkınma politikalarının önemli bir bileşeni oluşturmalıdır (Alam, Sultana, Butt, 2010: 45). Atkinson (1999); Brooks ve Manza (2006); McCallum ve Blais (1987) refah düzeyi ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Sosyal harcamaların ekonomik büyümeye engel olduğunu ve sosyal harcamaların artışının ekonomik büyümeyi azaltacağını savunanlar da vardır. Bu araştırmacılar arasında bazıları Persson ve Tabellini (1994); Weede (1991)'dir. Alam vd. (2010); Wickramasiri, Herath, Vidanage, sosyal harcamalar ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını bulmuşlardır.

Yukarıda “inovasyon ve ekonomik büyüme” ile “refah düzeyi ve ekonomik büyüme” arasında pozitif bir ilişki olduğu savunan çalışmalardan hareketle bu çalışmada “refah düzeyi ve inovasyon” arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Refah düzeyinin inovasyonu artıracağı beklenmektedir. Ve böylelikle inovasyon ekonomik büyümeye yol açacaktır. 2010-2017 döneminde 36 OECD ülkesine ait değişkenlerden sosyal harcamalar refah düzeyini temsil etmek için kullanılmıştır. Diğer değişkenler; patent sayısı, Ar-Ge harcamaları, işgücü verimliliğidir. Çalışma üç bölüm olarak kurgulanmıştır. İlk bölümde inovasyon ve refah arasındaki ilişki detaylı açıklanmıştır, ikinci bölümde kullanılan model ve bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde de analiz sonucu tartışılmıştır.

2. İNOVASYON ve REFAH

Uzun yıllardır refah düzeyini temsil etmek için üç yaklaşım kullanılmıştır. Bunlar; harcamalar yaklaşımı, kurumsal yaklaşım ve rejim yaklaşımıdır. Harcamalar yaklaşımı, refah devleti çabalarını ölçmek için sosyal amaçlı kamu harcamaları hakkındaki bilgileri kullanır. Kurumsal yaklaşım, refah kurumlarının tasarımına ve belirli sosyal politika ve programlara odaklanmaktadır. Sosyal vatandaşlığın refah devletinin analizi için anahtar olduğu fikrine dayanır. Rejim yaklaşımı, kurumsal yaklaşım üzerine kuruludur. Ancak ülkelerin sosyal program profillerinin niteliksel olarak farklı gruplar halinde kümelenme eğiliminde olduğunu savunmaktadır. Rejim yaklaşımının avantajı sosyal yapıların ve refah kurumlarının birbirine bağlılığını ve bütünlüğünü değerlendirmek için bir fırsat sunmasıdır (Dahl ve Wel, 2013: 61). Bu çalışmada da Dahl ve Wel (2013)'in ifade ettiği gibi refahı temsil etmek için sosyal harcamalar kullanılmıştır.

Schumpeter'den itibaren inovasyon çalışmalarının odak noktası bireyin, firmanın veya toplumun inovasyondan elde edeceği ekonomik faydalar olmuştur. Fakat özellikle sosyal girişimcilik alanında yapılan yeni çalışmalarda insanların ihtiyaçlarını karşılayarak refahına katkıda bulunmayı amaçlayan inovasyonun maddi olmayan faydalarına ağırlık verilmektedir (Jensen, Liu, Schøtt, 2017: 193). İnovatif fikirler üretmenin temelinde bireysel bilişsel stil, içsel motivasyon, liderlik davranışları, iş tasarımı, kültürel çeşitlilik normları ve grup çalışmaları vardır (Jaskyte ve Kisieliene, 2006). Mikro düzeyde inovasyonu etkileyen temel etmen bilişsel çeşitliliktir (Koo, Choi, Park, 2019: 3). Farklı geçmişte sahip farklı bilişsel

çeşitliliği olan iki farklı birey düşünelim. Bu bireyler farklı eğitim kültürleri yaşamış ve farklı görüşte olabilirler. Bu farklılıkların her biri çeşitli zorluklara ve potansiyel bir çatışmaya neden olabilir. Bununla birlikte, bu farklılıkların her biri çalışma grupları için bir fırsatı temsil eder, burada her üye kolektif problem çözme yeteneklerini ve yaratıcılığı artırarak ve sonunda takımı yüksek kaliteli çözümlere ve daha iyi bir performansa yönlendirerek çalışma grubu sonuçlarını farklı şekilde etkileyebilir (Türkmen, 2013: 39). Yani farklı bilişsel çeşitlilikte olan gruplar problem çözmede homojen yapıdaki takımlara göre daha etkilidir. Bir dizi arka plan, deneyim ve yaklaşımdan oluşan bilişsel çeşitlilik özellikle bilginin yoğun olduğu ortamlarla ilgilidir. Lee ve Nathan (2010), çeşitliliği fazla olan işçi sınıfının daha yaratıcı olduğunu ve firmaları inovasyon açısından pozitif etkilediğini belirtmektedirler. Göçmen ve azınlık işçi çalıştıran işletme sahipleri, yeni ürün ve hizmetlerin hibritlenmesi ve çalışma yollarının iyileştirilmesinde daha etkilidir.

Bilişsel çeşitliliği etkileyebilecek olan bireyin zihinsel durumuna yönelik çalışmalar, mutluluk ve iyimserlik gibi pozitif duyguların bireyin yaratıcı fikirler bulmasına olumlu katkısı olduğunu göstermektedir. Pozitif duygular dikkati genişleterek, fiziksel ve sosyal çevrenin daha iyi keşfedilmesini sağlar. Bu dikkat genişliği bireyi yeni fikirlere ve uygulamalara açık olmaya ve her zamankinden daha yaratıcı olmaya hazırlar (Carr, 2011: 12). Teresa Amabile, 280 kişi ile görüşerek yaratıcılığın mutluluk ile pozitif ilişkisi olduğunu ve hatta bugün mutlu olmanın yarının yaratıcılığını etkilediğini belirtmektedir.

Easterlin (1995), “herkesin geliri aynı kalırken sizin geliriniz sürekli arttığında bu sizi daha iyi hissettirir mi ya da sizin geliriniz aynı kalırken diğerlerinin geliri sürekli artarsa bu sizi nasıl hissettirir?” diye sorarak mutluluk ve gelir arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Easterlin (1995)’e göre, her bireyin mutluluğu kendi geliri ile doğru başkalarının ortalama geliri ile ters orantılıdır. Bireysel gelirden meydana gelen bir artış toplumsal ortalama geliri yükseltir. Bireysel gelirden meydana gelen artışa bağlı olarak ortaya çıkan mutluluk artışı ortalama gelirdeki artıştan dolayı mutluluğun azalmasına yol açar. Sonuçta refah düzeyinde net artış olmaz ve gelirdeki artış mutluluğu artırmaz. Binswanger (2006), gelir düzeyinin yaşam memnuniyetine katkıda bulunsa da mutluluğun gelir seviyesi ile aynı oranda artmadığını söylemektedir. Giacinto, Ferrante, Vistocco (2007), mutluluğun gelire duyarlılığının düşük olduğunu söylemektedirler. Easterlin (1995) çoğu insan için gelirdeki göreceli değişimin önemli olmasının aksine insan yeteneğindeki mutlak değişimin daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bireyin kabiliyeti, kendisi tarafından özgürce takip edilebilecek fırsatlar kümesi olarak tanımlanır. Bu küme, sağlık, düşünce ve akıl sağlığını koruma, yeterli beslenmeyi sağlama ve güvenli barınağa erişim gibi çok çeşitli bileşenleri içermektedir (Koo vd., 2019: 5). Yani gelirden ziyade bireyin kabiliyetleri ve bir toplumda insan kabiliyetlerinin ne ölçüde sağlandığı mutluluğun kaynağıdır. İnsan kabiliyetleri ile refah politikaları yakından ilişkilidir. Buna göre,

insan yeteneklerini geliştiren iyi tasarlanmış refah programları bir toplumda önemli bir bireysel mutluluk kaynağı olabilirler. Mutluluk da yaratıcılığı teşvik ettiğinden refah politikalarının iyi tasarlanmasıyla yenilikçilik artacaktır (Koo vd., 2019: 5). Yani mutlu bireyler daha yaratıcı olarak Ar-Ge yatırımlarından daha fazla getiri sağlayabilirler. Bu sebeple refah ve yenilik arasında bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Çünkü refah yüksek düzeyde bireysel mutluluğu teşvik ederek Ar-Ge'nin etkilerini artıracaktır.

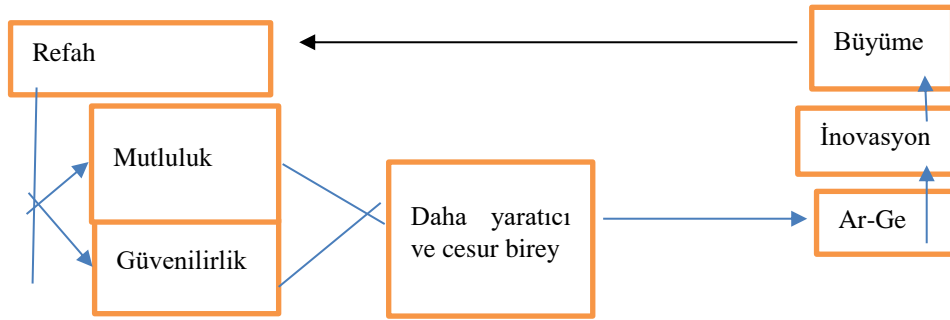
Toplum refahının artışı için gerçekleştiren harcamalardan bazıları olan ücretsiz eğitim ve öğretim hizmetleri sunulması, kimsesiz ve düşkünlere, yaşlılara yönelik sosyal tesisler, sağlık tesisleri, dinlenme tesisleri oluşturulması gibi uygulamalar sosyal harcamalardır. OECD sosyal politika alanlarını sekiz grupta toplamıştır (Berkay, 2013: 8).

- 1) Yaşlılığa bağlı emeklilik, erken emeklilik, yaşlılar için konuta götürülen hizmetler, ev yardımları,
- 2) Bakım hizmetleri, malullük yardımları, mesleki kaza ve hastalıklarından kaynaklanan yasa gereği tahakkuk eden tazminatlar, işveren hastalık ödemeleri,
- 3) Sağlık harcamaları kapsamında hastalık öncesi ve sonrası yapılan ödemeler, ilaç ödemeleri, önleme hizmetleri, eğitim masrafları,
- 4) Aile-çocuk ödemeleri ve kredileri, çocuk bakımı yardımı, ayrılık durumunda tek ebeveyn gelir yardımı,
- 5) Aktif işgücü piyasası politikaları, istihdam hizmetleri, eğitim, istihdam teşvikleri, engellilerin iş yaşamına uyumu, direkt iş sahası açma,
- 6) İşsizlik ile ilgili olarak işsizlik tazminatı, işgücü piyasası nedenlerinden dolayı erken emeklilik,
- 7) Konut ile ilgili olarak konut ödenekleri ve kira yardımları,
- 8) Diğer sosyal politika alanları; düşük gelirli hane halkına yapılan nakit yardımlar, diğer sosyal hizmetler (bazı OECD üyesi olmayan ülkelerde yaygın olarak görülen yiyecek sübvansiyonlarına yapılan sponsorluklar vb.).

Bağımlı değişkenin patent; bağımsız değişkenlerin ise sosyal güvenlik ve sigorta fonları olduğu çalışmalarında Liu ve Zhang (2016) sosyal güvenlik ve sigorta fonlarının firmaların yenilik kapasitelerini artırdığını bulmuşlardır. Filippetti ve Guy (2016), inovasyon yeteneğinin işsizlik sigortası ve istihdamın korunması ile güçlü ilişki içinde olduğunu bulmuşlardır. McKenna (2017), ücretsiz sağlık hizmetlerine ve eğitime erişimin yanı sıra iyi bir kamu altyapısının İsveç'in yeni kurulan işletmelerinde son zamanlarda yaşanan artışın bir nedeni olduğunu gözlemlemektedir. Jiang, Fu, Li (2020), hava, su gibi ekolojik faktörlerin iyileştirilmesi ile sürdürülebilir büyüme kapasitesinin geliştirilmesinin inovasyonu pozitif etkilediğini söylemektedir. Firmaların Ar-Ge'ye ne kadar yatırım yaptıkları

refahı etkilemektedir. Ayrıca patent koruması olan yerlerde inovasyon ve refah düzeyi daha yüksektir (Bond ve Saggi, 2020: 13).

Elbette refah, inovasyon konusunda doğrudan bir girdi olamaz. Fakat refah bireyleri daha yaratıcı ve cesur yaparak inovatif çıktılarının bir değişkeni olarak ele alınabilir. Şekil 2 bu durumu özetlemektedir.

Şekil 2. İnovasyonu Etkileyen Bir Değişken Olarak Refah

Kaynak: Koo, J., Choi, Y. J., Park, I. (2019). Innovation and welfare: the marriage of an unlikely couple. *Policy and Society*, 1-19.

3. MODEL, YÖNTEM ve BULGULAR

Çalışmada 36 OECD ülkesinin verileri kullanılarak, ülkelerin patent sayılarını etkileyen değişkenler araştırılmıştır. Bunun için oluşturulan modelde bağımlı değişken patent sayısı iken; bağımsız değişkenler işgücü verimliliği, Ar-Ge harcamaları ve sosyal harcamalardır. Patent sayısı on bin kişi başına patent başvuru sayısını temsil etmektedir, sosyal harcamalar ve Ar-Ge harcamaları gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) yüzdesi olarak kullanılmıştır. İşgücü verimliliği çalışılan saat başına GSYH'yı göstermektedir. İnovatif faaliyetlerin bir göstergesi olarak patent sayısı kullanılmıştır. Sosyal harcama verileri, sağlık, aktif işgücü piyasası programları, işsizlik güvencesi vb. sosyal politika kategorilerini içermektedir. İnovasyonu etkileyen diğer değişkenler Ar-Ge yatırımları ve işgücü verimliliğidir. Kullanılan verilerin tamamı OECD internet sitesinden elde edilmiş olup, 2010-2017 yılları arasında kapsamaktadır. Çalışmada tahmini yapılan denklem aşağıdaki havuzlanmış regresyon denklemidir.

$$\text{Patent Sayısı}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{İşgücü Verimliliği}_t + \beta_3 \text{Ar-Ge Harcamaları}_t + \beta_4 \text{Sosyal Harcamalar}_t + u \quad (1)$$

Tahmin aşamasından önce veriyi en iyi temsil edecek modeli bulmak için Hausman testi yapılmıştır. Hausman testinde yokluk hipotezi "rassal etki modeli", alternatif hipotez ise "sabit etki modeli" kullanılmalıdır şeklinde kurulur.

Tablo 1. Hausman Test Sonucu

Ki-kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Prob.
8.571037	3	0.0356

%1 önem düzeyinde 3 serbestlik derecesinde ki kare tablo değeri 11,345'dir. Tablo 1'de görüldüğü gibi hesaplanan ki kare değeri 8,571 tablo değerinden küçük olduğundan boş hipotez kabul edilir ve rassal etkinin geçerli olduğu sonucuna varılır. Model rassal etkili olarak tahmin edilmiştir. Rassal etkili modelin tahmin sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Rassal Etkili Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t İstatistiği	Prob.
C (Sabit)	3.120749	6.916150	0.0000*
İşgücü Verimliliği	-0.010252	-2.033740	0.0429**
Ar-Ge Harcamaları	0.058054	7.445905	0.0000*
Sosyal Harcamalar	0.037668	1.675794	0.0949***
R ²	0.174505		
Düzeltilmiş R ²	0.165785		
Prob (F İstatistiği)	0.000000		
Durbin Watson İstatistiği	2.175619		
Gözlem Sayısı	288		

Not: * %1 önem düzeyinde, **%5 önem düzeyinde, ***%10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi Ar-Ge harcamaları %1 önem düzeyinde, işgücü verimliliği %5 önem düzeyinde ve sosyal harcamalar %10 önem düzeyinde anlamlıdır. F istatistiğine göre model bir bütün olarak da anlamlıdır (Prob F istatistiği=0.00<0.01). Durbin Watson test istatistiği incelendiğinde modelde otokorelasyon problemi olmadığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre işgücü verimliliği patent sayısı üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahipken, Ar-Ge harcamaları ve sosyal harcamalar değişkenleri patent üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

İnovasyon, yeni fikirlerin, ticari ve endüstriyel yöntemlerin yanı sıra teknolojilerin keşfedilmesi, geliştirilmesi, öğrenilmesi ve uygulanması için karmaşık ve devam eden bir süreç olarak tanımlanabilir. İnovasyon çabalarından elde edilen süreçlerin ve tekniklerin çoğu birikimli ve birbirine bağımlıdır. Bir ülkenin bu çabaları geliştirme yeteneği; eğitim kalitesi, araştırmayı destekleyecek altyapıların mevcudiyeti ve piyasaların sağlıklı işlemesine bağlıdır. İnovasyon ekonomik büyümede ve refah düzeyinde önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşme bağlamında inovasyon rekabet gücü ve başarısının bir bileşeni olarak değerlendirilir. Sürdürülebilir ekonomik ve sosyal büyüme, yeni endüstriler yaratma, maliyetleri

düşürme, ürün ve hizmet kalitesini artırma ve diğer birçok fayda inovasyon yoluyla gerçekleşir. OECD ülkelerinde sosyal harcamaların inovasyona etkisini araştıran çalışmada inovasyonu temsil etmek için patent sayısı değişkeni kullanılmıştır. Bağımlı değişken patent sayıysken; bağımsız değişkenler işgücü verimliliği, Ar-Ge harcamaları ve sosyal harcamalardır. Kurulan model havuzlanmış regresyon modeli ile tahmin edilmiş olup çalışma 2010-2017 dönemini kapsamaktadır. Model tahmin sonucuna göre tüm değişkenler istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Ancak işgücü verimliliği patent sayısını negatif etkilerken; diğer değişkenler pozitif etkilemektedir.

Modelde Ar-Ge harcamaları ile patent arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Teknoloji ve teknolojik gelişme inovasyon ve ekonomik büyümenin anahtarıdır. Ar-Ge yatırımları da teknolojik inovasyonun temelidir. Ar-Ge yatırımı, firmalarda ve bölgelerde yeni ve üstün ürün ve / veya süreçler sunarak daha yüksek gelir ve büyüme düzeylerine yol açacak daha yüksek bir teknoloji standardına ulaşma olasılığını artırmaktadır. Ar-Ge yatırımları üretim maliyetlerini düşürmesiyle firmaların ve ülkelerin rekabet gücünü artırarak, ürün kalitesini geliştirerek, yeni ürünlerin ve yeni üretim metotlarının ortaya çıkmasını sağlayarak büyümeyi artırmaktadır. Buna göre Ar-Ge faaliyetleri teknolojik yeniliğin girdisi iken patent çıktısıdır. Bu açıdan, Ar-Ge faaliyetleri yenilikler yaratarak patentlerde artışa yol açarken, patentler mucitlere tekel gücü sağlayarak ve Ar-Ge faaliyetlerini teşvik ederek kârlılığı artırmaktadır. Bu nedenle, etkili bir patent sisteminin teknoloji üretimi ve transferine, teknik bilginin yayılmasına, ekonomik faaliyetlerin genişlemesine ve ulusal ve uluslararası rekabet gücünün yükselmesine katkıda bulunarak verimliliği arttırdığını ve ekonomik büyümeyi hızlandırdığını söylemek mümkündür.

Bireyler kendilerini güvende hissettiklerinde daha yenilikçi ve maceracı olma eğilimindedirler. Bu nedenle, refahın bireylere güvenlik sağlayarak ve böylece risk alma davranışlarını uyararak inovasyon girdilerinin getirisini (yani Ar-Ge yatırımları) olumlu bir şekilde artırabileceği varsayılmıştır. Nitekim modelin tahmini sonucunda da refah düzeyi ve inovasyon arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. İnsanların yetenekleri refah politikaları ile yakından ilişkilidir. Bir toplum temel refah hizmetlerini sunmadığında, bazı bireyler gerçek potansiyellerini fark edemeyecektir. Buna göre, insan yeteneklerini geliştiren iyi tasarlanmış refah programları toplumda önemli bir bireysel mutluluk kaynağı olabilir. Mutluluk yaratıcılığı teşvik ettiğinden iyi tasarlanmış refah politikalarının yeniliği geliştirebileceği söylenebilir. Yani mutlu bireyler daha yaratıcı olacaklarından Ar-Ge yatırımlarından daha fazla getiri sağlayabilirler.

Refah düzeyinin patent sayısına olan etkisinin araştırıldığı bu çalışmada refah düzeyini temsil etmek için sosyal harcamalar kullanılmıştır. Fakat diğer kamu

harcamaları da kullanılarak çalışma genişletilip inovasyon üzerinde kamu harcamalarının etkililiği tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

Adak, M. (2015). Technological progress, innovation and economic growth; the case of Turkey. *Social and Behavioral Sciences*, 195, 776-782.

Alam, S., Sultana, A., Butt, M. S. (2010). Does social expenditure promote economic growth? a multivariate panel cointegration analysis for Asian Countries. *European Journal of Social Sciences*, 14 (1), 44-54.

Amabile, T. Does happiness effect your creativity?. Erişim tarihi: 11.02.2020, www.creativityatwork.com.

Andergassen, R., Nardini, F., Ricottilli, M. (2017). Innovation diffusion, general purpose technologies and economic growth. *Structural Change and Economic Dynamics*, 40, 72-80.

Atkinson, A. B. (1999). *The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State*, Cambridge, MA: MIT Press.

Berkay, F. (2013). 1980-2010 döneminde sosyal refah devleti çerçevesinde Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), 1-20.

Binswanger, M. (2006). Why does income growth fail to make us happier? searching for the treadmills behind the paradox of happiness. *The Journal of Socio-Economics*, 35, 366-381.

Bond, E. W., Saggi, K. (2020). Patent protection in developing countries and global welfare: WTO obligations versus flexibilities. *Journal of International Economics*, 122, 1-16.

Bourke, J., Roper, S., Love, J. H. (2020). Innovation in legal services: the practices that influence ideation and codification activities. *Journal of Business Research*, 109, 132-147.

Brooks, C., Manza, J. (2006). Why do welfare states persist?. *Journal of Politics*, 68(4), 816-827.

Carr, A. (2011). *Positive Psychology*, Routledge, Second Edition, New York.

Dahl, E., Wel, K. A. van der. (2013). Educational inequalities in health in European welfare states: a social expenditure approach. *Social Science & Medicine*, 81, 60-69.

Easterlin, R. A. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27, 35-47.

Filippetti, A., Guy, F. (2016). Skills and social insurance: evidence from the relative persistence of innovation during the financial crisis in Europe. *Science and Public Policy*, 43(4), 505-517.

Firebaugh, G., Beck, F. D. (1994). Does economic growth benefit the masses? growth, dependence, and welfare in the third world. *American Sociological Review*, 59 (5), 631-653.

Galindo, M., Méndez, M. T. (2014). Entrepreneurship, economic growth, and innovation: are feedback effects at work?. *Journal of Business Research*, 67, 825-829.

Giacinto, M. D., Ferrante, F., Vistocco, D. (2007). Creativity and happiness. Conference Paper, 14-17 June.

Hasan, I., Tucci, C. L. (2010). The innovation- economic growth nexus: global evidence. *Research Policy*, 39, 1264-1276.

Jaskyte, K., Kisieliene, A. (2006). Determinants of employee creativity: a survey of Lithuanian nonprofit organizations. *Voluntas*, 17, 133-141.

Jensen, K. W., Liu, Y., Schött, T. (2017). Entrepreneurs innovation bringing job satisfaction, work-family balance, and life satisfaction: in China and around the world. *International Journal of Innovation Studies*, 1, 193-206.

Jiang, X., Fu, W., Li, G. (2020). Can the improvement of living environment stimulate urban innovation? analysis of high-quality innovative talents and foreign direct investment spillover effect mechanism. *Journal of Cleaner Production*, 255, 1-12.

Koo, J., Choi, Y. J., Park, I. (2019). Innovation and welfare: the marriage of an unlikely couple. *Policy and Society*, 1-19.

Lawson, B., Samson, D. (2001). Developing innovation capability in organisations: a dynamic capabilities approach. *International Journal of Innovation Management*, 5(3), 377-400.

Lee, N., Nathan, M. (2010). Knowledge workers, cultural diversity and innovation: evidence from London. *Int. J. Knowledge-Based Development*, 1, 53-78.

Liu, N., Zhang, A. (2016). The impact of social security fund & insurance fund on corporate innovation. 13th International Conference on Service Systems and Service Management.

Maradana, R. P., Pradhan, R. P., Dash, S., Gaurav, K., Jayakumar, M., Chatterjee, D. (2017). Does innovation promote economic growth? evidence from European countries. *Journal of Innovation And Entrepreneurship*, 6(1), 1-23.

Maradana, R. P. Pradhan, R. P., Dash, S., Zaki, D. B., Gaurav, K., Jayakumar, M., Sarangi, A. K. (2019). Innovation and economic growth in European economic area countries: the granger causality approach. *IIMB Management Review*, 31, 268-282.

McCallum, J., Blais, A. (1987). Government, special interest groups and economic growth. *Public Choice*, 54, 2-18.

McKenna, J. (2017). Why does Sweden produce so many startups. Erişim Tarihi: 18.02.2020. World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2017/10/why-does-sweden-produce-so-many-startups/>.

T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAZIM KURALLARI

T. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler hakem değerlendirme sürecine alınmaktadır.

Çalışmalarını dergimize gönderen yazarlardan, Ana Makale Dosyası, Kapak Dosyası, İntihal Raporu ve Taahhütname Formu talep edilmektedir. Hakem değerlendirme sürecinin gecikmeye uğramaması ve sürecin derhal başlatılabilmesi için yazarların dosyalarını aşağıda belirtildiği şekilde yüklemesi önem arz etmektedir.

Yazarlara çalışmalarında Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyması tavsiye edilmektedir.

Çalışmalar Word programına göre 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında yazılmalıdır. Paragraf ve satır boşluğu bırakılmamalıdır. Dipnot yöntemi kullanıldığında dipnotlar iki yana yaslanmış olarak, 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılmalıdır.

A4 kağıdına kenar boşlukları üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 0 cm olacak şekilde düzenlenmelidir. Varsa tablo, şekil vb. kenar boşluklarına uygun bir şekilde örnek makale dosyasında belirtildiği formatta düzenlenmelidir.

Çalışma 20 sayfayı geçmeyecek biçimde olmalıdır. 20 sayfayı geçen çalışmalar Dergimizde yayınlanamayabilir.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Değerlendirilmek üzere Dergimize gönderilen tüm çalışmalar İngilizce genişletilmiş özet içermelidir.

Genişletilmiş özet 700-1000 kelimededen oluşmalı ve çalışmanın amacını, önemini, yöntemini ve sonuçlarını içermelidir. Genişletilmiş özete ana makale dosyasında İngilizce öz ve anahtar kelimelerden sonra yer verilmelidir.

Karar öncesi bir tarihte gönderilmiş, kabul edilmiş ve yayınlanmak üzere sıraya alınmış çalışmalar ile değerlendirme süreci devam ve Haziran 2021 sayımız ya da ileriki sayılarda yayınlanacak tüm çalışmalardan İngilizce genişletilmiş özet talep edilecektir.

Genişletilmiş özeti bulunmayan çalışmalar yayınlanmayacaktır.

Taahhütname formu

Taahhütname Formu dosyası Dergipark sistemi üzerinde yazarlara sunulmaktadır.

Taahhütname formu, tüm yazarlara ait bilgiler eksiksiz doldurulduktan sonra çıktı alınmalıdır. Form tüm yazarlar tarafından ıslak olarak imzalandıktan sonra taratılarak sisteme yüklenmelidir.

İntihal/Benzerlik Raporu

Yazarlar hazırlamış oldukları çalışmalarının iThenticate benzerlik raporunu sisteme eklemelidir.

Dergimiz yayın politikası gereği çalışmaların benzerlik oranı %15' in altında olmalıdır. Benzerlik raporları Editör Kurulu tarafından kontrol edilmektedir. %15 benzerlik oranının altında olsa dahi Editör Kurulu metin üzerinde değişiklik yapılmasını talep edebilir.

Kapak dosyası

Örnek kapak dosyası Dergipark sistemi üzerinde yazarlara sunulmaktadır.

Kapak dosyasında Türkçe ve İngilizce başlık verilmelidir. Çalışmaya ait Türkçe ve İngilizce özet ile birlikte anahtar kelimeler eklenmelidir.

Başlığın altına sağ tarafa hizalı bir şekilde yazarların adları virgül konarak yan yana yazılmalıdır.

Yazarların akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları, ORCID bilgisi * simgesi kullanılarak dipnot olarak eklenmelidir. Yazar ad/ları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmemelidir.

Ana makale dosyası

Dergimizde kör hakemlik uygulaması yürütülmektedir. Hakem değerlendirme sürecinin tüm aşamalarında ana makale dosyasında yazar/lara ait kurum, kimlik ve unvan bilgisi yer almamalıdır.

Örnek ana makale dosyası Dergipark sistemi üzerinden yazarlara sunulmaktadır. Ana makale dosyası yazım kuralları ve örnek dosyaya uygun bir şekilde düzenlenmeyen çalışmalar hakem değerlendirme sürecine alınmaksızın, ön kontrol sürecinde reddedilmektedir.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10.07.2019 tarihi itibarıyla DOAJ'da taranmaktadır. Bu nedenle Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimelerin çevirisi önem arz etmektedir. 10.07.2019 tarihi itibarıyla Dergimize değerlendirilmek üzere gönderilen çalışmaların çevirilerinde hata tespit edilmesi durumunda çalışmalar ön kontrol aşamasında reddedilecektir. Bu tarih öncesinde dergimize gönderilmiş, hakem değerlendirme süreci devam eden çalışmalarda çeviri hatası tespit edilmesi durumunda ise yazar/lardan profesyonel çeviri desteği almaları

talep edilecektir. Bu çalışmalar hakem değerlendirme raporları doğrultusunda kabul edilmiş olsalar dahi çeviri güncellemesi yapılmaması durumunda yayınlanmayacaktır.

Ana makale dosyası Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler ve **İngilizce genişletilmiş özet** ile başlamalıdır. Yazarlara ait kurum ve kimlik bilgisi yazılmamalıdır.

Tüm paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlamalıdır. Paragraf boşluğu ve satır boşluğu bırakılmamalıdır.

Ana başlıklar büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, alt başlıklar ise her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, 1 cm içeriden başlamalıdır.

Tüm başlıklar (Giriş'ten başlayarak Sonuç da dahil olacak şekilde) numaralandırılmalıdır. Her başlık altında açıklayıcı bir bölüm yazıldıktan sonra yeni bir başlık eklenmelidir.

Tüm tablo, şekil ve resimler numaralandırılmalı ve adlandırılmalıdır. Tablo adları üstte, şekil ve resim adları ise altta verilmelidir. Tüm tablo, şekil ve resim adları 1 cm içeriden başlamalı, 10 punto Times New Roman yazı karakteriyle yazılmalıdır. Kaynakları (varsa) altta, kaynakçadaki gösterilen uzun haliyle 9 punto Times New Roman yazı karakteriyle verilmelidir.

Tüm tablo, şekil ve resimler sayfa kenar boşluklarına uygun bir şekilde düzenlenmelidir.

Çalışmalarda “dipnot” veya “metin içi kaynak gösterim” yöntemleri kullanılabilir. Kaynakça kullanılan kaynak gösterme yöntemine uygun bir şekilde, tek bir başlık altında alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Varsa ekler kaynakçadan sonra eklenmelidir.

Dipnot yöntemi

Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

*Dipnotlar iki yana yaslanmış, 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılmalıdır.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Levent Doğan, Uygur Türkçesi Grameri, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, s. 33.

b. Makaleler:

Yazar Adı Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: M. Öcal Oğuz, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 25, 2013, s. 100.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. Tezler

Yazar adı soyadı, Tez başlığı (tırnak içinde), (Tez derecesi, Üniversite, Yıl), Sayfa Numarası

Örnek: Serdar Yılmaz, “Kazakistan’ ın Türkiye Politikası”, (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2016), s. 98.

e. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Mehmet Tez, “Avrupa’nın en kirli havası”, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=gundemYazarTumYazilarV4&AuthorID=479>, (15.11.2018).

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Metin İçi Gösterim Yöntemi

İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa no vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

i. Yazarı belli olmayan internet kaynaklarına atıf yapılırken, parantez açılır, söz konusu internet kaynağının başlığından birkaç kelime seçilerek tırnak içine alınır, daha sonra yılı yazılarak parantez kapatılır.

Örnek: (“İnternette 1 saniyede”, 2017)

Kaynakça düzenlemesi

Çalışmada yararlanılan kaynaklar, **tek bir Kaynakça başlığı altında**, aralarda paragraf ve satır boşluğu bırakılmadan verilmelidir. İnternet kaynakları da dahil olmak üzere tüm kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

İnternet kaynaklarına Erişim Tarihi: eklenmelidir.

Kaynakça hazırlanırken dipnot veya metin içi gösterim yöntemine göre aşağıdaki hususlara uyulur.

Dipnot yöntemi kullanıldığında: Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı, Makalenin bulunduğu sayfa aralığı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

Örnekler:

Kitap: Doğan, Levent, *Uygur Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, Eylül 2016.

Makale: Oğuz, M. Öcal, “Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt 25, 2013.

İnternet kaynağı: Tez, Mehmet, “Avrupa’nın en kirli havası”, <http://www.milliyet.com.tr/Milliyet.aspx?aType=gundemYazarTumYazilarV4&AuthorID=479>, (15.11.2018).

Tezler: Yılmaz, Serdar, “Kazakistan’ın Türkiye Politikası”, (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, 2016).

Metin içi gösterim kullanıldığında: Sol girinti, ilk satır girintisinden 1 cm geride başlamak kaydıyla şu şablona uymalıdır:

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfi. (Yıl). *İtalik şekilde kitabın adı*. Baskı Yeri: Yayınevi.

Yazarın Soyadı, Adının Baş Harfleri. (Yıl, varsa ay). Makalenin adı yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. *Derginin Adı İtalik ve Her Kelimenin İlk Harfi Büyük Şekilde, Cilt İtalik Şekilde* (Sayı), Sayfa Numara Aralığı. Doi numarası

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yazının yayım tarihi). Yazının adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde. Erişim tarihi: Gün Ay Yıl, yazının linki.

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfleri. (Yıl). Tezin adı italik olarak, yalnızca ilk kelimenin ilk harfi büyük, geri kalanlar özel isim değilse küçük şekilde (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurumun Adı, Kurumun Yeri.

Dipnot yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak <http://dergipark.gov.tr/uploads/submissionfiles/14a9/d2bf/37da/595018dfe908c.pdf> adresine;

Metin içi gösterim yöntemi için belirtilmemiş hususlarla ilgili olarak https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresine başvurulabilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.